

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

KUR'ÂN'DA ZAMANA YAPILAN YEMİNLER

Yüksek Lisans Tezi

Rıfat GEDİK

Danışman
Dr. Öğretim Üyesi Sabri DEMİRCİ

Erzincan/2022

TEZ BİLDİRİ

“Kur’an’da Zamana Yapılan Yeminler” isimli “**Yüksek Lisans**” tezimi tarafımdan intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı referans gösterdiğimi beyan ederim.

Rıfat GEDİK

KUR'ÂN'DA ZAMANA YAPILAN YEMİNLER

Rıfat GEDİK

**Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ocak 2022**

Tez Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi Sabri DEMİRCİ

ÖZET

Vaktin az ya da çok kısmına kısaca zaman denilmektedir. Zaman bu şekli ile Kur'ân'da yer almasa da farklı kelime ve kalıplarla çokça kullanılmıştır. Kasem ise bir şeyin değerini yükseltmek, ona dikkat çekmek sûretiye önemini vurgulamak için kullanılan bir üslûptur. Kur'ân'da pek çok şeye yemin edilmiştir. Bu yemin edilen unsurlardan birisi de zamandır. Bu çalışmada önce zaman kavramı ele alınmış, ardından kasem kavramı incelenmiştir. Daha sonrada Kur'ân'da zaman kavramları üzerine yapılan yeminler çeşitli yönleri ile örnekler üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır. Tarihsel metod ve tarama modeli ile yapılan bu araştırma sonucunda, Kur'ân'da zaman kavramı üzerinde önemle durulduğunu, önemini hatırlatmak amacı ile zaman kavramlarına yemin edildiğini, böylece zaman konusunda insanların yanılgıdan sakındırıldığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Zaman, Kasem, Kıymet, Gaflet

OATHS MADE TO TIME IN THE QURAN

Rıfat Gedik

**Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences
The Department of Basic Islamic Sciences M. A. Thesis, January 2022**

Thesis Supervisor: Lecturer PhD Sabri DEMİRCİ

ABSTRACT

More or less of the times is called time for short. Although time is not included in the Qur'an in this form, it has been used a lot with different words and patterns. Kasem, on the other hand, is a style used to increase the value of something, to draw attention to it, to emphasize its importance. Many things are sworn in the Qur'an. One of these sworn elements is time in this study, first the concept of time was discussed, and then the concept of kasem was examined. Afterwards, the oaths made on the concepts of time in the Qur'an were tried to be explained through examples with various aspects. As a result of this research carried out with the historical method and scanning model, it has been understood that the concept of time is emphasized in the Qur'an, that the concept of time is sworn to remind of its importance, so that people are prevented from making mistakes about time.

Keywords: Qur'an, Time, Oath, Value, Heedless

ÖN SÖZ

Kur'ân-ı Kerim, insanları dünya ve ahiret saadetine ulaştırmak için Allah Teâlâ tarafından melek Cebrail vasıtası ile Hz. Muhammed(s.a.s.)'e vahiy yolu yürmi üç yıl içerisinde peyder pey gönderilmesi tamamlanan bir kitaptır. Kur'ân-ı Kerim, O'na iman edip esaslarını hayat düsturu yapan insanlara bu iki dünya hayatının saadetini sağlamanın yanında, doğru istikametli bir hayatı yaşamak için gerekli kaideleri de ihtiva eden bir kitaptır. Kur'ân içerisinde insanların uhrevi hayatlarında onları saadete ulaştıracak ibadetler ve ilahî kaideler yoktur, bununla beraber dünya hayatlarına da değer katacak, daha verimli ve kaliteli bir hayat sürmelerini sağlayacak ahlaki prensipleri de da ihtiva eder.

Kur'an'ın ilk nazil olduğu günden bu zamana kadar insanlar pek çok konuda, ilk olarak Kur'an'a müracaat etmişlerdir. Çünkü o dosdoğru bir kitaptır. İçinde her şey ile ilgili en doğru en sahih bilgi yer almaktadır. Ayrıca Allah Teâlâ da ona bakmamızı ve anlamaya çalışmamızı pek çok ayetle istemektedir. Bu çaba nazil olduğu ilk zamandan günümüze artarak devam edegelmiştir. Bu anlama çabaları zamanla çeşitli disiplinlere ayrılmış, onlarda daha alt bölümlere ayrılarak devam etmiştir. Kur'an' anlama çabası denilince de ilk akla gelen disiplin tefsir disiplini olmaktadır. Bu anlamlandırma çabaları devam ederken yazılan tefsirler ilk müracaat edilen kitaplar olmuş ve her yapılan tefsir faaliyeti ile Kur'an'ın hakikatleri keşfedilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede güncelliğini hiç kaybetmeyen her devirde bir anlamlandırma çabasına konu olan zaman kavramını da Kur'an çerçevesinde ele alıp incelemek, bir takım sonuçlar çıkarmak doğru olacaktır. Çünkü zaman soyut bir kavramdır. Böyle olunca da çoğu zaman yanlış düşünce ve telakkilerinde merkezinde yer almıştır. Bu yanlış telakkiler tüm kötülükleri zaman yüklemek gibi ileri bir cahilliğe kadar varmıştır. Bu sebeple aslında nimet olan zamanın bu telakkilerden tashih edilmesi yine Kur'an ile mümkün olacaktır.

Kur'ân insanları irşad ederken dikkat çekici bazı metodlar takip etmiştir. Bu metodlardan birisi de dikkatleri yemin edilen şeye çevirmek için kullanılan kasem üslûbudur. Kasem bir hakikati pekiştirmek ve önemine dikkat çekmek için kullanılan bir metottur. Allah Teâlâ Kur'ân'da zaman kavramına yemin etmiştir. Bu yeminin çeşitli sebepleri vardır. Fakat en önemli sebebi, insanların ömür sermayeleri olan

zamanlarını hiç ellerinden gitmeyecekmiş gibi gafilane heba etmeleridir. İşte bu çalışma bu yanılgıya dikkat çekmek, zaman konusunda bir farkandalık oluşturmak amacına matuftur.

“*Kur’ân’da Zamana Yapılan Yeminler*” başlığı altında yaptığımız çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, zaman kavramının ne olduğu, Kur’ân’da ve Hadiste kullanımı ve zaman kavramının farklı disiplinler içerisindeki karşılığının ne olduğu özet şekilde ortaya konulmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda, dünyanın intizamlı şekilde deveran etmesi içerisinde zamannın önemi ve müslüman bir insanın hayatı açısından zammın önemini ele almaya çalıştık. Tezimizin ikinci bölümünde ise Kasem kavramını, mahiyetini, Kur’ân’da kullanılmasının sebeplerini, Kur’ân’da nelere kasem edildiğini, nasıl kullanıldığını ve Kur’ân’da yemin edilmeksizin kullanılan zaman kavramlarından bazılarını incelemeye çalıştık. Çalışmamızın son bölümünde ise kasem edilen zamanı ve zaman kavramlarını, ele almaya çalıştık. Bunu yaparken, çeşitli lügatlar ile hem rivayet hem dirayet tefsirleri başta olmak üzere, çeşitli kaynaklardan da istifade ederek örnekleri ile beraber izah etmeye çalıştık. Kavramlar ele alınırken Mushaf sırası dikkate alınmak suretiyle öce mutlak zaman kavramını asr sûresi üzerinden inceleme çalıştık. Daha sonrada zamanın kasem edilen çeşitli bölümlerini ayetin metni ve meali verilerek ele alınmıştır. Zaman kavramına Kur’ân perspektifi ile bakmak isteyenler için faydalı bir çalışma olacağını umuyoruz.

Hazırladığımız bu çalışmada her zaman destekleyici ve yönlendirici tavsiyeleri ile hiçbir desteği esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Sabri DEMİRCİ’ ye, öneri ve düzeltmeleri ile katkı sunan Dr. Öğretim Üyesi Ahmet YAZICI hocam ve Dr. Öğretim Üyesi Mansur YAYLA hocama ve tez süresince destek olan aileme sonsuz teşekkür ve şükranlarımı sunarım.

Rıfat GEDİK

Ezincan 2022

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
ÖN SÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	VI
GİRİŞ	1
ZAMAN.....	3
A. Zamanın Tanımı	3
B. Zamanın Kullanımı.....	5
1.Kur’ân’da Kullanımı	5
2. Hadislerde Kullanımı	7
C. Muhtelif Disiplinlerde Zaman Kavramı	8
1. Felsefe Disiplininde Zaman.....	8
2. Fizik Disiplininde Zaman	10
3. Kelâm Disiplininde Zaman	12
4. Tasavvuf Disiplininde Zaman	14
D. Müslüman Hayatı ve Zaman	16
E. Zaman ve Kâinattaki İntizam.....	19
İKİNCİ BÖLÜM.....	28
KASEM	28
A. Aksâmu’l-Kur’ân	29
B. Kasemin Tanımı	31
C. Kur’ân’da Kasemin Kullanılma Sebepleri	32
1.Cahiliye Arapları Tarafından Kullanılması	32
2. Te’kid Ederek Delili Kuvvetlendirme	33
3.Yemin Edilen Şeye Dikkat Çekerek Önemi Vurgulama.....	36
D.Allah Teâlâ’nın Kasemi	38
1.Allah Teâla, Zâtına Kasem Eder	38
2. Allah Teâla Kâinatta Tezahür Eden Fiillerine Kasem Eder	42
3. Allah Teâla Mahlûkatına Kasem Eder	45
4. Allah Teâla’nın Mahlûkatına Kasem Etmesi	47
E. Kasemin Yapılışı ve Çeşitleri	49

1. Kasemin Açık Lafızla Kullanımı	49
2.Kasemin Kapalı Lafızla Kullanımı.....	50
F. Yeminsiz Kullanılan Zaman Kavramları	52
1. Yevm	52
2. Vakt	55
3. Saat	56
4. Hîn.....	59
5. Dehr.....	62
6.Ebed.....	65
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	68
ZAMANA YAPILAN YEMİNLER.....	68
A. Zaman Üzerine Bir Yemin “Asr Sûresi”	68
1. Asra Yemin Olsun ki!.....	68
a. Asr Kelimesi.....	69
b. Asr Sûresi	70
c.Asr’a الْعَصْر (Zaman) Yemin Edilmesinin Sebepleri	71
d. İnsan Neden “Mutlak Hüsrandır?”	76
e.Hüsrandan Kurtuluş	78
B.Zamanın Kısımlarına Yapılan Yeminler	80
1.Gündüz (النهار)	80
a.Kelime Anlamı.....	80
b. Gündüze(النهار) Yapılan Yemin	81
2.Gece(الليل).....	85
a.Kelime Anlamı.....	85
b.Geceye (الليل) Yapılan Yeminler	85
(1)Müddessir Sûresi	86
(2) Tekvîr Sûresi	87
(3) İnşikak Sûresi.....	88
(4)Fecr Sûresi.....	89
(5)Şems Sûresi	90
(6)Leyl Sûresi	92
(7)Duhâ Sûresi	93
3.Fecr (الفجر).....	97
a. Kelime Anlamı.....	97

b. Fecr'e (الفجر) Yapılan Yemin.....	98
4. Sabah(صباح).....	101
a. Kelime Anlamı.....	101
b. Sabaha(صباح) Yapılan Yemin	101
(1) Müddessir Sûresi	101
(2) Tekvîr Sûresi	103
5. Şafak(الشفق).....	104
a. Kelime Anlamı.....	104
6. Duhâ (ضحى).....	108
a. Kelime Anlamı.....	108
b. Duhâ(ضحى) Vaktine Yapılan Yemin	108
(1) Şems Sûresi	108
(2) Duhâ Sûresi	110
SONUÇ.....	113
KAYNAKLAR	116

KISALTMALAR

A. S.	: Aleyhisselam
B.	: İbn
BS.	: Adı Geçen Eser
ÇEV.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
HZ.	: Hazreti
Ö.	: Ölüm
S.	: Sayfa
S.A.S.	: Sallallahu Aleyhi ve Selem
TERC.	: Tercüme Eden
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

GİRİŞ

Zaman kavramı, ilk çağlardan günümüze kadar, insanoğlunun çoğu zaman merak edip sorguladığı ve anlamlandırmaya çalıştığı bir kavram olarak karşımızda durmaktadır. Zaman kavramı üzerinde başta insan olmak üzere bilim, felsefe, din ve edebi ilimler çokça sorular sormuşlardır. Zaman kavramını tanımlama adına bazı çabalar ortaya koymuşlar ve hepsi kendi içinde ve bağlamında bazı tanımlamalar yaparak zaman kavramını anlamlandırmaya çalışmışlardır. Zaman kavramı bütün bu sayılan alanlar içinde kendine yer bulmuş, önemini hiç kaybetmemiştir. Bu çabalar kimi zaman, zamanın varlığı üzerinden olurken, kimi zaman da kâinatın yaratılışı ile mekân olgusu ve insanla ilişkisi incelenmiş, kimi zaman da zaman-hareket arasındaki ilişki tartışma konusu olmuştur. Bugünde hâlâ zaman kavramı üzerinde çeşitli bilimsel faaliyetler ve anlamlandırma çabaları devam etmektedir.

Zaman kavramı, gerek sosyal disiplinler, gerek doğal disiplinler olsun her zaman önemli olmuş ve sorgulanmaya değer görülmüştür. Zaman kavramı “zaman” şekliyle Kur’ân’da geçmemektedir. Fakat zaman anlamlı pek çok kelime ve kavram, farklı bağlam ve anlamlarda çokça Kur’ân’da kullanılmıştır. Bu, Kur’ân’ın gönderiliş maksadı ile yakından ilgilidir. Çünkü Kur’ân insan için gönderilmiştir. İnsanın pratik hayatının her alanına müdahale etmek ve onu her açıdan iyiye ve güzele hidayet etmek, Kur’ân’ın gönderiliş gayesidir.

Allah Teâlâ insanoğluna pek çok maddî manevî nimetler ihsan etmiştir. Bu nimetlerden bazısı sürekli bir şekilde karşılıksız ikram edildiği için, insan nimet olduğunun farkına varmamaktadır. Bu nimetlerin kıymetini idrak edip gereken şükrü göstermek insan için elzemdir. Zaman bu nimetlerin en kıymetlilerindendir. İnsan ise zamanın içinde yaşar. Zaman ile yaşadığının farkına varır. Dünyevî olsun uhrevî olsun, tüm işlerini zamanın içinde ve ölçüsünde yapar.

İnsanların zaman hakkında, çeşitli fikir ve tasavvurları vardır. Bu fikir ve tasavvurları belirleyen ise insanların inanç sistemleridir veya dünya görüşleridir. Bu herkes için farklı olan zaman anlayışları, insanların yaşam tarzlarını etrafındaki insanları ve ilişkilerini belirlemektedir. Bir Müslümanın zaman anlayışı ise, elbette Kur’ân merkezli bir anlayış olmalıdır. Bu anlayış zaman kavramına bakışı

belirlerken, nasıl kullanılacağını da şekillendirmelidir. Müslümanların yaptıkları ibadetlerine bakılırsa neredeyse hepsinin belli bir zamanı vardır. Bir ibadetin vakti girmeden yapılması uygun görülmeyen bir davranıştır. Durum böyle olunca doğru bir zaman anlayışımızın olması elzem olmuş olur.¹ Zaman demek aslında durmadan akıp giden bir değişim demektir. İnsan bu değişimi algıladığı sürece hem zamanın hem de yaşadığının farkına varır. İnsan olay ve hadiseleri anlamlandırmayı, zaman içinde ve zamana göre yapar. İnsanın algıladığı değişim içinde sadece zaman yoktur, fikir ve tasavvurları da vardır. Değişen aslında zamandır. Zamanı algılamak için biraz da zihnî bir gayret gereklidir.²

İnsanoğlu, zaman ile bir irtibatı olduğunu hissetmiş. Bu irtibatı anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu çaba yeni değildir. İnsanın yaratılması ile eş zamanlı bir çabadır. Zamanla olan bu irtibatını anlamlandırmaya çalışan insan önce onun varlığını, daha sonra niteliğini anlamaya çalışmıştır. Daha da ötesinde zamana hükmetmek isteyen insanoğlu, geçmişe gitmek ve ya gelecekte yaşamak için çeşitli çabaların içine girmiştir insan. İşte bu gibi durumlar sebebi ile zaman araştırılmaya anlamlandırmaya değer bir kavramdır.³

Bu sebepler dolayısı ile zaman kavramı farklı şekillerde Kur'an'da yer bulmuştur. Bu zaman kavramlarını Kur'an'ın âyetleri doğrultusunda daha önce yapılan çalışmalar ışığında incelemek, biraz olsun zaman konusunda dikkatli bir bakış açısı kazandırmak, lüzumlu hale gelmiştir. Zamanı çeşitli yönleri ile incelemek ve nazarları zaman üzerinde düşünmeye sevk etmek, çalışmanın en birinci amacıdır. Zamanın tanımı ile başlayıp bu konuyu incelemeye çalışalım.

¹Özcan Hıdır, *İslâm Kültüründe Vakıf Disiplini*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2006), 3.

² Esma Paslı, *Kur'an'da Zaman Kavramı ve "An"*, (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 6.

³Bilal Deliser, *Kur'an'ı Kerimde Zaman Kavramı*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2013), 13-18.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZAMAN

A. Zamanın Tanımı

Zaman kavramı için, geçmişten günümüze pek çok tanımlamalar yapılmıştır. Zaman kelimesi etimolojik köken bakımından Arapça bir kelimedir.⁴ Sözlükte zaman, vaktin az ve çok kısmı için kullanılan isimdir. Çoğulu “ezman”, “ezmine” ve “ezman” şeklinde gelir.⁵ Zaman aynı zamanda “asr” mânasında da kullanılmıştır.⁶ Yine benzer şekilde zaman mânasında “dehr” kelimesi de kullanılmıştır.⁷ Bir başka tanımlı da bir iş veya oluşun içinde geçtiği süreye zaman denilmiştir.⁸ Ya da daha önce olan ve bundan sonra olacak olayların ardışıklığının düşüncemizde meydana getirdiği, başı ve sonu bilinmeyen, soyut kavram isimlendirmesine zaman denilmiştir.⁹ Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere zaman kavramı soyut bir kavramdır. Zaman aslında zihnî bir farkına varıştır. Zaman kavramı insan hayatında dakika, saat, gün, hafta, ay ve yıl hatta devir gibi uzun süreli tüm anlamlar için kullanılan bir kelimedir.¹⁰ Bir kısım dil âlimleri zaman kelimesinin taşıdığı farklı anlamlara da değinmişlerdir. Ayrıca zaman ismi bütün vakitleri kapsayan bütün vakit çeşitlerini içinde barındıran geniş bir mâna yelpazesine sahip bir kelimedir.¹¹ Cürçânî(ö.810/1413) ise *Ta'rîfât* kitabında zamanı şöyle tanımlar; bilinmeyen bir yenileyicinin kendisi ile bilindiği ölçülmesini sağlayan bilinen bir yenileyiciden ibarettir. Yani bilinmeyenin bilinmesine sağlayan bir ölçü kabul eder zamanı. Ayrıca

⁴Faiz, Kalın, *Felsefe ve Bilim Işığında Kur'an'da Zaman Kavramı*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005), 18.

⁵ Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut: Daru Sadra,1990), XIII, 199.

⁶ Ebu't-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Mûhîd*, (Şam: Muessesetu'r-Risâle, 1998), 1203.

⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 199.

⁸*Türkçe Sözlük*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Basım Evi, 1998), “Zaman” II, 2495.

⁹ *Meydan Larousse*, (*Büyük Lügat ve Ansiklopedi*), (İstanbul: Sabah Gazetesi, 1992), XXII, 945.

¹⁰ *Misalli Büyük Türkçe Sözlük(Kubbealtı Lügatı)*, II. Baskı, İlhan Ayverdi, (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2011), “Zaman”, 262.

¹¹ Ebu Hilal Askerî, *el-Furûq fi'l-Luğa*, (*Arab Dilinde ve Kur'an'da Farklar Sözlüğü*), III. Baskı, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2017), 399.

gök bilimi ile uğraşan eski âlimlere göre ise göğün en üst tabakasındaki hareketin ölçüsü olarak adlandırılmıştır.¹²

Taberî(ö.310/923) *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* adlı eserinde, öneminden dolayı, zaman kavramını eserin baş kısmında incelemiştir. Taberî(ö.310/923)'ye göre zaman, özet olarak gece ve gündüzün saatlerinden ibarettir.¹³ Gece ve gündüzün saatleri ise güneş ve ayın kendi menzillerindeki seyirlerinin süresidir. Ayrıca müddetin uzun veya kısa haline de zaman denilmiştir. Bu gerçekler Allah'ın kitabının beyanı ile sabittir. Nitekim o kitabında şöyle buyurur;

وَأَيَّةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَإِذَا هُمُ مُظْلَمُونَ وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ وَالْقَمَرَ قَدَرْنَا مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ

“Onlar için gece, kudretimizi gösteren bir delildir ki, biz ondan gündüzü sıyırıp çıkarırız o vakit onlar karanlığa girerler. Güneş de böyledir, belli olan karargâhına doğru seyrine devam eder, bu, her şeye galip, bilgisi her şeyi kuşatan Allah'ın bir takdiridir. Ayın seyri ve devri için de menziller tayin ve takdir ettik ki o her devrin sonunda kuru ve eğri hurma dalı gibi olur. Ne güneşin aya yetişmesi ne de gecenin gündüzü geçmesi mümkündür, her biri bir felekte yüzer durur.”¹⁴ Bu zikredilen âyetler böyle belli bir ölçü ve düzen halinde olması bunların bir kudret tarafından vücûda getirildiklerini ve aynı kudretle terbiye edildiklerini göstermektedir ki hiç hadlerini tecavüz edip takdir edilen ölçünün dışına çıkmamış kudrete boyun eğmişlerdir.¹⁵ Burada İslâm âlimlerinin konulara ve kavramlara bakış açısının bir örneğini görebiliriz. Nitekim Taberî kavramı özet şekilde açıkladıktan sonra hemen bir âyet naklederek konuya delil getirmiştir.

Zaman kavramını tek bir konu içerisinde değerlendirip anlamsal açıdan kısıtlamak ya da dar bir çerçeveye sıkıştırmak doğru olmayacaktır. Bu sebeple önce Kur'ân ve hadiste kullanımı daha sonra da farklı disiplinlerin zaman kavramına bakışlarını ele almak yerinde olacaktır.

¹² Cürçânî, Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf, *Kitabü't-Ta'rîfât*, çev: Arif Erkan, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 118.

¹³ Ebû Cafer Muhamed bin Cerîr Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, çev: Zakir Kadirî Ugan, Ahmet Temir, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2019), I, 20.

¹⁴ Yâsîn, 36/37-40.

¹⁵ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 30.

B. Zamanın Kullanımı

Dehr kelimesi, hem Kur’ân’da hem de hadiste kullanılmıştır. Zira hadis Kur’ân’ın bir nevi tefsiridir. Onda kullanılan bir kelimenin diğerinde kullanılmaması düşünülemez. Bu sebeple ikisinde de kullanılmıştır. Bu hadisler aynı zamanda insanların zamana bakışlarını göstermesi açısından önemlidir. Bu zikredilecek olan hadisler hem zaman hakkında bir uyarı, hem de doğru bir bakış açısı kazandırmaktadır. Nitekim bunu peygamberimizin söz konusu ayetler ile ilgili rivayetlerinde görüyoruz. Gelecek bölümde zaman ile ilgili kavramların ayet ve hadislerdeki kullanımını kısaca incelemeye çalışalım.

1.Kur’ân’da Kullanımı

Zaman kavramı “zaman” şekliyle Kur’ân’da kullanılmamaktadır. Fakat zaman anlamlı pek çok kelime ve kavram farklı bağlamlarda kullanılmıştır. Bu kullanımlar bazen mutlak zaman şeklinde “dehr”,¹⁶ “asr”¹⁷ gibi ya da “karn”¹⁸ ve “ebed”¹⁹ gibi kavramlar şeklinde olmuştur. Bazende doğrudan reel zaman ile ilgili net ölçü ifade eden “yevm”, “sene”, ya da “lejl” ve “nehâr” gibi kelimelerle ifade edilmiştir. Mutlak zaman ile ilgili kavramlar daha çok âhiret âlemi ile ilgili konularda, cennet ve cehennem anlatılırken veya geçmiş kavimlerin haberleri ilgili âyetlerde tercih edilmiştir. Misal olarak; “dehr” İnsân sûresinde şu şekilde geçmektedir:

هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا

“Gerçek şu ki, insanın üzerinden, daha kendisi anılmaya değer bir şey değilken uzun zamanlardan bir süre gelip geçmiştir.”²⁰ Dehr için “bir zaman” mânası verilmiştir.²¹ Ölçülebilen başı veya sonu olmayan bir kavramdır. Görüldüğü gibi “bir zaman” derken bu belirsiz bir ifadedir. Kur’ân’da bu gibi mutlak zamanı ifade eden kavramlar çokça mevcuttur. Örnek olarak cennet ile ilgili bir âyette şu ifadeler geçer;

¹⁶Câsiye, 45/24, İnsân, 76/2.

¹⁷Asr, 103/1.

¹⁸En’âm, 6/16, İsrâ, 17/17.

¹⁹Nisâ, 4/57, Tevbe, 9/108, Cin, 72/23.

²⁰İnsân, 76/1.

²¹Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrıçı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meal, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 625.

جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ عَدْنٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ
لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ

“Onların Rableri katındaki mükâfatları, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları sonsuz nimet ve mutluluk diyârı olan Adn cennetleridir. Allah onlardan râzı olmuştur, onlar da Allah’tan. Bu mükâfat, Rabbinden korkup kaeri O’nun saygısıyla ürperenler içindir.” Âyetin ifadesinde de görüldüğü gibi “huld” ve “ebed” lafzı yan ayana kullanılmıştır. Cennet söz konusu olduğu zaman mutlak lafızlar tercih edilmiştir. Ebed ebedi, devamlı, sonsuz²², gibi mânalara gelir ama bunun bir kaydı ve sınırı söz konusu değildir. Bu sebeple mutlak bir lafızdır.

Muayyen, gerçek zamanla ilgili kullanılan kavramlar daha çoktur. Bunun sebebi ibadetlerin zamanlarının belirlenmesi²³, günlük yaşamın düzenlenmesi²⁴, iddet müddeti²⁵, oruç zamanının belli olması²⁶, yemin ile ilgili zamanlarının müddeti²⁷, veya sadece dünyevî hayata yönelik pratik faydalarından dolayı muayyen zaman kavramları, müphem zaman kavramlarına göre çok daha fazla kullanılmıştır.²⁸ Namaz vakitleri ile ilgili şu âyet buna örnektir; “Haydi siz, akşama ulaştığınızda (akşam ve yatsı vaktinde) sabaha kavuştuğunuzda, gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde Allah’ı tesbih edin (namaz kılın), ki göklerde ve yerde hamd O’na mahsustur.”²⁹ Görüldüğü gibi namaz vakitleri tek tek muayyen lafızlarla ifade edilmiştir. Çünkü namaz ibadeti farz bir görev ve ciddi bir vazife olduğu için kapalı mutlak lafızlarla değil açık muayyen lafızlarla kullanılmıştır. Burada pratik faydanın gözetilmesi önemli bir noktadır. Çünkü insan pek çok konuda önce pratik menfaati gözetmektedir. Çünkü Allah Teâlâ insanı aceleci yaratmıştır bu husus âyetinde açıkça ifade edilmektedir: “İnsan çok aceleci (tezcanlı) yaratılmıştır. Size yakında âyetlerimi göstereceğim. Şimdi acele etmeyin.”³⁰ Bu sebeple Kur’ân’da pek çok şey

²²el- Fîrûzâbâdî, *Kamusu’l- Muhit*, 264.

²³Nisâ, 4/103, Cum’a, 62/9.

²⁴Nebe, 78/11.

²⁵Bakara, 2/234.

²⁶Bakara, 2/183.

²⁷Bakara, 2/226.

²⁸İbrahim Canan, , *İslamda Zaman Tanzimi*, (İstanbul: Cihan Yayınları, 1985), 24.

²⁹Rûm, 30/17.

³⁰Enbiyâ, 21/37.

pratik faydaları göz önünde bulundurularak ortaya konulmaktadır. Bu durum i'câz ile ilgilidir. Çünkü insanı Allah Teâlâ yaratmıştır onu en iyi o bilmektedir.³¹

2. Hadislerde Kullanımı

Zaman kavramı Kur'ân'da “zaman” şekliyle geçmemesine rağmen hadislerde hem mutlak anlamda hem muayyen zaman anlamında kullanımı mevcuttur. Hz. Peygamber mukayyet zaman kavramlarını ibadet ve zikir vakitlerinin tayini ile ilgili hadislerinde kullanırken, aynı şekilde mutlak zaman kavramlarını, âhîret âlemi, ahir zaman veya cennet-cehennem ile ilgili hadislerde kullanmıştır. Kullanım olarak zaman lafzıyla da geçmektedir. Buna örnek olarak:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: إِذَا اقْتَرَبَ الزَّمَانُ، لَمْ تَكَدْ رُؤْيَا الْمُؤْمِنِ تَكْذِيبٌ، وَرُؤْيَا الْمُؤْمِنِ جُزْءٌ مِنْ سِتَّةٍ وَأَرْبَعِينَ جُزْءًا مِنَ النَّبُوءَةِ. قَالَ مُحَمَّدٌ: وَمَا كَانَ مِنَ النَّبُوءَةِ فَإِنَّهُ لَا يَكْذِبُ

Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Zaman yaklaşıncı müminin rüyası yalan çıkmaz; çünkü müminin rüyası nübüvvetin kırk altı cüzünden bir cüzüzdür. Nübüvvetten cüz olan şey ise yalan olmaz.”³² Görüldüğü gibi Hz. Peygamber “zaman” lafzını olduğu gibi kullanmıştır. Bu durumu başka hadislerde de görmek mümkündür. Bunun yanında mutlak zaman ile ilgili kavramları da kullanmıştır. Buna örnek Mutlak zaman ile ilgili olarak Câsiye sûresini tefsir ederken Hz. Peygamber:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: يُؤْذِنُنِي ابْنُ آدَمَ يَسُبُّ الدَّهْرَ وَأَنَا الدَّهْرُ بِيَدِي الْأَمْرِ، أَقْلِبُ اللَّيْلَ وَالنَّهْ

“ Rasullullah şöyle demiştir: Allah Teâlâ buyurur ki “Âdemoğlu dehre söverek bana eziyet eder. Hâlbuki ben dehrim. Yani dehri ben yarattım. Her iş benim elimdedir. Geceyi gündüzü ben idare ederim.”³³ Burada mutlak zaman ifade eden “dehr” kelimesini kullanmıştır. Hz. Peygamber mukayyet zaman kavramlarını da hadislerinde kullanmıştır. Buna örnek olarak Cuma günü ile ilgili şu hadisi örnek verebiliriz:

³¹Mülk, 67/14.

³²Zeynuddîn Ahmet b. Ahmet b. Abdillatif ez-Zebîdî, *et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdîsi'l-Câmi'i's-Sahîh*, çev: Ahmed Naim, Kamil Miras, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), VIII, 517.

³³Zebîdî, *et-Tecrîdü's-Sarîh*, VIII, 111.

أَبِي سَعِيدٍ قَالَ: أَشْهَدُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «الْغُسْلُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ مُحْتَلِمٍ، وَأَنْ يَسْتَنْ، وَأَنْ يَمَسَّ طَيِّبًا إِنْ وَجَدَ

*Ebu Saîd el-Hudrî'den şöyle demiştir: Rasûlullah'ın “ Her baliğ olan kimseye Cuma günü gusletmek ve imkân bulursa misvak kullanmak ve hoş koku sürünmek vaciptir.” Dediğine şehadet ederim demiştir.*³⁴ Bu hadisi şerifte mukayyet zaman ile ilgili “Cuma günü” ifadesi geçmektedir. Bu hadislerden de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber mutlak olsun mukayyet olsun zaman ile ilgili pek çok kavramı kullanmıştır. Bunu bazen bir âyeti tefsir ederken yapmış, bazen faziletli bir ameli tavsiye ederken yapmış kimi zamanda şeri bir amel söz konusu olduğunda yapmıştır. Sonuç olarak zamanla ilgili kavramları çokça kullanmıştır.

C. Muhtelif Disiplinlerde Zaman Kavramı

1. Felsefe Disiplininde Zaman

Felsefe ilminin tanımı yapılırken hikmet sevgisi kavramı ile tanımlanır³⁵ hikmet ise bilmek ve anlamak için düşünmek soruşturmak demektir.³⁶ Filozoflar tarihi boyunca varlığı, varlığın ilkelerini, kâinatın oluşumunu, insanın varlığını ve mahiyetini, kısacası hemen her şey hakkında sorular sormuşlardır. Durum böyleyken kâinatın içinde aktığı, insanın onunla varlığını hissettiği zamanın, varlığı ve mahiyeti hakkında sorgulama yapmamaları düşünülemez. Felsefenin diğer bir özelliği de asıl olanın sorgulamak olduğu soruların cevaplardan daha önemli kabul edildiği bir disiplin olduğu³⁷ için pek çok konuda genel herkesin kabul gördüğü bir tanım ve düşünce ortaya koyulamamıştır. Bu sebeple felsefe de zaman konusunda net bir tanım yapamamış konu üzerinde bazı sorgulama ve tartışmalar yapılmıştır. Fakat bazı genel fikirler de ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

³⁴Zebîdî, *et-Tecrîdü's-Sarîh*, III, 13.

³⁵Mahmut Kaya, “Felsefe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara:TDV Yayınları, 1995), 7:311.

³⁶İlhan Kutluer, “Hikmet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17: 503.

³⁷Hasan, Şahin, *İslam Felsefesi Tarihi*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2000), 48.

Filozoflara göre zaman hareketin miktarından başka bir şey değildir.³⁸ Bunun gibi kısa bir tanım yapılmakla beraber karmaşık tanımlarda söz konusu olmuştur. Misal olarak; zaman felek-i atlasın Batlamyus sistemine göre bütün felekleri kaplayan ve içinde hiçbir yıldız bulunmayan dokuzuncu gök tabakasının hareket miktarıdır. Bir kısım filozoflarda zaman kavramını birbirini izleyen fenomenlerin varoluşları arasındaki ardışıklık ile dile getirirler. Bu yönüyle zaman geriye çevrilemez. Bu maddî süreç tek bir yönden tek bir sefer geçtiği için geleceğe doğru gider.³⁹

Her filozof kendine göre bir zaman tanımı yapmıştır. Misal olarak Aristoteles(m.ö.384/322) zamanı hareket ile ilişkilendirerek hareketin ölçüsü olarak tanımlamaya çalışmıştır. Dolayısıyla en büyük feleğin hareketinin ölçüsü zamandır demiştir. Aristoteles(m.ö.384/322) zamanın artıp eksilerek farklılaştığı için bir nicelik olarak görmüştür. Dolayısı ile zaman bir biri ardınca gelen anların birleşimi değildir. Çünkü ayrılık parçalık niceliğe aykırıdır. Zaman bitişik niceliktir bu sebeple de ölçülebilir.⁴⁰ Doğa filozofları ise yaşam şartları çerçevesinde bir tanımlamaya gitmişlerdir, onlara göre ise zaman değişimi, meydana gelmeyi, bozulmayı ve hareketi gözlemlemektir.⁴¹ Platon(m.ö.427/347) ise zamanı hareketli bir hayal olarak tanımlamıştır. Fakat “an”ı zamanın dışında tutmuştur. An ise geçmişin gelece geçiş yaptığı nokta olarak tanımlamıştır. An’da hareket ve sükûn söz konusu değildir bu sebeple zamanın dışındadır.⁴²

Berkeley(ö.1167/1753) ve Hume(ö.1189/1776) göre zaman bireysel bilinç biçimidir. Kant(ö.1218/1804)’a göre duyuşal gözlemin apriori biçimidir. Ya da Hegel(ö.1246/1831) zamanı insan etkinliği ile açıklamaya çalışmış insan olmadan zamanın bir anlamının olmadığını söylemiştir. Yani zamanın insan dışında bir anlamı yoktur, insan zamanın farkına varır, bu yüzden zaman doğaya ait bir şey değildir.

³⁸Sa’duddîn Mes’ûd b. Ömer Teftâzânî, *Şerhu’l-Akâid*, çev: Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1991), 152.

³⁹Cürcânî, *Tarîfat*, 118.

⁴⁰Recep Külçü, “Bilim ve Düşünce Tarihinde İlkçağ Dönemi Zaman Kavramı ve Ölçüm Teknolojileri”, (Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015)12.

⁴¹Elif Köz, “Kant ve Borgers’te Zaman Kavramı” (Yüksek lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019),13.

⁴²Havva Ekşinar, “Meşşai Filozofları İle Modern Filozoflara Göre Zaman Kavramının Karşılaştırılması” (Yüksek Lisan Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008),20.

Çünkü Hegel(ö.1246/1831)'e göre felsefenin konusu somut olandır gerçek olandır. Dolayısıyla zamanı mutlak tinin(düşünce) bir kategorisi olarak kabul eder.⁴³ Maddeciler ise zamanın nesnel olduğu üzerinde dururlar. Diyalektik maddeciler daha farklı bir bakış açısı ile zaman mekân ve maddeyi ayırmayarak zaman ve mekânın hareket halindeki maddeyle basit bir dış bağlantısından dolayı var olduğuna değil bizzat zamanın ve mekânın özünün hareket olduğu dolayısı ile zaman, mekân, madde ve hareketin ayrılmaz birer olgu olduğunu iddiasındadırlar. Bu düşüncüyü modern fizik bilimi de onaylamış görünüyor.⁴⁴

Seyyid Şerîf Cürcânî(ö.816/1413) *Şerhu'l-Mevâkıf* adlı eserinde filozların zaman hakkındaki görüşlerini aktarırken kadim filozoflara göre biraz farklı olarak, zamanı araz değil zorunlu varlık olarak zâtı gereği yokluğu kabul edilemeyen, bu sebeple bizzat zorunlu bir varlık olarak kabul ettiklerini söyler. Çünkü eğer yok olsaydı yokluğu varlığından sonra olması gerekirdi ki bu sonralık önce ile sonranın bir araya gelmediği bir sonralıktır. Böyle olmazsa zamanın olmadığını farz etmek gerekir ki bu da çelişki meydana getirir. Bu yüzden zaman zâtıyla mevcuttur. Filozoflar arasında meşhur olan zamanla ilgili diğer bir görüş de şudur: Zaman en büyük felektir. Çünkü en büyük hareketli cisimleri kuşatabilmesi için zamanın birlikteliğine muhtaçtır. Felek cisimleri kuşatır zaman da onları kuşatır. Bir kısım filozoflar bu feleğin hareketine zaman demiştir.⁴⁵

2. Fizik Disiplininde Zaman

Fizik disiplini, bilim denilince ilk akla gelen bir ilim dalıdır. Bilim ise ilk insandan itibaren, sürekli ilerleyen gelişen bir olgudur, bazı dönemlerde bu gelişme durağan denecek kadar yavaşlamış olsa da yine de ilerleme kaydetmiştir. Fikirler yeni fikirler üretmiş, bilgi katlanarak gelmiştir. Bilim insanları da bunu destekler ve teşvik eder mahiyette fikir ve düşünceler öne sürmüşlerdir. Mesela Karl

⁴³Faik Onur Açar, "Hegel Felsefesinde Zaman Kavramı" (Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 65.

⁴⁴İvan Frolov, *Felsefe Sözlüğü*, çev: Aziz Çalışlar, (İstanbul: Cem Yayınları, 1991), 538.

⁴⁵Seyyid Şerîf Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev: Ömer Türker, (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, İstanbul, 2015), II, 128.

Popper(ö.1414/1994) ilerlemenin ancak bilimle olacağını şöyle ifade etmiştir; “Bilgi birikerek ilerleyen bir şeydir, bu yüzden bizler ancak hep daha fazla bilerek ve anlayarak ilerleriz”.⁴⁶

Zaman içerisinde gerek bilim, gerek bilimsel disiplinler, gerekse disiplinlerin kullandığı kavramlar, aynı şekilde değişime maruz kalmıştır. Yapılan tanımlar zamanla hep değişmiş, tek bir tanım yapılamamıştır. Fizik ise genel anlamda şöyle tanımlanmıştır. Cisimlerin özelliklerini bu cisimlerin yapılarını değiştirmeden inceleyen bilim dalıdır. Bunu yaparken cisimlerin durumlarını ya da hareketlerini ve hareketlerini değiştiren kanunları da inceler.⁴⁷ Tanımdan da anlaşılacağı üzere cisimleri ve hareketlerini incelediği için hareket de zamandan ayrı düşünülemediğinden, fizik disiplini kendi bağlamında zaman kavramını tanımlamaya çalışmıştır. Fizik disiplini de diğer disiplinlerde olduğu gibi aşağıda geleceği üzere, klasik dönemi ile modern dönemi arasında önemli farklar gözükmemektedir.⁴⁸ Klasik fizik yasaları Galileo(ö.1051/1642) ve Newton(ö.1139/1727)’a dayanmaktadır. Kütlenin hareketi, hareket ve zaman kavramlarının tanımlanması bu dönemine dayanmaktadır. Zamanı da evrenin yaratılışı ile ilişkilendirerek tanımlamaya çalışmışlardır.⁴⁹

Modern çağ diye tanımlanan 20. yüzyıla kadar insanlar, mutlak zamanın varlığına inanıyorlardı. Bu, eskiden beri kabul gören klasik bir görüştü. Hem Aristoteles(m.ö.384/322) hem Newton(ö.1139/1727), mutlak zamanın varlığına inanıyorlardı. Yani iki olay arasındaki zaman aralığının, kesin ve doğru bir biçimde ölçülebileceği fikri kabul görüyordu.⁵⁰ Yani tüm saatlerin iki olay arasındaki süre bakımından tam olarak örtüştüğü kabul ediliyordu, dolayısıyla tanımlanabiliyordu. Daha sonra ışık hızının keşfedilmesiyle, artık mutlak zaman kavramı da doğruluğunu yitirmiş oldu. Artık zaman kavramı da göreliliğe hale geldi. Bundan sonra her gözlemci için kendi saatinin doğruluğu vardı ve bunun da diğer saatlerle örtüşmesi zorunlu

⁴⁶Miri Shefer Mossensohn, *Osmanlı’da Bilim*, çev: Kübra Oğuz, III. Baskı, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 3.

⁴⁷*Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, (İstanbul: Sabah Gazetesi, 1992), “Zaman” 7:131.

⁴⁸Richard Feynman, *Fizik Yasaları Üzerine*, çev: Nermin Arık, VII. Baskı, (Ankara: Tübitak, Yayınları, 1995), 10.

⁴⁹Feynman, *Fizik Yasaları Üzerine*, 100.

⁵⁰Stephen Hawking, *A Briefer History of Time(Zamanın Daha Kısa Tarihi)*, çev: Selma Ögünç, (İstanbul: Doğan Kitap, 2006), 13.

değildi. Yani zaman artık mutlak değil göreceliydi.⁵¹ Gerçi zaman hâlâ ileriye doğru, sapmadan giden bir yol gibi kabul görmeye devam ediyordu. Fakat zaman artık sorgulanır olmuş, zaman ile ilgili soruların da niteliği değişmişti. Örnek verecek olursak artık şöyle sorular sorulmaya başlanmıştı; “*Zaman dümdüz giden bir yolsa bu yolun kavşakları veya ara yolları var mı? Ya da zaman denilen yolda gidilirken tekrar geriye ya da daha ileriye gitmek yani geçmişe veya geleceğe yolculuk mümkün mü?*” Öyle hale geldi ki zamanda yolculukla ilgili kitaplar yazılmaya başlanmıştı. Son 21. Yüzyıl ile beraber ilerleyen bilim ve teknoloji henüz bunu gerçekleştiremese de artık imkânsız olmadığı kanısı güçlenmişti. Hatta son zamanlardaki bazı keşiflerle fizik yasalarındaki değişiklikler sebebiyle, geçmişe bile gitmenin mümkün olabileceği, akıldan uzak görülmemeye başlamıştı.⁵² Özetle fizik ilminin zaman konusundaki yaklaşımı bu şekildedir. Diğer sosyal ilimlerden farklı olarak, daha bilimsel ve sayısal bir yaklaşım söz konusu olmuştur.

3. Kelâm Disiplininde Zaman

Kelâm ilmi dinî bir ilim olarak kendini ilk kabul ettiren disiplindir denilebilir. İlk ortaya çıkış amacı, İslâm dinine karşı yapılan itiraz ve eleştirilere cevap vermektir. Kelâm ilmi ile ilgili pek çok tanımlama yapılmıştır. Genel olarak kelâm ilmi, Allah’ın zatından, sıfatlarından, nübüvvet konularından, başlangıcı ve sonu itibari ile kâinatın durumlarından bahseden bir ilimdir.⁵³ Kelâm ilmi ile felsefe ilmi zaman zaman konuları bakımından benzerlik gösterirken, kimi zaman da birbirinin sorularına cevap vermek durumunda kalmışlardır. Çünkü kelâm ilmi filozofların İslam’a karşı itirazlarına cevap vermeyi, bir gaye olarak kabul etmiştir.⁵⁴ Filozoflar, varlık ve insan ile ilgili sorgulama yaparken zaman kavramını da sorgulamış ve konu ile ilgili pek çok görüş ortaya koymuşlardır. Kelâm ilmi de kâinata ve varlığa dair hemen her konuda görüş beyan ettiği için zamandan da bahsetmiştir.

⁵¹Robert Levine, *Zamanın Coğrafyası*, çev: Umut Hoşafçı, (İstanbul: Maya Kitap, 2013), 15.

⁵²Hawking, *A Briefer History of Time(Zamanın Daha Kısa Tarihi*, 42.

⁵³Yavuz, Yusuf Şevki, “Kelâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara,: TDV Yayınları, 2002), 27:197.

⁵⁴İsmâil Hakkı İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, (İstanbul: Umran Yayınları, 1981), 3.

Kelâm ilminde de pek çok disiplinde olduğu gibi bazı kavram ve konular hakkında farklı görüş ve fikirler ortaya atılmıştır. Zaman kavramı da bunlardan birisidir. Bazı ekollerin ve kelamcılarının zaman hakkındaki görüşlerini ortaya koyarak, konu ile ilgili genel bir çerçeve çizmek mümkündür. Misal olarak Teftâzânî(ö.792/1390) zamanı şöyle tarif etmiştir; “Bize göre zaman, bir yenilenenin takdir ve ölçüsüne vasıta olan diğer bir yenilenendir.” Mesela zaman yenilenen gece ve gündüz ile ay ay ile sene sene ile ölçülür, bunlarla da ömür ve asır ölçülür. Filozoflar ise zamanı hareketin miktarı olarak tanımlarlar. Allah Teâlâ için her iki tanım dikkate alındığında Allah Teâlâ hem zamandan hem zamanla kayıtlı olmaktan münezzehtir.

Kelâmcılar, zaman kavramını daha çok Allah Teâlâ’yı tenzih ederken, onun zaman ve mekândan münezzehe oluşunu ispat sadedinde ele alıp incelemişlerdir.⁵⁵ Yine başka bir tarif de şöyledir; Mevhum olanın, malum olanla birleşerek belirsizliği yok etmesidir. Mesela “güneş doğarken sana geleceğim” denildiğinde, güneşin doğması malumdur o kişinin gelmesi ise mevhumdur. O mevhum, şu malumla buluşunca belirsizlik ortadan kalkmış olur.⁵⁶ İsmail Hakkı İzmirli(ö.1365/1946) *Yeni İlmî Kelâm* adlı eserinde zamanı şöyle tarif eder; Zaman, feleki azamın hareketinin miktarıdır. Yani bölünmüş olan cüzlerinden birinin başlangıcının kendisi ile diğer parçasının sonudur. Zaman, akıcı olup parçaları sabit değildir. Hareket, mutlaka öncesizdir.⁵⁷

Bazı kelâmcılar zamanın varlığını kabul etmemişlerdir. Zamanı ârazilardan saymışlardır. Zamanın yokluğunu da şöyle ispatlamaya çalışmışlardır; “eğer zaman var olmuş olsaydı, zamanın bir parçası öbür parçasını zorunlu olarak önceleyeceği için teselsül meydana gelirdi” diyerek zamanı yok kabul etmişlerdir. Buna karşın zamanın varlığını kabul edenler de, zamanın bir parçasının diğer parçasını öncelemesi, zamanın zâtı iledir. Dolayısı ile dün bugünü öncelemek için herhangi ârizî bir şeye ihtiyaç duymayacağından teselsül de yoktur. Bu sebeple zamanın

⁵⁵Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 152.

⁵⁶Cürcânî, *Kitabu't-Ta'rîfât* 118.

⁵⁷İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, 92.

yokluğu düşünülemez.⁵⁸ Zamanın varlığını tartışırken, zamanın varlığının olmadığını söyleyenlerin bir argümanı da şudur; “zaman ya geçmiştir ya gelecektir, bu iki zamanın da şu an bir varlıkları yoktur. Eğer şimdiki zamana var denilse onun da bölünmez olması gerekirdi. Durum böyle olunca zaman parçalarının varlık alanında bir arada bulunmaları imkânsızdır. Çünkü biri geldiği zaman zorunlu olarak diğeri gitmelidir. Aksi takdirde bölünmeyen bir bütünün varlığının kabul edilmesi gerekir ki bu da mümkün değildir” diyerek zamanın varlığını reddetmişlerdir.⁵⁹

Eş’arîlere göre zaman yenilenen, belirli ve ölçülebilen bir şeydir. Böyle olunca onunla belirsiz, bilinmeyen şeyler ölçülür, bilinir. Bu ölçüm bazen muhatap kişinin kullanımı sebebiyle tersine döner. Yani bazen bilinmeyenle bilinen ölçülür. Her millet kendi nezdinde kendisini bilinen ölçü alarak başka milletleri belirsiz görüp kendiyle ölçer. Muhataptan kasıt budur. Her milletin zaman ölçüsü kendine göredir. Mesela: bir kadın; “falan benim yanımda yün topunu eğirme miktarı kaldı” der. Ya da bir başkası “bir kazan et pişirme miktarı beraberdik” der. Böylece her millet kendine göre bilinen bir şeyle bilinmeyi ölçer.⁶⁰ Mâturîdîler ise zaman konusu üzerinde pek durmazlar, sadece Allah Teâlâ’nın beka sıfatını izah sadedinde ele alıp beka sıfatının, bu âlem söz konusu olduğunda varlığından söz edilebileceğini söylerler.⁶¹ Yani zamanı Allah Teâlâ yaratmıştır. Aslında Allah Teâlâ için zaman diye bir kavramın varlığından söz edilemez. Netice olarak zamanı, bu dünyadaki varlığı ile sınırlamışlardır. Buradan da anladığımız şudur ki; zaman kavramı kelâm disiplini için Allah Teâlâ’yı zamandan tenzih etmek söz konusu olduğunda bahis mevzu olmuştur. Müstakil bir başlık altında incelenmemiştir.

4. Tasavvuf Disiplininde Zaman

Tasavvuf ilmi dini ilimlerin önemlilerindendir. Tasavvuf ilmi ve ilgili terimler genellikle sûfîlerin manevî tecrübelerinin neticesinde zamanla oluşmuş ve

⁵⁸Hatice Özkan, “Muhyiddin İbni Arabî’de Zaman Kavramı” (Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 68.

⁵⁹Sa‘duddîn Mes‘ûd b. Ömer Teftâzânî, *Makâdsıdu’l-Kelâm Fî’Akâidi’l-İslâm*, çev: İrfan Eyibil, (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2019), 265.

⁶⁰Cürcânî, *Şerhu’l-Mevâkıf*, 136.

⁶¹Yusuf Şevki Yavuz, “Mâturîdiyye” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 168.

geniş bir yekün olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Yani tasavvuf bir nevi sûfîlerin manevî ve deruni hayat tarzları da denilebilir. Onlar kendilerini şöyle tarif ederler; sûfî farzları yerine getirdikten sonra haramlardan kaçınıp boş ve anlamsız şeyleri terk eden demektir.⁶² Sûfîlerde zamanı kendi manevî yaşantıları çerçevesinde tarif etmişlerdir. Her sûfînin manevî tecrübesi sübjektif bir özellik taşıdığı için her ne kadar anlam olarak yakın tarifler yapmış olsalar da bazı farklılıklar gözlenmektedir. En kısa tanım şöyledir; zaman dün, bugün, yarın, gece, gündüz, saat, ve kendisinden “ *ne zaman* “ diye sorabildiklerimizdir. Ya da başka bir tanım; âlemde yer tutan cansız varlıklara da zaman demişlerdir. Bu varlıklardan bazıları arazlar dediğimiz nisbî varlıklardır. Bir başka tanımda şöyledir; indiyet mertebesine izafet edilen şeydir an-ı daimdir.⁶³ Velilerin bir tecelli içinde geçirdikleri müddettir.⁶⁴ Veli ibnülvaktır, vaktin oğludur. Geçmiş ve geleceği düşünmez onun için sadece o an vardır o yüzden veli için korku yoktur, üzülmeye yoktur.⁶⁵ Kuşeyrî(ö.465/1072) ise zamanı vakit ile ifade ederken tasavvur edilen düşünülen bir hadisenin mutlak vukuu anıdır. Şöyle de demiştir; vakit içinde bulunduğun haldir. Eğer sen dünyada isen yani aklın kalbi dünya işleri ile dolu ise senin zamanın vaktin dünyadır eğer aklın kalbin âhirete müteveccih ise âhireti istiyor ve düşünüyorsan senin zamanın âhirettir. Eğer neşeli isen zamanın neşedir eğer hüznü isen zamanın hüznüdür. Bazı sûfîlerde zamanı iki vakit arasındaki şey olarak kabul etmişlerdir.⁶⁶

Kuşeyrî(ö.465/1072), sûfî vaktin çocuğudur derken derdi düşüncesi geçmiş ve gelecek değildir, onun derdi içinde bulunduğu zamandır. Sûfî her zaman o vakit içindeki işlenmesi en hayırlı olan şey ne ise onunla meşgul olmalıdır. Böyle olduğu için geçmiş ve geleceği düşünmeyip içinde bulunduğu vaktin kıymetini bilmeye çalışır, eğer geçmiş ya da geleceği düşünürse içinde bulunduğu zamanı iyi değerlendirmemiş zayi etmiş olur.⁶⁷ Hucvirî(ö.465/1072) de benzer şekilde zaman

⁶²Ebu Nasr Serrac Et-Tûsî, *el-Lûma*’ çev: Hasan Kamil Yılmaz, (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996), 14.

⁶³Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Kalem Yayınları, 2006), 1244.

⁶⁴Et-Tûsî, *el-Lûma*’ 111.

⁶⁵Ebu Ali Cüllâbî Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, çev: Süleyman Uludağ, II. Baskı, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1996), 333.

⁶⁶Ebu Kasım Abdülkerim Kuşeyrî, *Risâle*, çev: Süleyman Uludağ, III. Baskı, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1991), 180.

⁶⁷Kuşeyrî, *Risâle*, 189.

yerine vakit kelimesini tercih etmiş ve şöyle tarif etmiştir; geçmiş geleceğe bağlayan içinde yaşanan zaman parçasıdır. Vakit öyle şeydir ki kul onunla geçmiş ve gelecek düşüncesinden boş bir hale gelir. Öyle ki zaman bir nevi an'dan ibarettir.⁶⁸ Görüldüğü gibi en meşhur sufiler zaman hakkında benzer şeyler söylemişlerdir. Kelâm ilminde olduğu gibi tasavvufta da zaman kavramı müstakil bir kavram olmaktan çok bir durum, hal veya bir tecrübe olarak kullanılmıştır. Asıl meselenin anlaşılması için bir nevi araç olarak kullanılmıştır.

D. Müslüman Hayatı ve Zaman

Yüce Allah insanı yaratmış ve imtihan etmek için dünya hayatına göndermiştir. Bu yaşadığımız dünya hayatında herkes için süresi belli olan, fakat insanın bilmediği bir ömür müddeti verilmiştir. Gerek Allah Teâlâ Kur'an'ı Kerimle, gerek Hz. Peygamber, hadisi şeriflerle zamanın kıymetini ve onu uygun şekilde taksim edip değerlendirmemiz gerektiğini bizlere açık bir şekilde bildirmişlerdir. Hatta öyle ki pek çok âyette zamanla ilgili mevhumlara yemin edilmiştir.⁶⁹ Kur'an'da kasem mühim olan kıymetli olan şeylere dikkati çekmek için kullanılmaktadır.⁷⁰ Zamanla ilgili mefhumlara yemin etmekle de yetinilmemiş pek çok âyette zamanın önemine de vurgu yapılmıştır.⁷¹ Allah Teâlâ insana yeterli ömrü verdiğini müşrikler üzerinden onları ikaz ederek şöyle hatırlatmaktadır:

وَهُمْ يَصْطَرِخُونَ فِيهَا رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُم مَّا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَن تَذَكَّرُ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِن نَّصِيرٍ Onlar cehennemde, "Ey Rabbimiz! Bizi buradan çıkar ki dünyada iken işlemekte olduğumuzdan başka ameller, salih ameller işleyelim" diye bağışırlar. (Onlara şöyle denilir:) "Sizi, düşünüp öğüt alacak kimsenin düşünüp öğüt alabileceği kadar yaşatmadık mı? Size uyarıcı da gelmişti. Öyle ise tadın azabı. Çünkü zalimler için hiçbir yardımcı yoktur" ⁷² şeklinde cevap verilir. Âyetin ifadesinde de görüldüğü gibi insan ömrünü heba ettiği için pişman olmuş tekrar dünyaya dönmeyi, ömrünün tekrar verilmesini istemektedir, fakat bu beyhude bir

⁶⁸Hucviri, *Keşfu'l-Mahcûb*, 518.

⁶⁹Asr, 103/1, Duhâ, 93/1.

⁷⁰İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, XXVIII. Baskı, (Ankara: TDV Yayınları, 2016), 168.

⁷¹İbrâhim, 14/ 32-34, Nahl, 16/12, İsrâ, 17/12, Fussilet, 41/37, Fâtır 35/37.

⁷²Fâtır, 35/37.

istektir. Bursevî hazretleri bu âyeti izah ederken bu verilen sürenin bir kimse için, bu süre içerisinde hata etmiş bile olsa, tevbe edip halini düzeltmeye yetecek kadar bir süre olduğunu söyler.⁷³ İnsana dünya ve âhiret için yeterli bir süre verilmiştir. Hatta hata etmiş bile olsa telefi için bile yeterli mühlet vardır. Telafisi olmayacak bir pişmanlığı yaşamamak için Allah Teâlâ insanı pek çok âyeti kerime ile ikaz etmektedir. Yüce Allah insanın kendisine karşı bir bahanesi kalmasın diye Kur'ân'ı Kerîm de şöyle buyurmaktadır: *“Müjdeleyen ve uyarın peygamberler gönderdik ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın! Allah izzet ve hikmet sahibidir.”*⁷⁴ Elmalılı(ö.1360/1942) merhum insanlar azabı gözleri ile gördüklerinde şöyle dememeleri için bu âyetin nazil olduğunu söyler: *“Ya Rabbi zamanında bunları bize bildirseydin, bize hükümlerini emir ve yasaklarını bildiren bir peygamber gönderseydin biz de bilmediklerimizi öğrenip emrettiğini yapıp yasakladığından da uzak kalsa idik de bu azap ve felaketler başımıza gelmese idi.”*⁷⁵ Hâsılı insana bu dünya hayatı için bilmesi gerekenler öğretilmiş, artık insanın mazereti kalmamıştır. Bu verilen kısıtlı ömür müddetini zayi etmemeli, kıymetini bilmelidir.

Hayatımıza yön veren ve her konuda ana referans kaynaklarımız olan Kur'ân ve sünnetin beyanlarını incelediğimiz vakit görürüz ki bu iki kaynak bize günlük, haftalık, aylık ve yıllık zamanın, uzun ve kısa vadeli, olarak planlanmasını yapmamızı öğütlemektedir. Günde beş vakit kılınması emredilen namaz, günlük planlama için, haftada bir defa eda ettiğimiz Cuma namazı, haftalık planlama için, yılda bir aylık tuttuğumuz ramazan orucu yıllık planlalar için âdeti birer işaret taşı gibi insana âdeti bir mihenk oluşturur. Hatta bu farz ibadet zamanları yanında muhasebe için bazı özel, mübarek geceler insana tekrar yeni bir muhasebe fırsatı vermektedir. Böylece hep zamanı belli ibadetler insana verilen ömür nimetinin en hassas şekilde hesaplanarak kıymetlendirmesi gayesine yöneliktir.⁷⁶ İnsan bu gayeye

⁷³İsmâil Hakkı Bursevî, *Ruhû'l-Beyân*, çev: Süleyman Mollaibrahimoğlu, Hasan Hüseyin Tunçbilek, İlyas Karşlı, VIII. Baskı, (İstanbul: Damla Yayınları, 1994) , VII, 20.

⁷⁴Nisâ, 4/165.

⁷⁵Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (İstanbul: Matbaai Ebuzziya, 1936), II, 1531.

⁷⁶Canan, *İslâm'da Zaman Tanzimi*, 24.

uygun bir hayat yaşayabilirse iki dünya saâdetini elde edebilecektir. Nitekim insana kitap indirilmesinin ve peygamber ile uyarılmasının gayesi de bu değil midir?

Kur'ân'daki zaman mefhumları ile ilgili âyetler incelendiğinde somut reel zamanla ilgili kavramların soyut zamanla ilgili kavramlardan çok daha fazla kullanıldığı göze çarpmaktadır. Bundan kesin bir şekilde insanın kendisine verilen sınırlı ömür müddetini çok ince hesaplayarak zayi etmemesi gerektiği anlaşılmaktadır. Hatta öyle ki bu reel zamanla ilgili en çok kullanılan ve gün mânasına gelen “yevm” kelimesi müfret, tesniye ve cemi formlarıyla dört yüz yetmiş defa zikredilmektedir.⁷⁷ Bundan anladığımız zamanın kullanımına ve planlanmasına önce günden başlanılmalıdır. Nitekim günde beş vakit namaz bunun bir delilidir. Nitekim bu konu ile ilgili âyet şöyledir: *“Namazı bitirince de ayakta iken, otururken ve yatarken Allah'ı anın. Güvenlik içinde olduğunuzda namazı gerektiği gibi kılın. Şüphe yok ki namaz, müminler üzerine vakitleri belli olarak yazılmış bir ödevdir.”* Bu âyeti kerime de belli vakitler diyerek mutlak bir ifade zikredilmiş olsa da diğer muhtelif âyetlerde tek tek sabah⁷⁸, öğle, ikindi,⁷⁹ akşam ve yatsı⁸⁰ namazlarının vakti belirtilmiştir.⁸¹ Çünkü günlük kılınan namaz kırk rek'attır bu tek bir vakitte mesela sabah kılınıp bitirilebilirdi ama öyle yapılmamış ayrı ayrı vakitlerde bir gün belli vakitlere bölünmüştür. Bunda muhakkak pek çok hikmet vardır fakat bunlardan belki de en önemlisi Müslümanın bir gününü tanzim edip hayat düzenini de bu doğrultuda düzenlemesidir. Çünkü yine başka bir âyeti kerime de gecenin dinlenme gündüzün geçim vakti olduğu bildirilmiştir.⁸² Bu ve önceki âyetlerden anlaşılan şudur dünya ve onun düzeni insan için insana göre yaratılmıştır.

İnsanın her an karşı karşıya bulunduğu zaman kavramı insan hayatının sene, ay, hafta, gün, saat ve dakika gibi kısımlarını içerdği gibi insan ömrünün tamamı içinde kullanılır.⁸³ Yani insana Allah Teâlâ katında müddeti belli fakat bunu

⁷⁷Canan, *İslâm'da Zaman Tanzimi*, 31.

⁷⁸İsrâ,17/78, Tâhâ, 20/130.

⁷⁹Rûm, 30/17.

⁸⁰Tâhâ, 20/130, Rum, 30/17.

⁸¹Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IV,1448.

⁸²Nebe, 78/9-11.

⁸³Kadri Ziyaettin Coşan, “Kurân-ı Kerim'in Zamana Bakışını Yansıtan Bazı Temel Kavramlar ve Yaşam Arasındaki Anlam İlişkileri”, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/1 (2018):37. Düzce, 2018.

kendisinin bilmediği bir ömür müddeti verilmiştir. Bu ömür zamanın içinde belli bir müddettir. Fakat Allah Teâlâ rahmetinden hazır taksim edilmiş bir zaman nimeti bize vermiştir. İnsanın elinde dakikalara saatlere aylara bölünmüş bir ömür vardır. Allah Teâlâ bu müddeti doğru kullanmayıp isyan ile zayi edip pişman olan kâfirlerin durumunu bize anlatır:

وَهُمْ يَصْطَرِحُونَ فِيهَا رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُم مَّا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ
النَّذِيرُ فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ *“Ve onlar orada, “Rabbimiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, rızâna uygun işler yapalım” diye feryat ederler. Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi? Üstelik size uyarıcı da gelmişti. Şimdi tadın bakalım! Zalimlerin hiçbir yardımcısı da yoktur.”*⁸⁴ Onlar pişman olmuşlardır ama artık iş işten geçmiş müddet dolmuştur. Artık dakika dakika, saniye saniye hesap vaktidir.

İmtihan zamanı olan ömür müddetini yaşayan insan için Hâlıkını bilmek ve ona itaat etmek hususunda artık özrü kalmamıştır.⁸⁵ Burada insanın en büyük endişelerinden birisi olan istikbal endişesi de bertaraf edilmiş olmaktadır. Zira Ömer Nasuhi Bilmen(ö.1390/1971) hazretleri bu âyetin tefsirini yaparken dünyada iken istikbalinizi düşünebilecek kadar yaşamadınız mı? Şeklinde açıklayarak artık bahanenin kabul edilemeyeceğini söyler. Devamında insanın bu ömür müddetinde yalnız bırakılmadığı ona rehber olacak bir kitap ve o kitabı okuyan ahkâmını haber veren bir uyarıcı da gelmiştir.⁸⁶ Artık insana düşen ömrünün her dakikasının kıymetini bilmek kalmıştır.

E. Zaman ve Kâinattaki İntizam

Allah Teâlâ, kâinatı yaratmış ve belli bir düzene koymuştur ve bu düzende kâinatın ilk yaratılışından son anına kadar, hiçbir sapma olmayacağını âyetlerin beyanı ile ifade etmiştir. Kâinatta koyulan düzenin bir parçası da günlük zamanı oluşturan, gece ile gündüzün hiç aksaklık göstermeksizin birbiri ardı sıra akmasıdır.

⁸⁴Fâtır, 35/37.

⁸⁵Yazır, , *Hak Dini Kur’ân Dili*, V, 3994.

⁸⁶Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, (İstanbul: Nesa Basım Yayın, 1970), VI, 2098.

Nitekim âyeti kerimede: “Allah, geceyi gündüze katar, gündüzü geceye katar; her biri belirli bir süre için hareket eden güneşi ve ayı emri altına almıştır. İşte bu Rabbiniz olan Allah’tır, hükümler O’nundur. O’nu bırakıp taptıklarınız ise, bir çekirdek kabuğuna bile sahip değillerdir”⁸⁷ buyrulmaktadır. Kâinattaki akıp giden ve hiç aksamayan düzen, kâinatın kudretli bir terbiye edicisinin⁸⁸ varlığının delilidir. Zaman kavramı bu düzen içerisinde, önemli bir yere sahiptir. İmam Mâtürîdî(ö.333/944) bu âyetin tefsirini yaparken, gece gündüzün intizamlı bir şekilde akmasını, hem Allah Teâlâ’nın varlığına hem de birliğine delil olarak kabul etmektedir. Zira aksamayan düzen bir düzenleyiciyi gösterir. Eğer bunlar, kendi kendine olsaydı bu kadar muntazam olamazdı. Ayrıca birden fazla ilah olsaydı yine bu düzenin olması mümkün değildi, çünkü birisinin kabul ettiğini diğeri kabul etmeyecek birisinin öne geçirdiğini diğeri geri bırakacaktır.⁸⁹

Bu âyetin tefsirini yapan Bursevî(ö.1137/1725) “Allah geceyi gündüze katar” ifadesinin izahını yaparken, gecenin gündüze katılmasını ilkbahar ve yaz aylarında, gündüzlerin geceden uzun olması ile izah eder. Çünkü gecenin bir kısmı gündüzü katılmak sûretiyle eklenmiş ve gündüz geceden daha uzun olmuştur. Âyetin devamındaki “ her biri belirli bir süre için hareket eden güneşi ve ayı emri altına almıştır” ifadesi ile o ikisini insanlar için faydalı hale getirdiğini ifade eder. Böylece insanlar, güneş ve ayın hareketleri ile zamanı hesaplayabilmişler bunlar sayesinde günlerin ayların ve yılların hesabını yaparak hem güneş hem de ay takvimini meydana getirmişlerdir. Yine burada “gecenin gündüze katılması” güneş ve ayın hareketleri ile meydana gelmekte ve insan için çok faydaların saklı olduğu mevsimler meydana gelmektedir.⁹⁰ Elmalılı(ö.1361/1942) da bu âyeti izah ederken Allah Teâlâ’nın zaman üzerinde de hakîm ve müdebbir olduğunu ve zaman üzerindeki bütün değişim ve oluşumların onun hüküm ve iradesi ile meydana geldiğini ifade eder.⁹¹

⁸⁷Fâtır, 35/13.

⁸⁸Fâtiha, 1/2.

⁸⁹Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l Kur’ân*, çev: Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz, Kemal Sandıkçı, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2018), XII, 35.

⁹⁰Bursevî, *Ruhu’l-Beyan*, VI, 558.

⁹¹Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, V, 3981.

Seyyid Kutup(ö.1385/1966) bu âyeti izah ederken şu açıklamayı yapar “*gecenin gündüzün içine girmesi*” ile aydınlık yavaş yavaş kaybolur ve yerini geceye bırakır. Yine aynı şekilde gündüz de gecenin içine girer, yavaş yavaş yayılır ve gece yerini gündüze bırakır. Yine burada gecenin gündüze katılması ile gecenin, bir kısmı gündüze eklenerek gündüzlerin uzaması böylece mevsimlerin meydana gelmesi gerçekleşiyor. Allah’ın kudreti ile tüm bu olanlar düşünen kalplere, tefekkür eden akıllara yaratıcının kudretinden ve hâkimiyetinden, kullarına rahmeti ile muamele edişinden haber vermektedir. Güneş ve ayın bu hareketleri, herkesin gözü önünde meydana gelmektedir bu da inkârı mümkün olmayan bir şekilde, kudreti insanların gözlerinin önüne sermektedir.⁹² Fakat bu düzen kâinatın ilk yaratıldığı günden itibaren devam ettiği için, insanlar pek çok zaman alıştıkları bu düzenin arakasındaki kudret ve iradeyi unutabilmektedirler. Bu sebeple bu iki muazzam âyet olan ay ve güneş, birbirinin önüne geçmek sûretiyle ay ve güneş tutulmaları ile sanki Allah Teâla kendinden ve kâinata koyduğu düzenden gaflet içinde olan insanlara, gerçek yaratıcı ve sonsuz hakîm olarak kendisini hatırlatıyor.⁹³ Zira o büyük âyetler sonsuz kudret sahibi bir yaratıcının emri ile hareket etmektedirler.

Son dönem İslam âlimlerinden Ömer Nasuhi Bilmen(ö.1390/1971), yine aynı âyetin izahında “*gecenin gündüze katılması*” ‘nda Azametli yaratıcın pek çok hikmet ve maslahat göttüğünü, bu hikmet ve maslahatların bir kısmının, insanlar tarafından farkına varılıp keşfedildiğinin ve daha da anlaşılamayan pek çok hikmeti olduğunu söyler. Eğer bunlar devamlı aksamayan bir tabiat kanunu olsalardı, aynı düzende devam etmeleri gerekirdi, ama öyle olmayıp bazı zamanlar geceler uzarken, bezende gündüzler uzuyor mevsimler değişiyor, hep kış olmuyor ya da hep yaz olmuyor.⁹⁴ Bu kadar ince hesaplama devam eden düzen, elbette ne kendi kendine oluyor ne de hiçbir şeye gücü yetmeyen, kendisi de bir düzenin esiri olan tabiat kanunları ile meydana gelmesi, aklen mümkün değildir. Bu kadar kusursuz bir düzen sonsuz bir kudretin idaresini ister ki oda Allah Teâla’dır.

⁹²Seyyid Kutup, *Fîzılâl-il- Kur’ân*, çev: Bekir Karlıağa, M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1972), XII, 194.

⁹³Bedüzzaman, Said Nursî, *Sözler*, (Ankara: TDV Yayınları, 2016), 419.

⁹⁴Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, VI, 2894.

Zaman kavramının ve onu meydana getiren unsurların, daha evvel de ifade etmeye çalıştığımız gibi kâinatın düzen ve intizamı ile alakası vardır. Bunu pek çok âyeti kerimenin ifadesinde görebiliriz nitekim Allah Teâla, zamanın öneminden dolayı pek çok zaman kavramına yemin etmesiyle beraber, zamanı meydana getiren gece ve gündüzün de önemli âyetler olduğunu anlıyoruz. Nitekim âyeti kerimede; *“Gece ve gündüzü iki işaret yaptık. Gecenin belirtisini karartıp, gündüzün belirtisini aydınlık kıldık ki, Rabbinizin bolluğunu arayasınız ve yılların sayısını ve hesaplamayı bilesiniz. Her şeyi açık açık anlatıyoruz”*⁹⁵ şeklinde ifade edilmektedir. Fahreddin er-Razî(ö. 606/1210) bu âyeti izah ederken, önceki âyetlerde insanlara uhrevî nimetleri hatırlatıldığını bu âyette ise insanlara bahşedilen zaman nimeti ve onun parçaları olan, gece ve gündüzden bahisle, nasıl ki Kur’ân muhkem ve müteşâbih âyetlerle bir bütün ise aynı şekilde, zamanda gece ve gündüzle beraber bir bütündür. Şöyle bir benzetme bile yapabiliriz, muhkem âyetler her şeyin apaçık görüldüğü gündüz gibi müteşâbih âyetler ise bir vasıta olmadan anlaşılması görölmesi zor olan, gece gibi diyebiliriz. Nasıl sadece gündüzle, gece olmadan zaman eksik oluyorsa, sadece muhkem âyetlerle de Kur’ân’ın bir takım mânaları eksik kalmaktadır. Nasıl zamandan tam istifade gece ve gündüzün beraber olmasıyla mümkünse Kur’ân’dan da tam istifade muhkem ve müteşâbih âyetlerin, beraber olmasıyla ancak mümkün olabilir.⁹⁶ Çünkü her iki kısımda ki âyetlerden de istifade edip faydalanacak insanlar mevcuttur.

Âyeti kerîmede gece ve gündüzün iki âyet kılınması, insanların zamanı meydana getiren gece ve gündüz içerisinde hem uhrevî hem dünyevî işlerini tanzim edip düzenlemesinden dolayıdır. Bu iki âyet başka bir boyutu ile de kâinatın eşsiz düzen bütünlüğüne de bir delildir. Nitekim ikisi birbirine zıt birbirinin ardı sıra gelmesine rağmen, birbirine karışıp sınırı aşmazlar. İkisi de belli bir sıra ve düzen içinde hareket etmeleri hem bu kâinatı böylece terbiye eden müdebbire işaret ederken insanlar için de hem dünyaları için bir nimet hem de gece ve gündüz yaptıkları ibadet ve sâlih ameller ile âhiret hayatları için bir nimet kılınmıştır.⁹⁷

⁹⁵İsrâ, 17/12.

⁹⁶Fahruddîn er-Razî, *Mefâtîhu ’l-Gayb*, çev: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, (İstanbul: Huzur Yayınevi, 1990), IV, 414.

⁹⁷Razî, *Mefâtîhu ’l-Gayb*, XIV, 415.

Yine aynı âyeti tefsir eden İsmâil Hakkı Bursevî(ö.1137/1725) gece ve gündüzün iki âyet kılınmasının bir yönünün de hep aynı eşit uzunlukta sabit olmayışları olduğunu söyler. Yani uzayıp kısaltmalarından, birbirlerini belli bir düzen içinde takip etmelerinden sürekli değişmelerinden dolayı olduğuna işaret eder. Öyle ise her değişenin bir değiştireni olduğunu düşünürsek hem bu eşsiz düzenin bir parçası olduklarını, hem de bu düzeni koyanın sonsuz kudret ve hâkimiyetine deliller olduklarını görürüz.⁹⁸

Gece ve gündüzün iki âyet ve delil olmasını İmam Mâturîdî(ö. 333/944) ise şöyle açıklar; gece ve gündüzün ikisi yüce Allah'ın azamet ve birliğine ve bu kâinatı hikmeti ile terbiye ettiğine işaret eder. Nitekim Allah Teâla, güneş ile aya bazı faydalar koymuştur. Çünkü eğer gece devamlı olsaydı gecenin faydasını insan göremezdi, eğer gündüz devamlı olsaydı gündüzün faydasını göremezdi.⁹⁹ Nitekim yine başka bir âyeti kerîmede:

وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا “Uykunuzu bir dinlenme kaldık. Gündüzü de çalışıp kazanma zamanı kıldık”¹⁰⁰ şeklinde ifade edilmektedir. İkisinin de ayrı ayrı işler için tanzim edildiğine bu âyetler işaret eder. Gece ve gündüzden yaratılış hikmetine uygun şekilde istifade etmek ancak böyle mümkündür.

Gece ve gündüz iki âyettir, iki delildir. İmam Kurtûbî(ö. 671/1273) bunların âyet oluşunu, Allah Teâlâ'nın varlığına ve kudretinin kemaline işaret edişini şöyle açıklar; Gece ve gündüzün her birisi hiç bilinmeyen bir yerden gelip, bilinmeyen bir yere gitmektedir. Birisi diğerine katılıp onu artırmakta, böyle olurken diğeri eksilmektedir. Böylece insanlar, yılların ve ayların hesabını bilmektedirler. Eğer böyle olmasaydı gece gündüzden ayırt edilemeyecek hesapları bilinmeyecekti. Böylece insanlar ibadetlerin zamanını bilemeyeceklerdi. Durum böyle oluncada zamanlarını planlayıp hayatlarını düzenleyemeyeceklerdi. Ücretli çalışan bir kimse ne zamana kadar çalışacağını, oruç tutan ne zamana kadar oruç tutacağını, namazı hangi vakitler de kılacağını, kadınlar iddet müddetlerini, insanlar ne zaman hac yapacaklarını, borçlarının vadesini, ne zaman tohum ekip ne zaman biçeceklerini

⁹⁸Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, IV, 526.

⁹⁹Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, VIII, 262.

¹⁰⁰Nebe, 78/ 9-11.

bilemeyeceklerdi. Âdeta Allah Teâla kullarına kendi nefislerinden daha merhametli olduğunu göstermektedir.¹⁰¹ Elmalılı(ö.1361/1942)’ya göre gece ve gündüzün iki âyettir ki bu ikisi biri birini izlemesiyle ve ihtilaflarıyla zaman için birer ölçü olmuşlardır. Öyle ki Allah Teâla hükmünü o zaman içerisinde icra eder ve tüm tasarruflar zaman içerisinde gerçekleşmektedir bu yüzden kudretin iki delilidir.

Seyyid Kutup(ö.1385/1966), ise gece ile gündüzün iki âyet oluşunun bir boyutu, insanların biyolojik menfaatleri olması dolayısı ile olduğunu söylemiştir. Nitekim gece insanlar, sükûnet içinde istirahat ederek bir nevi güç tazelemesi yaparlar ki gündüz de o güç ve kuvvetle hem ibadetlerini yaparken, aynı zamanda geçimleri içinde çalışıp çabalarlar. Artık “*insana her şey açık açık anlatılmıştır*” kâinattaki hiçbir şey boş yere olmadığı gibi başıboş da bırakılmamıştır. Her şey hassas ölçülerle hesaplanıp, hikmetle tanzim edilmiştir.¹⁰² Artık insanların ileri sürecekleri bir mazeretleri kalmamıştır. Artık herkes verilmiş olan bu sınırlı zaman içerisinde işlediği amellerinden sorumlu olacaktır.¹⁰³ İyi işler yapanlar mükâfata nail olurken kötü işler işleyenler azap ile karşılık göreceklerdir.

Allah Teâla, pek çok âyeti kerime de ulûhiyetini ve birliğini hatırlatırken görünen âlemden yani tabiattan ve tabiat hadiselerinden misaller vermektedir. Çünkü insan ancak gözü ile gördüğüne ikna olmaktadır. Allah’ın dünya üzerinde görünen en büyük iki âyeti güneş ve aydır. Bu iki âyeti Allah Teâla, sonsuz kudreti ile emri altına alarak onları insanların menfaatine sunmuştur. Bu, bir taraftan onun kevnî âyetlerinden olurken, diğer taraftan kâinatta ki ince ve kusursuz düzenin de delilleri olmaktadır.

Bunun yanında insanlar için de çok faydaları takdir edilmiştir. Bu menfaatlerden biriside insanların zamanı hesaplamalarıdır. Nitekim Allah Teâla pek çok âyette bunu hatırlatarak insanları ubudiyete ve şükre davet etmektedir. Bu âyetlerden birisi de Yûnus sûresinin âyetidir şöyledir: “*O, güneşi ıstık kaynağı ve ayı aydınlık yapan, yılların sayısını ve hesaplamayı bilmeniz için aya konak yerleri belirleyendir. Allah, bunları ancak hikmeti uyarınca yaratmıştır. O, bu belirtileri,*

¹⁰¹Muhammed bin Ahmet el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmî'l-Kur’ân*, çev: Beşir Eryarsoy, (İstanbul: BurucYayınları, 2005), X, 349.

¹⁰²Kutup, *Fîzılâl-îl- Kur’ân*, IX, 294.

¹⁰³Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, IV, 1856.

*bilecek olanlar için açık açık anlatmaktadır.*¹⁰⁴ Razî(ö.606/1210)'ye göre yine bu âyette Allah Teâlâ kullarına rahmetiyle muamele etmiş, güneşin ve ayın halleriyle kulları ayların ve senelerin hesabını bilebilmelerini sağlamış. Böylece insanlar, ziraat ve geçim işlerini yaz zamanını bilerek ona hazırlık, kış zamanını bilerek ona hazırlık yaparak dünya işlerini düzene koyabilsinler. Aynı zamanda namaz, oruç, hac gibi ibadetlerinde zamanını bu sayede bilerek âhîret işlerini de düzene koymalarını da tekraren zikretmek mümkündür.¹⁰⁵

İmam Mâturîdî(ö.333/944) bu âyeti izah ederken önemli bir nokta üzerinde durur. Güneş ve aya ayrı ayrı menziller tayin edilmiştir. İkisinin de ayrı ayrı hususiyetleri mevcuttur. Nitekim namaz vakitleri ve mevsimler güneşe göre bilinirken, ayı da ayları ve yılları bilme vasıtası kılmıştır. Namaz vakitleri ve mevsimler aya göre olmadığı gibi, aylar ve yılların hesabı güneşe göre değildir. İkisi de ayrı ayrı vazifelerle vazifelendirilmişlerdir. Güneşe ve aya, ayrı ayrı menziller tayin edildiğinin sürekli farklı âyetlerde vurgulanmasının bir sebebi de budur. İkisinin ayrı ayrı delil ve âyet olmaları bu sebeptir. İkisinin de kâinattaki bu eşsiz düzen ve muntazam düzende ayrı ayrı yerlerinin, ince ince hesaplarının olması bu sebeptir. Allah Teâlâ bu iki azametli âyeti ancak kendisinin yaratıcı ve düzen kurucu olduğuna şahitler olacak özellikte yaratması bundandır.¹⁰⁶

Güneş ve ayla ilgili yine benzer bir âyette;

وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ وَالْقَمَرَ قَدَرْنَا مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ لَا
“Güneş de kendi
yörüngesinde akıp gitmektedir. Bu, mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen Allah'ın
takdiridir. Ayın dolaşımı için de konak yerleri (evreler) belirledik. Nihayet o,
eğrilmiş kuru hurma dalı gibi olur. Ne güneş aya yetişebilir, ne de gece gündüzü
geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzmektedir”¹⁰⁷. Bu ikisi belirlenen bu menzillerin
dışına çıkamazlar, takdir edildiği şekilde akıp giderler. Güneşin menzilleri on iki
burçtur. Güneş bu menzilleri bir ayda gezer ve dönüşün tamamlanması bir yıl sürer,
böylece bir güneş yılı meydana gelmiş olur. Bu da ilk burca tekrar varmasıyla olur ki

¹⁰⁴Yûnus, 10/5.

¹⁰⁵Razî, *Mefâtîhu 'l-Gayb*, XII, 296.

¹⁰⁶Mâturîdî, *Te 'vîlâtu 'l Kur 'ân*, VII, 26

¹⁰⁷Yâsîn, 36/38-40.

bu da tam bir yıl yani üç yüz altmış beş gün altı saat olur. Ayın menzilleri ise yirmi sekiz tanedir, bu menziller de yirmi sekiz burca denk gelir. Ay'ın bu yirmi sekiz burcu gezmesiyle de bir ay yılı meydana gelmiş olur ki bu süre üç yüz elli dört gün sekiz saattir.¹⁰⁸ Burada şöyle bir incelik vardır ki güneş yılını hesaplamak belli bir astronomi bilgisini gerektirir çünkü bu güneşin gezdiği on ilk menzil ya da konak çıplak gözle görülmez. Fakat ayın gezdiği yirmi sekiz menzil ise çıplak gözle görülebilmektedir. Buda ay takvimin ince astronomi bilgisine ihtiyaç kalmadan, ümmî ya da âlim köylü ya da şehirli fark etmeksizin herkesin kullanabileceğini gösterir.¹⁰⁹ Burada Kur'ân'dan ümmî-âlim ya da köylü-şehirli ya da kim olursa olsun herkesin ayrı ayrı idrak payı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Allah Teâlâ'nın ne kadar merhametli olduğunun da bir göstergesidir. Çünkü sadece güneşi yaratsaydı astronomi bilgisi olmayan insanlar zamanı hesaplayamayacak ne dünyevî işlerini ne de uhrevî işlerini düzene koyamayacaklardı.

“Güneş de kendi yörüngesinde akıp gitmektedir.” Âyetini Razî(ö.606/1210) açıklarken bu akıp gitmenin, gündüzün çıkarılışına sebep olan akma olduğunu söyler. Karargâhtan kastedilen anlamın ise güneşin batma zamanına doğru olan hareketidir der.

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً “O güneşi bir ışık kaynağı ayı da bir aydınlık yaptı”¹¹⁰

burada âyetin ibaresinde yer alan “ziya” ile nurun farklı oldukları anlaşılmaktadır. Esasen ikisi de karanlığın zıddı olan aydınlığı ifade etmektedir. Ancak karanlığın dereceleri olduğu gibi, aydınlığında dereceleri mevcuttur. Nur ziyadan daha geniş anlamlı iken, ziya daha özel bir anlamı ifade eder. Ziyada ışığın aniden şiddetli bir şekilde parlayıp yayılması varken, nurda ise karanlığa karşılık gelen taze süslü bir aydınlığın yayılarak sükûnet bulması vardır. Bir görüşe göre ziya zâtıyla mevcutken nur arazlarla mevcuttur. Bu da ayın ışığını güneşten aldığını izah etmektedir. “Yılların sayısını ve hesaplamayı bilmeniz için” yani o ziya ile nurun, muhtelif miktar ve hareketleriyle yıldızlardan cisimlerden eşya ve mekândan, mebd ve meâdı, başlangıcı ve sonu anlayıp zaman fikrine ulaşarak din ve dünya işlerinizi

¹⁰⁸Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, IV, 18.

¹⁰⁹Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1995), III, 1217.

¹¹⁰Yûnus, 10/5.

maslahata uygun şekilde planlayıp hem dünya hem de âhiret için çalışsınız. Gün, ay, gece, gündüz ve sene gibi zamanın hesaplarını bilesiniz ki Allah’a hesap vermek için nefislerinizi hesaba çekebilesiniz.¹¹¹ Zemahşerî(ö.538/1144) bu âyette geçen ziya kelimesi “da” kelimesinin çoğulu olduğunu söylemiştir buradan şöyle bir incelikte çıkarmıştır; böyle ise yani ziya dav’ın çoğulu ise güneşten ışık değil, ışıklar gelmektedir. Gerçekten de yeni ilmi gelişmeler güneşin her an patlayan çok sayıda atomların her birinden ayrı ayrı ışıklar meydana geldiğini ortaya koymuştur. Bu ışıklar gök kuşağındaki yedi rengi meydana getirir. Buradan da anlaşılacağı gibi güneşin ışığı bir değil yedi çeşittir. Buna istinaden âyette ışık değil ışıklar denmiştir.¹¹² Bu âyet asırlar öncesinde ümmi bir topluma nazil olmuştur fakat içindeki ilim ve hidayet asırları aydınlatacak bir kuvvettir ki her asır Kur’ân’ın yeni bir mûcizevî inceliğini keşfetmektedir.

” O, güneşi ışık kaynağı ve ayı aydınlık yapan, yılların sayısını ve hesaplamayı bilmeniz için aya konak yerleri belirleyendir. Allah, bunları ancak hikmeti uyarınca yaratmıştır. O, bu belirtileri, bilecek olanlar için açık açık anlatmaktadır.”¹¹³ Burada iki büyük kâinat hadisesine şahitlik ediyoruz. Fakat bu iki hadise öyle muntazam ve sürekli oluyor ki insan abu alışkanlık dolayısı ile bu hadiselerin kıymet ve tesirinden gafil kalmaktadır. Böyle değil de güneşin doğuş ve batışını ayın ortaya çıkış ve kayboluşunu ilk defa görüyor olsaydık acaba nasıl bir hayret ve dehşet içinde kalırdık. Sürekli oluşlarına alıştığımız bu iki hadiseyi, Kur’ân bize sık sık benzer âyetlerle hatırlatır ve dikkatimizi çeker ki o hayret verici iki delili yeniden düşünüp akıl ve kalbimizle tefekkür edelim.¹¹⁴

¹¹¹Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IV, 2673.

¹¹²Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsîri*, III, 1216.

¹¹³Yûnus, 10/5.

¹¹⁴Kutup, *Fîzılâl-îl- Kur’ân*, VII, 520.

İKİNCİ BÖLÜM

KASEM

Kur'ân'ı Kerim, Allah Teâla tarafından son peygamber Hz. Muhammed(s.a.s)'e yirmi üç yılda, kimi zaman bir vasıta ile kimi zaman da vasıtasız olarak vahyolunan son ilahî kitaptır. Bu kitabın indiriliş gayesi, insanlara hidayet yollarını açıklamak¹¹⁵ ve onlara iki dünya saâdetini temin etmelerinde rehberlik etmektir.¹¹⁶ Bunu yaparken bir takım üslûp ve metotlar takip ederek yapmıştır. Bu üslûp ve metotlar kendine has, başka kitaplarda benzerine rastlanmayacak tarz ve şekildedir. Bu üslûp, o kadar mûciz ve eşsizdir ki bunu incelemek ve araştırmak için, zamanla belâgatı, nazmı ve i'cazı ile ilgili ilimler ortaya çıkmış ve pek çok eser telif edilmiştir. Üslûp ise kısaca, sözün dizilmesinde ve kelimelerin seçilmesinde izlenen yol olarak tanımlanabilir.¹¹⁷ Bu üslûp, nazma benzemez onun kural ve kaidelerine uymaz, kendine has bir özellik göstermektedir. Bu üslûp akılları ve kalpleri coşturan, doyuran ve ikna eden benzersiz bir özelliğe sahiptir. Hatta öyle ki ediplerden Mısırlı Tâhâ Hüseyin(ö.1392/1973) Arapça kelâm ve edebi yazıları, nazım, nesir ve Kur'ân olmak üzere üç kısma ayırmıştır.¹¹⁸ Kur'ân-ı Kerîm ise diğer ikisine de benzemeyen, kendine has bir üslûp özelliğine sahip olduğunu beyan ederek diğerlerinden ayrı tutmuştur.

Allah Teâla, Kerîm olan kitabında her kavme kendi dili ile hitap ettiğini buyurmaktadır.¹¹⁹ Hz. Peygamber dili Arapça olan bir kavme gönderilmiştir. Arapçanın tercih edilmesinin hiç şüphesiz pek çok sebebi vardır. Bunlardan bazıları, Arapçanın sahip olduğu ahenk ve kendine özgü kelime yapısı ile ince detaylar ve kuralarla yoğunlaştırılmış bir dil olmasıdır. Onun, en önemli özelliklerinden birisi de pek çok şeyi, net çizgilerle ayırt etmeye çok elverişli bir dil olması sayılabilir. Böylece Arapça, her türlü düşünce, kaide ve ince farkları, zerâfetle ve tatlı bir üslûp

¹¹⁵İbrâhim, 14/1-2.

¹¹⁶Osman Keskiöğlu, *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri*, (Ankara: TDV Yayınları, 1987), 5.

¹¹⁷M. Suat Sertoğlu, “Üslûbü'l-Kur'ân” *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 382.

¹¹⁸Keskiöğlu, *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri*, 182.

¹¹⁹İbrâhim, 24/4.

anlatma imkânı sunmaktadır. Bu özelliği ile ilahî vahiy için, tercihe şayan bir dil olmuştur.¹²⁰ İslam dininin fitrat dini olduğunu Allah Teâla pek çok âyeti beyân etmektedir.¹²¹ İnsan ise yaratılış itibari ile çoğu zaman fitratına aykırı hareket etmekte, nefsinin ve arzularının esiri olmaktadır.¹²² Bu sebeple İslâm dini pek çok konuyu en ince detayına kadar, hiç açık kapı bırakmayacak şekilde açıklamıştır.¹²³

Kur'ân, pek çok üslûp özellikleri göstermektedir. Bu üslûp özelliklerinden birisi de ikna etmek ve dikkat çekmek maksadı ile kullanılan yemin, üslûbudur. Allah Teâla pek çok şeye veya kendi yüce zâtına yemin ederek, üzerine yemin ettiği şeyin kıymetine dikkat çekmek ve önemini vurgulamak istemiştir. Bu sebeple Kur'ân'da açık veya gizli lafızlarla ya da mâna itibari ile pek çok kasem, yer almaktadır. Cahiliye Araplarında yemin etmek, yaygın kullanılan bir üslûp idi.¹²⁴ Bu şekilde Allah Teâla onlara bildikleri tanıdıkları bir üslûbu, benzersiz bir şekilde kullanarak hitap ediyordu.¹²⁵ Böyle bir üslûp ve metot ile âyetlerini onlara açıklamak sûretiyle bildikleri bir üslûp ile hitap etmiş oluyordu. Hal böyle olunca ikna edici bir yol takip edilmek sûretiyle itiraz edilecek bir husus kalmamış oluyordu.

A. Aksâmu'l-Kur'ân

Aksâmü'l-Kur'ân, Kur'ân-ı Kerîmdeki yeminlerden bahseden bir Kur'ân ilmidir. Kur'ân-ı Kerîm, Arapça nazil olduğu için Arap dilinin üslûp özelliklerini göstermektedir. Kur'ân nazil olmadan evvel Arap toplumunda yemin çok yaygın bir şekilde kullanılan bir üslûp olduğu için Kur'ân'da bu üslûbu kendine göre kullanmıştır. Farklı tarz ve şekillerle yapılan yeminlerle, ilahi hakikatler tasdik edilerek kuvvetlendirilmiştir. Bunu söylerken şunu da ifade etmek gerektir ki; Allah Teâla'nın Kur'ân'da yemin ederken, onu bir ikna vasıtası olarak kullandığını söylemenin, doğru olmayacağını söyleyenler olmuştur. Çünkü Allah Teâlâ'nın

¹²⁰Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2013), 39.

¹²¹Rûm, 30/30.

¹²²Bakara, 2/67-71.

¹²³Nisâ, 4/176.

¹²⁴Celal Kırca, "Aksâmü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 382.

¹²⁵Süleyman Ateş, *Kur'ân'da Allah-İnsan*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2011), 19.

kelâmında, hakikat olmaması düşünülemez. Bu, olsa olsa hakikatin te'kit edilerek vurgulanması olabilir denilmiştir. Böyle bir üslûptaîcin ise gereksizdir veya önemsizdir denilemez.¹²⁶ Zira Kur'ân'da ne eksiklik ne de fazlalık vardır. Fakat buna karşılık kasemin Kur'ân'da, bir ikna unsuru olarak kullanıldığını söyleyen bir kısım âlimler de mevcuttur. Onlar şöyle der; bazı zihinler, hüküm verme hususunda kararsız ya da tereddütlü olurlarsa onlar, sağlam tekit tokmakları ile dövülür ve buna birde bürhan eklenirse zihnin kararsızlığı giderilmiş olur. İşte bu tekit unsuru, yemin olmaktadır.¹²⁷ Buna örnek olarak Sebe sûresinin şu âyeti verilebilir;

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ *“İnkâr edenler, “Kıyamet bize gelmeyecektir” dediler. De ki: “Hayır, öyle değil, gaybı bilen Rabbime andolsun ki, Kıyamet size mutlaka gelecektir. Ne göklerde ve ne de yerde zerre ağırlığında bir şey bile O’ndan gizli kalmaz. Bundan daha küçük ve daha büyük ne varsa, hepsi apaçık bir kitaptadır.”*¹²⁸ Bu âyeti kerîmede tekit, yeminle yapılmış, iddia ettiklerinin aksine kıyametin kesin olarak, onların da başına geleceği ifade edilmiştir.

Kur'ân ilimleri ile ilgili yazılan hemen tüm eserlerde Aksâmü'l-Kur'ân konusuna gerek tafsilatlı gerekse özet olarak bir takım bilgiler verilmiştir. İbn Kayyim Cevziyye(ö.751/1350) bu konu ile ilgili müstakil olarak *et-Tıbyan fi-Aksami'l-Kur'ân* adıyla bir eser telif etmiştir. Bu eser, konu ile ilgili çok kapsamlı değildir, kasem ile ilgili bütün âyetlerin tefsiri mahiyetinde bir kaynaktır. Konu ile ilgili diğer önemli eser ise Abdülhamid el-Ferahi(ö.1348/1930)'nin *İm'an fi Aksami'l-Kur'ân* adlı müstakil eseridir. Bu eser konu ile ilgili kapsamlı bilgiler vererek önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Ayrıca konu ile ilgili tartışmalara da genişçe yer veren müellif kimi zaman tercihte bulunmuştur. Bunun dışında bazı müfessirler de tefsirlerinde, kasem ile ilgili âyetlerin tefsirini yaparken konuya

¹²⁶Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, VI. Baskı, (İstanbul: , İFAV Yayınları, 2017), 15.

¹²⁷Mennâ'Halîl el- Kattan, *Mebahis fi Ulûmü'l-Kur'ân*, II. Baskı, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1997), 265.

¹²⁸Sebe, 34/3.

değınmişlerdir. Ayrıca konu ile ilgili, pek çok çalışma yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir.¹²⁹

B. Kasemin Tanımı

Kasem kavramı, bölmek mânasına gelen *kasame* fiilinden türetilmiştir. Çoğulu *aksam*'dır. Kesmek ve karar vermek gibi mânalardan and içmek, yemin etmek anlamlarına dönüşmüştür. Yemin de denilmektedir. Yemin ise sözlükte, sağ el, sağ taraf, gibi anlamlara gelmektedir.¹³⁰ Terim olarak, bir kimsenin kararlılığını pekiştirmek ve başkalarını ikna etmek adına sözünü, Allah Teâla'nın adını veya sıfatlarını zikretmek sûretiyle, kuvvetlendirmesi demektir.¹³¹ Yemin kelimesinin ant içmek, yemin etmek ile ilgili kullanımı ise ahitleşen, antlaşma yapan, yemin eden veya buna benzer şeyleri yapan kişinin yaptığı iş anlamında “yed” kelimesinden müstear kılınmıştır.¹³² Yemin kelimesinin, kasem olarak kullanımı Kur'ân'da mevcuttur. Örnek olarak;

” أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا بَالِغَةٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ ”

Yoksa, “siz neye hükmederseniz o sizin olur” diye, kıyâmet gününe kadar geçerli olmak üzere size yeminle verilmiş sözümüz mü var?¹³³ Görüldüğü gibi âyetteki yemin kelimesi kasem yerinde kullanılmıştır. Bu sebeple yemin kelimesi, kasem kelimesi ile eş anlamlı kullanılabilir denilse yanlış olmaz.

Kasem Türkçede, yemin şekliyle kullanılmaktadır. Bu da aynı şekilde ant içmek, yemin etmek demek olup, aynı mânayı ifade etmektedir.¹³⁴ Arapçada ayrıca **حلف** kökünden gelen “hîlf” kelimesi, “nezr” ve “ila” kelimeleri de çeşitli şekillerde

¹²⁹Muhammed Coşkun, “Aksâmu'l-Kur'ân; Fecr, 1-14. Âyetleri Örneğinde Yemin İfadelerinin Anlaşılması ve Tercüme Edilmesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 46 (2014): 38 İstanbul.

¹³⁰John Pedersen, “Kasem” İçinde *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, (İ.A), (İstanbul: MEB Yayınları, 1986), 6: 374.

¹³¹Ertuğrul Boynukalın, “Yemin” İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 417.

¹³²Ebu'l-Kasım Hüseyin Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıp el-İsfahânî, *Müfradatü Elfazı'l-Kur'ân*, çev: Yusuf Türker, V. Baskı, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 1589.

¹³³Kalem, 68/39.

¹³⁴*Türkçe Sözlük*, (Ankara: TDK Yayınları, 1998), “Yemin”, II, 2429.

yemin anlamında kullanılsa da bunlar, genel değil özel haller için kullanılmaktadır. Fıkhî bir terim olarak yemin ise; “bir kişinin bir işi yapıp yapmamasına veya bir hadisenin doğru olup olmamasına dair sözüne Allah Teâlâ’nın isimlerinden birini veya herhangi sıfatını ekleyerek, sözünü kuvvetlendirmesidir.”¹³⁵ İslâm dinine göre ister zâtına olsun ister sıfatlarına olsun yemin, ancak Allah Teâlâ üzerine yapılabilir. Başka bir şekilde yemin etmek hem caiz olmamakla beraber geçerli de değildir.

C. Kur’ân’da Kasemin Kullanılma Sebepleri

Kur’ân’da kasemin çokça kullanıldığını söylemiştik. Kur’ân’da kasemlerin kullanılması ile ilgili olarak pek çok âlim ve müfessir, çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır. Her biri kendisine göre, neden kullanıldığı ile ilgili bir takım fikirler ortaya koymuştur. Kasemin sıkça kullanılmasının sebeplerinden bazılarını değinmeye çalışalım.

1.Cahiliye Arapları Tarafından Kullanılması

Arap yarımadası geniş bir coğrafi yapıya sahiptir. Buna uygun olarak bu geniş coğrafyada pek çok kabile bulunmaktadır. Hal böyle olmasına rağmen Araplar dil birliğini koruyabilmişlerdir. Arap yarımadasındaki herkes birbirinin konuştuğunu anlayabiliyordu. Geniş bir coğrafyaya yayılmalarına ve pek çok kabileye ayrılmalarına rağmen, bazı ufak lehçe farkları gözükse de bu dil birliğini bozacak kadar büyük çapta değildi. Nitekim daha sonra İslâm’ın hızla yayılmasında bu dil birliğinin önemli bir etkisi olduğu görülecekti.¹³⁶ Dilin bozulmamasında, o zamanki kavim ve toplumlara göre Arap toplumunun dünyada yaygın olan pek çok ahlaki ve kültürel çöküntüden nispeten mahsun kalmışlardır. Bunun sebebi ise örf ve âdetlerine sıkı sıkıya bağlı kalarak bedevi bir yaşam tarzı benimsemeleridir. Bu sayede toplumsal yapılarını korumayı başarabilmişlerdir. Araplar bilgi ve sanat bakımından her ne kadar geri iseler de edebiyat ve belagat alanında çok maharetli ve ileri idiler. Öyle ki okuma yazma bilmemelerine rağmen şiirler söylemişler edebiyatları ile

¹³⁵ Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, LXIX. Baskı, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018),148.

¹³⁶ Ebu’l-Hasen Ali el- Hasenî en-Nedvi, *es-Siyretü’n-Nebeviyye*, (İstanbul: İslami Neşriyat,1981), 44.

övmüşlerdir. Arap dilinin bozulmayışı ve bu şekilde sürekli ilerlemesi vahiy için bu dilin seçilmesinin sebeplerinden birisidir.¹³⁷

Bu geniş Arap toplumunda, sözün tesiri çok fazla idi ve önemseniyordu. Söz ve sözün en tesirlisi kabul edilen şiir, toplumda çok önemli bir yere sahipti. Edebiyat ve şiir o kadar önemli idi ki bunun için yarışmalar yapılıyor en güzel şiirler “Muallakat’ı Seb’a” yedi askı şiiri adı ile seçilip Kâbe’nin duvarlarına asılıyor, şairleri de bu şiirleri sebebi ile toplumda büyük itibar görüyorlardı. Sonuç olarak, Kur’ân öncesi Mekke’de söz her şeyden kıymetli kabul ediliyordu.¹³⁸ Sözün bu denli kıymetli olduğu bir toplumda elbette ki konuşmada belli usul ve aâdetlerin olması tabiidir. İşte Arap toplumu sözlerini kuvvetlendirmek ve karşısındakini ikna etmek için sözlerinde yemini kullanmakta idiler. Bunu hem halk günlük konuşmalarında kullanıyor hem de hatipler konuşmalarında kullanıyor idiler.¹³⁹

2. Te’kid Ederek Delili Kuvvetlendirme

Kur’ân’ı Kerim, Arap dili ile nâzil olmuş bir kitaptır. Bu durum, Kur’ân’ın nassı ile sabit olan bir husustur.¹⁴⁰ Arap dilinin kendine has üslûp özellikleri gösterdiğini daha önce söylemiştik. Bu üslûp özelliklerinden biriside o günkü Arap toplumu, sözlerinin daha tesirli ve kuvvetli kılmak için yemin lafızları ile te’kid ediyorlardı ki sözleri kuvvetli olsun. Tercih edilen kase m üslûbu halk arasında çokça yaygın idi.¹⁴¹ İslâm öncesi Arap toplumunun sosyal yaşantısında, yemin, doğru olanı belirlemede önemli bir çözümü yolu olarak kabul ediliyordu. Edilen yemin, yemin eden kişinin tüm kuvvetini ortaya koyduğunu gösterirdi. Yemini yaparken, kendi için kutsal kabul ettiği veya inancı gereği, kutsal kabul edilen şeyler üzerine yapardı. Yemin edilen şeyler, o kişinin dinî inancı, hayatı, ruhu, şerefi, kılıcı, mızrağı veya o

¹³⁷ Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ*, çev: Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, (İstanbul: Arslan Yayınları, 1977), 36.

¹³⁸ Şerafeddin Gölcük, *Kur’ân ve Mekke*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2007), 86.

¹³⁹ Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi, *Hiz. Peygamber’den Günümüze Kadar İslâm Tarihi*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019), 131.

¹⁴⁰ Yûsuf, 12/2.

¹⁴¹ Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Muhammed es-Süyûtî, *el-İtkan fî Ulumi’l-Kur’ân*, çev: Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, (İstanbul: Madve Yayınları, 2002), II, 345.

kişi neyi ile toplumda öne çıkıp temayüz etti ise o şey üzerine yemin ederdi.¹⁴² Bu şekilde Arap toplumunun sosyal hayatında yaygın olan bu üslubu, Kur’ân’da o topluma hitap ederken aynı şekilde takip etmiştir. Buna örnek olarak Sâffât sûresinin ilk âyetlerini verebiliriz:

وَالصَّافَّاتِ صَفًّا فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا إِنَّ إِلَهُكُمْ لَوَاحِدٌ

*Saf bağlayıp duranlara, haykırarak sevk edenlere ve zikri okuyanlara andolsun ki, sizin ilâhınız gerçekten bir tek ilâhtır.*¹⁴³ Âyetlerde geçen üzerine yemin edilen, “saf bağlayanlar”, “haykırarak sevk edenler” ve “zikri okuyanlar” hakkında muhtelif rivayetler bulunmaktadır. Fakat ilk dönem tefsirlerine baktığımızda bu üç vasıfla vasıflanan ve üzerine yemin edilen varlıkların melekler olduğu daha kuvvetli bir görüş gibi karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁴ Bu vasıfların bazı farkları vardır. Saf bağlayıp duran meleklerden maksat, gökte saf saf dizilip Allah’ı zikreden meleklerdir, denilmiştir.¹⁴⁵ Haykırarak sevk eden meleklerden maksat ise bulutları sürerek, yağmur yağdırılması gereken beldeye ulaştıran meleklerdir denilmiştir.¹⁴⁶ Son olarak zikri okuyan meleklerden maksat ise, Rablerinden peygamberlere âyetlerini indiren melek Cebrâil kastedilmektedir.¹⁴⁷ Nitekim bu âyeti destekleyen pek çok âyet bulunmaktadır.¹⁴⁸

Bunların dışında, bu yemin edilenlere çeşitli mânalar da verilmiştir. Bu anlam verenlerden bir kısmı saf bağlayanlara, gökyüzünde saf saf uçan kuşlardır demişlerdir. rivâyetlere göre İbn Abbas bu şekilde tefsir etmiştir.¹⁴⁹ İbn Abbas’ın bu görüşünü destekleyen âyetler bulunmaktadır.¹⁵⁰ Bir başka görüşe göre de saf saf olan ne varsa misal olarak, saf saf olup namaz kılan insanlar, saf saf dizilip savaşılan askerler, saf saf olup uçan kuşlar buna örnek verilebilir. Sevk edenler veya

¹⁴²Muzaffer Gedikoğlu, “Arap Dilinde Kasem”, (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 14.

¹⁴³Saffat, 37/1-4.

¹⁴⁴Ebü’l-Hasen Mukatil Bin Süleyman, *Tefsir-i Kebir*, çev: Beşir Eryarsoy, (İstanbul İşaret, Yayınları, 2006), III, 463.

¹⁴⁵Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Muhammed İbnü’l-Cevzi, *Zâdu’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*, çev: Abdülvehap Öztürk, İstanbul: Kahraman, 2009), IV, 199.

¹⁴⁶Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, V, 4046.

¹⁴⁷Süleyman, *Tefsir-i Kebir*, III, 465.

¹⁴⁸Mürselât, 77/1.

¹⁴⁹İbnü’l-Cevzi, *Zâdu’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*, IV, 200.

¹⁵⁰Mülk, 67/19.

zecedendenlerden kasıt ise tüm sevkeden ne varsa hepsi yine zecedenden ne varsa hepsi kastedilmiştir. Son olarak zikri okuyanlardan maksat ise tüm okuyanlar olduğu görüşünü Fahreddin Razî(ö.454/1062) tefsirinde rivayet etmektedir.¹⁵¹ Bu âyeti kerîmelerde Allah Teâla'nın meleklerle yemin etmesinin sebebi, kâfirlerin yanında meleklerin değerinden ve hürmetinden dolayıdır. Nitekim onlar, pek çok defa peygamberlere, kendilerine bir meleğin gelmesi gerektiği ile ilgili itiraz ederek çıkmışlardır.¹⁵² Bu sebeple Allah Teâla, onlar yanında meleklerin şanını, onlara yemin etmek sûretiyle yücelterek bir ilah olduğunu kuvvetli bir şekilde ifade etmiştir.

153

Allah Teâla'nın yeminle tekit ettiği hakikatler, dinin aslından olan Allah Teâla'nın varlığı ve tek oluşu, âhiret hayatının varlığı, kıyametin kopması gibi hakikatlerdir. Yukarıda ki misalde de Allah Teâla te'kitli bir şekilde yemin ederek tek bir ilah olduğunu vurgulamıştır. İslâm dinin olmazsa olmaz aslî ilkelerinden olan, Kur'ân'da neredeyse en çok vurgulanan önemli hakikatlerden birisi de âhirete imandır. Bu hayatın geçici bir oyalanma olduğu,¹⁵⁴ asıl hayatın âhiret hayatı olduğu¹⁵⁵ pek çok âyeti kerîmede vurgulanmaktadır. Bu konuya çokça vurgu yapılmakla beraber, konu ile ilgili bazı âyetlerde Allah Teâla âhirete inanmayanlara, şüphesi olanlara, onların küçümseyici ve alaycı suallerine, yeminle karşılık vermektedir. Buna misal olarak Yûnus sûresinin elli üçüncü âyeti verilebilir:

وَيَسْتَنْبِئُونَكَ أَحَقُّ هُوَ قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ

"O (azap) gerçek midir?" diye senden haber soruyorlar. De ki: "Evet, Rabbime andolsun ki o elbette gerçektir. Siz (bu konuda Allah'ı) âciz kılacak değilsiniz."¹⁵⁶ Bu âyeti kerîmede yüce Allah Teâla onlara bildikleri alıştıkları bir üslûpla, yemin üslûbu ile cevap vermektedir. Bunun sebebi ise bazı insanlar aklî delil ve bürhanlar ile ikna olurken, bir kısım insanlar ise farklı bir takım ikna unsurlarına ihtiyaç duyarlar. İşte bu âyette, ikna unsurlarından birisi olan yemin üslûbu takip edilmiştir. Böylece delil şüphe götürmeyecek şekilde kuvvetlendirilmiş ve muhatap ikna edilmeye

¹⁵¹Razî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XVIII, 570.

¹⁵²Furkan, 25/27, ez-Zuhruf, 43/53.

¹⁵³Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, XII, 141.

¹⁵⁴Yûnus, 10/53.

¹⁵⁵Ankebût, 29/64, Kasas, 28/60, 83, En'âm, 6/94, Şûra, 42/20.

¹⁵⁶Yûnus, 10/53).

çalışılmıştır.¹⁵⁷ Bu inanmayanlar için bir ikna unsuru olurken inan Müslümanların imanlarını artırmıştır.

3.Yemin Edilen Şeye Dikkat Çekerek Önemini Vurgulama

Allah Teâla insanlara, dünya hayatı bakımından sayılamayacak çok nimetler vermiştir.¹⁵⁸ İnsanlar çoğu zaman verilen bu nimetlere şükretmeleri gerekirken tersine nankörlük etmektedirler. Bu sebeple pek çok kıymeti takdir edilmeyen nimet, kendisine yemin edilmek sûretiyle kıymetine dikkat çekilmiş oluyordu. Bu şekilde nimet oluşu hatırlatılarak hem bu nimeti düşünmeye, hem de verildiği için şükre davet edilmiş olunuyordu. Bu kendisine yemin edilen nimetler, sadece maddî nimetler olmayıp manevî nimetleri de kapsamaktadır. Maddî nimetlere yapılan yemine örnek olarak Şems sûresinin ilk âyetleri verilebilir:

وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا Güneşe ve onun aydınlığına yemin olsun.¹⁵⁹ Bu âyeti kerimede Allah Teâla güneşe ve onun aydınlığına yemin etmiştir. Güneş ilk yaratılışından itibaren her sabah doğmak, her akşam batmak sûretiyle insanları hem aydınlatmış, hemde onları ısıtmıştır. Bunun yanında yiyecekler güneşin ısısı ile olgunlaşmakta, tohumlar güneş sayesinde filizlenmektedir.¹⁶⁰ Bunun yanında güneş ışığı yaşamak için en fazla ihtiyaç duyduğumuz havanın, maddî anlamda, sebepler dairesinde meydana gelmesini sağlayan en önemli unsurdur. Güneş ve ışığı sadece insan için değil, tüm canlılar için hayatî bir öneme sahiptir. Bu bilimsel olarak kabul edilen bir gerçektir.¹⁶¹ Bu âyetin günümüz dünyasında, hem anlaşılması hem de önemi daha iyi ortaya çıkmaktadır. Yani yaşamak için pek çok açıdan güneşe muhtacız, bu anlamda güneş bize verilen maddî nimetlerin en önemlilerindendir. Bu sebeple âyette hem güneşe hem de aydınlığına, diğer bir deyişle ışığına yemin edilmiştir.

Yemin edilen manevî nimetlere ise âhiretin varlığı örnek verilebilir. Nitekim tarih boyunca pek çok insan, bu dünyadan sonra bir hayatın var olup olmadığını

¹⁵⁷Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XII, 403.

¹⁵⁸İbrâhim, 14/34.

¹⁵⁹Şems, 91/1.

¹⁶⁰Mâturîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, XVII, 239.

¹⁶¹Ersan Harputlu, "Yapay Fotosenteze Yönelik Grafen Temelli Elektrodların Hazırlanması" (Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2019),13.

sorgulamıştır. Kimisi bunu ruhun ölümsüzlüğü ile bağdaştırarak sorgulamış, kimisi de müstakil olarak sadece ölümden sonra bir hayatın olup olmasını sorgulamıştır.¹⁶² Hatta öyle ki çoğu zaman bu sorunun cevabını bulamadığı için bu dünyada ölümsüzlüğün peşine düşmüştür. Tecrübe etmek için, kendi yaşamına son verenler olmuştur. Bu sebeple dünya hayatından sonra, insanların tekrar dirileceği, yapıp ettiklerinden hesaba çekilecekleri bir âhiret hayatının kesin olarak varlığının insanlara, yaratıcıları tarafından bildirilmesi önemli bir manevî nimettir. Kimi âlimler âhiret hayatının varlığının kâfirler içinde bir nimet olduğunu söylemişlerdir. Bu sayede mutlak yokluk, ortadan kalkarak onlar için ihtimale dönüşmüştür. Yani âhiret hayatının var olma ihtimali, onları kesin yok oluştan şüpheli bir var oluşa sevk etmiştir.¹⁶³ Böylece âhiret hayatı manevî nimetlerin en büyüklerinden sayılmaktadır. Bu sebeple âhiret hayatının varlığı, yeminle tekit edilerek, kuvvetli bir şekilde ifade edilmiştir. Bunu Tegabün sûresinin yedinci âyetinde görüyoruz:

زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْ وَذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ

“İnkâr edenler, kesinlikle, öldükten sonra diriltilmeyeceklerini iddia ettiler. De ki: "Hiç de öyle değil, Rabbime andolsun, mutlaka diriltileceksiniz, sonra da yaptıklarınız size elbette haber verilecektir. Bu, Allah'a kolaydır.”¹⁶⁴ Bu âyeti kerîme de Allah Teâla peygamberine müşriklere cevap verirken, en kuvvetli yemin olan kendisine yemin ederek cevap vermesini emrediyor. Çünkü yeminle bu konudaki şüpheleri ortadan kaldırarak imana davet yapılmaktadır. Bu şekilde Allah Teâla insanların itham ve şüphelerini ortadan kaldırmak için peygamberine yemini öğretiyor.¹⁶⁵ Bir kısım müfessirlere göre buradaki diğer bir pekiştirme de müşriklerin, iman etmeseler bile Hz. Peygamberin Rabbine olan sarsılmaz imanını görmeleri idi. Yani onun, Rabbinden getirdiği haberin doğruluğuna kesin bir şekilde inanmadıkça, yemin etmeyeceğini muhakkak biliyorlardı. Burada yeminin sözü kuvvetlendirmesinin yanında, ayrıca müşriklerce şüphesiz bilinen bir gerçek olarak, Hz. Peygamberin Rabbine olan sarsılmaz imanının kuvveti de eklenmiş oluyordu.

¹⁶² Habip Şener, “John Locke’da Ruhun Ölümsüzlüğü ve Ahiret Hayatı”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (2017):274.

¹⁶³ Bediüzzaman Said Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, II. Baskı, (İstanbul: DİB Yayınları, 2016), 129.

¹⁶⁴ Tegabün, 64/7.

¹⁶⁵ Mâturîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, XV, 198.

Yine bu âyetin devamında gelen kasemin cevabındaki tekit nun'u ve beraberindeki lam ile de kuvvetlendirilmesi, yemin üzerine yemin edilmiş olunuyordu. Böylece bir söz ne kadar doğru olabilirse o kadar doğru olabilecek şekilde, vurgulanmış oluyordu.¹⁶⁶ Bu şekilde bırakın iman etmeyen müşrikleri, âhirete iman noktasında gaflet içinde olan Müslümanların da dikkati âhiret hayatına çekilmiş olmaktadır

D.Allah Teâlâ'nın Kasemi

Allah Teâla Kur'ân'ı Kerîm'de âyetlerini beyan ederken kullandığı üsluplardan birisinin de yemin üslûbu olduğunu yukarıda geçmişti. Bu üslûbun bazı sebepleri olduğunu da vurgulamaya çalıştık. Nitekim ilahî olduğu şüphesiz olan bir kitabın âyetlerinde ve seçilen üslûpta pek çok sebeplerin olması yadırganacak bir şey değildir. Bu sebeple Allah Teâla Kur'ân'da pek çok şey üzerine yemin etmiştir. Bu yemin edilen şeyleri genel anlamda, üç başlık altında toplamak mümkündür.

1.Allah Teâla, Zâtına Kasem Eder

Allah Teâla Kur'ân'da yedi yerde zatına yemin etmiştir.¹⁶⁷ Menna' el-Kattan(ö.1419/1999) buna Sebe sûresinin üçüncü âyetini de ekler ki böylece sekiz yerde Allah Teâla yüce zâtına yemin etmiştir. Bu yeminlerin neredeyse tamamı, dinin asılları dediğimiz olmazsa olmaz olan, âhiretin varlığı, cehennem azabın hak olması, peygamberlere itaat edilmesi, kıyametin mutlaka kopacağı gibi konuları içermektedir.¹⁶⁸ Bu âyetler mushaf sırasına göre şöyledir:

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ -
وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

*Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar.*¹⁶⁹ Burada yemin kullanılmasının başlıca iki sebebi vardır. İlk sebebi haberin gerçekliğinin kuvvetli bir şekilde tekit

¹⁶⁶Razî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XIX, 519.

¹⁶⁷Suyûtî, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'ân*, II, 346.

¹⁶⁸Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh Ebu Hanife, *Fıkhu'l-Ekber*, çev: Abdülvehhab Öztürk, II. Baskı, (İstanbul: Şamil Yayınları, 2018), 21.

¹⁶⁹Nisâ, 4/65.

edilerek pekiştirilmesidir.¹⁷⁰ Yine bu âyette ayrıca “لا”nın eklenmesi de kasemin anlamını daha da pekiştirmek içindir. Yani böylece bir kat daha pekiştirerek “iyice bilsinler” anlamı katılmış olmaktadır.¹⁷¹ Burada ki لاnın daha önceki gelen sözü olumsuz kılmak için geldiğini söyleyenler de olmuştur. Yani böylece anlam “hayır vallahi öyle değil” şeklinde olmaktadır. Burada yemin Hz. Peygambere izafet edilerek onun insanlar karşısındaki şerefini yükseltmek için gelmiştir. Çünkü yemin insanların çok değerli ve kutsal kabul ettikleri şeyler üzerine yapılır.¹⁷²

وَيَسْتَنْبِئُونَكَ أَحَقُّ هُوَ قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ-2

"O (azap) gerçek midir?" diye senden haber soruyorlar. De ki: "Evet, Rabbime andolsun ki o elbette gerçektir. Siz (bu konuda Allah'ı) âciz kılacak değilsiniz."¹⁷³ Bu âyette müşriklerin istihza ile sordukları suallerine, şiddetli bir yeminle cevap veilmektedir. Böylece Hz. Peygamber onlara, alışık oldukları bir üslûp olan yeminle hitap ederek, onların alaycı tavırlarına karşılık, meselenin artık alay konusu olmayıp, ciddi bir konu olduğunu ve ciddiye almaları içindir. Pek çok âyette sıkça vurgulanan aklî delillerle ikna olmayan insanlara karşı, onları ikna etmeye yönelik sert bir üslûp takip edilmiştir. İkna olmaları için bu şekilde hitap edilmiştir.¹⁷⁴ Ayrıca burada iman etmeyenlere karşı yapılan tehdidinde, son noktaya geldiğini görmekteyiz. Çünkü tehdit yeminle beraber yapılmıştır. Buda tehdidin en şiddetlilerindendir. Onların alaycı tavırlarına, şiddetli ikaz edici bir üslûp kullanılmıştır.¹⁷⁵

فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ-3

Rabbime andolsun, onların hepsine yapmakta olduklarını mutlaka soracağız.¹⁷⁶

Burada âyet, mümin-müşrik ayrımı yapmaksızın bütün insanlara hitap etmektedir. Yani müminlere imanlarının gereğini yapıp yapmadıklarından, müşriklere ise küfürlerinden hesaba çekilecekleri hatırlatılmaktadır. Bu âyette “hepsine soracağız”

¹⁷⁰Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XV, 388.

¹⁷¹Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî Ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'An Haka'iki Ğavâmidi 'T-Tenzil ve 'Uyûni 'l-Ekavil fi Vucûhi 't-Te'vil*, ed: Murat Sülün, (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016), II, 174.

¹⁷²Mâturîdî, *Te'vilâtu'l Kur'ân*, III, 273.

¹⁷³Yûnus, 10/53.

¹⁷⁴Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XII, 403.

¹⁷⁵Mâturîdî, *Te'vilâtu'l Kur'ân*, VIII, 80.

¹⁷⁶Hicr, 15/92.

ifadesi ile “insanlar ve cinlerin hepsine soracağız” anlamının da muhtemel bir mânâ olduğu yönünde görüş bildiren âlimler bulunmaktadır.¹⁷⁷

فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَالشَّيَاطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا 4

Rabbine andolsun, onları şeytanlarla beraber mutlaka haşredeceğiz. Sonra onları kesinlikle cehennemin çevresinde diz üstü hazır edeceğiz.¹⁷⁸ Yine burada kendi mukaddes zâtına Resûlünü izafe ederek, onun şanını ve şerefini, kasemle yükseltmek sûretiyle haşrin muhakkak meydana geleceğini haber vermektedir.¹⁷⁹

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمِ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ

İnkâr edenler, "Kıyamet bize gelmeyecektir" dediler. De ki: "Hayır, öyle değil, gaybı bilen Rabbime andolsun ki, Kıyamet size mutlaka gelecektir. Ne göklerde ve ne de yerde zerre ağırlığında bir şey bile O'ndan gizli kalmaz. Bundan daha küçük ve daha büyük ne varsa, hepsi apaçık bir kitaptadır."¹⁸⁰ Allah Teâla kıyametin geleceğini yeminle pekiştirmiştir. Burada ahiretin varlığı sadece yeminle de yetinilmeksizin pekiştirilmiştir. Ayrıca kötü işler ve zülûm yapanlar bu dünyada lezzet ve safâ içinde yaşarken, iyi işler yapanlar sıkıntı içinde yaşamaktadırlar. Eğer bunların, gerçek karşılıklarının verileceği bir yer bulunmasaydı bu Allah Teâla'nın hikmetine uygun düşmezdi. Akıl ve hikmet, adâletin olmasını ister.¹⁸¹ Burada yemin üslûbunun kullanılma sebeplerinden birisi de rivayetlere göre müşrikler, kıyametin ve âhiretin olmadığına dair lât ve uzza isimli putlara yemin etmişlerdi. Yüce Allah da peygamberine kıyametin ve âhiretin varlığına dair Allah Teâla'ya yemin etmesini emretmektedir. Burada Hz. Peygamberin yaptığı yemin, onların yaptığı yeminden daha kuvvetli bir yemindir. Çünkü onlar Hz. Peygamberden hiçbir zaman yalan işitmemişlerdi. Nitekim o kendilerinin de şahitliği ile içlerindeki en doğru sözlü olan kimse idi. Bu sebeple onun yemini müşriklerin yemininden üstün olduğu açıktır.¹⁸²

فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ 6

¹⁷⁷Razî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XIV, 143.

¹⁷⁸Meryem, 19/68.

¹⁷⁹Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 218.

¹⁸⁰Sebe, 34/3.

¹⁸¹Razî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XVIII, 316.

¹⁸²Mâturîdî, *Te'vilâtu'l Kur'ân*, XI, 448.

Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki o (size va'dolunanlar), sizin konuşmanız gibi gerçektir.¹⁸³ Yani nasıl kendi konuşmanızdan şüphe etmiyor, bunu kesin bir şekilde biliyorsanız, aynı şekilde kıyametin gelmesi de kesindir. Burada kıyametin varlığı yeminle pekiştirilmiştir. Daha sonra bununla da yetinilmemiş sonrasındaki âyetlerdeki aklî deliller ile de desteklenmiştir.¹⁸⁴

رَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْ وَذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ-7

İnkâr edenler, kesinlikle, öldükten sonra diriltilmeyeceklerini iddia ettiler. De ki: "Hiç de öyle değil, Rabbime and olsun, mutlaka diriltileceksiniz, sonra da yaptıklarınız size elbette haber verilecektir. Bu, Allah'a kolaydır."¹⁸⁵ Âyette geçen "za'm" bildiğini iddia etmek demektir. Fakat bu delilsiz, bürhansız sadece bir zandır. Bu kelime ile ilgili Araplar şöyle demiştir: "Her şeyin bir künyesi var, yalanın da künyesi za'm(zeamu)dır. Bu âyette ki yeminim kullanılmasının sebebi ise onların zandan öteye geçmeyen iddialarına karşın, âhiret hayatına ait bilgiye asıl sahip olan Allah Teâla'nın şanının yüceliğine işaret etmek içindir."¹⁸⁶

فَلَا أَقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ إِنَّا لَقَادِرُونَ-8

Doğuların ve Batıların Rabbine yemin ederim ki, şüphesiz onların yerine daha iyilerini getirmeye bizim gücümüz yeter. Bizim önümüze geçilemez.¹⁸⁷ Bu âyette doğuların ve batıların rabbi demek yerlerin ve göklerin rabbi, demektir. Yerlerin ve göklerin rabbi demek ise tüm mahlûkatın rabbi demektir. Yani "bütün mahlûkatın rabbine yemin ederim ki" denilmiş olmaktadır. Böyle olunca "لا" burada zaid olup sözü pekiştirmek için gelmiştir. Bu sefer mâna "muhakkak yemin ederim ki" şeklinde olur. Ayrıca burada Allah Teâla nasıl yemin edileceğini de öğretmektedir.¹⁸⁸

Netice olarak Allah Teâla Kur'an'da bazı âyetlerde zâtına, Hz. Peygambere izafe ederek yemin etmiştir. Bunun çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Allah Teâla'nın zâtına yemin ettiği bu sûrelerin ikisi hariç tamamı, Mekke'de nazil olan sûrelerdir. Bu sebeple sûrelerin çoğunlukla muhatapları Mekke müşrikleridir. Allah Teâla peygamberinden, müşriklere kendi kullandıkları üslûp ile hitap etmesini istemiştir.

¹⁸³ Zâriyât, 51/223.

¹⁸⁴ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, XIV, 160.

¹⁸⁵ Tegabün, 64/7.

¹⁸⁶ Bursevî, *Ruhû'l-Beyân*, IX, 107.

¹⁸⁷ Meâric, 70/40.

¹⁸⁸ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, XVI, 123.

Bu zikrettiğimiz âyetlerdeki hakikatler sadece yemin edilerek kuvvetlendirilmemiştir. Bununla beraber aklî deliller ile de desteklenmiştir. Bunun yanında Allah Teâla zâtına yapılan yeminleri, Hz. Peygambere izafe ederek onun şerefini yükseltmiştir. Bununla beraber, tüm bu sayılanlar olmasa bile, yemin zaten başlı başına bir ikna unsuru kabul edilmektedir. Ayrıca bu yeminleri müşriklerin şehadetiyle el-Emin olan Hz. Muhammed(s.a.s.) tarafından yapılması artık burada haber verilen şeyin kesin olarak gerçekleşeceğinin bir delilidir.

2. Allah Teâla Kâinatta Tezahür Eden Fiillerine Kasem Eder

Kur'ân insanlara hem dünya hem âhiret saâdetine ulaştıracak hidayet yollarını gösdermek üzere gönderilmiştir.¹⁸⁹ Bu, Kur'ân'ın asıl gayesi olmakla beraber Allah Teâla, Kur'ân'da kâinatın işleyişi ile ilgili de pek çok bilgi vermektedir. İnsanları ise kâinatın işleyişi ile ilgili koyduğu bu kanunları araştırmaya teşvik etmiştir. Aynı zamanda bunları, kudretinin ve azametinin delilleri olarak bizlere takdim etmektedir. Bu sebeple, Allah Teâla Kur'ân'da kendi zâtına yemin ettiği gibi azamet ve kudretinin tezahürü olan fiillerine de yemin etmektedir. Bunun örneği, ister açık yemin ile olsun ister kapalı yemin ile olsun Kur'ân'da çokça bulunmaktadır. Burada örnek olarak bir âyet üzerinden konuyu değerlendirmekle yetineceğiz. Bunlardan ilki zariyat sûresinin ilk altı âyetidir. Bu âyetler şu şekildedir:

وَالذُّرِّيَّتِ ذَرَّوْا فَأَلْحَمْنَا وَقَرَأْنَا الْجَرِيَّتِ يَسْرَ فَأَلْمَسْنَا أَمْرًا إِنَّمَا تَوْعَدُونَ لَصَادِقَ

*Savurdukça savuranlara, yükü taşıyanlara, kolaylıkla akıp gidenlere, işleri taksim edenlere andolsun ki size vaad edilen şey kesinlikle doğrudur.*¹⁹⁰

Bu âyetler yeminle başlar. Bu âyetlerin yeminle başlamasının bazı sebepleri vardır. Bunlardan birincisi Kur'ân'ın i'câzının bir delili olan, sûreler arasındaki eşsiz bir irtabat diyebileceğimiz “Münasebatu'l-Kur'ân” adlı konu sebebiyledir. Kur'ân gerek meydana gelen çeşitli hadiseler sebebi ile gerek sebepsiz bir şekilde tedrici olarak nazil olmuş olsa da sûrelerin tertibi tevkifidir. Yani sûrelerin Mushaf sırası,

¹⁸⁹Yûnus, 10/57.

¹⁹⁰Zâriyât, 51/1-5.

gelişi güzel olmayıp i'câzının bir yönünün oluşturmaktadır. Bu konuya en çok dikkat çeken müfessirlerden birisi de Fahreddin er-Razî(ö.606/1210)'dir.¹⁹¹

Zâriyât sûresinin başının bu şekilde yeminle başlaması, önce sûre olan Kaf sûresinin sonu ile bağlantılıdır. Kaf sûresinin sonunda kıyametin ve hesabın olacağından bahsederken, “İşte bu bize kolay bir haşirdir”¹⁹² demektedir. Allah Teâla müşriklerin inkârda inatları sebebiyle, Hz. Peygambere hitaben “*sen onları zorlamakla görevli değilsin senin görevin bizim âyetlerimizi okumaktır*” demektedir. Daha sonra Zâriyât sûresi ile Allah Teâla azametini gösteren fiillerini sayarak onlara yemin etmektedir. Burada yeminin şiddetli gelmesi önceki sûredeki aklî delillerle ikna olmayan müşrikler için yeminden başka bir yol kalmaması sebebiyledir. Araplar yemine önem veriyorlar, yalan yere yemin etmekten şiddetle korkuyorlardı. Bu sebeple yemin onlar için kuvvetli bir ikna yolu olarak kabul ediliyordu. Bununla beraber yemin edilen şeylerin, şerefli saygıya değer olması yeminin kuvvetini daha da artırıyordu. Bunlara ek olarak da hayatı boyunca, yalana tenezzül etmediğine kendileri de şahitlik ettikleri Hz. Peygamberin bu yemini yapması, bir yemin ne kadar kuvvetli olabilirse o kadar kuvvetli hale gelmesini sağlıyordu.¹⁹³

Allah Teâla'nın kâinatın düzenini ve kusursuz işleyişini doğrudan ya da dolaylı pek çok âyeti ile beyan etmiştir. Allah Teâla kâinatı yaratıp tanzim ettikten sonra işleyişi için bazı kurallar koymuştur. Bu kurallar Kur'ân tabiri ile “*sünnetullah*”¹⁹⁴ denilmektedir. Allah Teâla kâinattaki bu ilahî yasalara dikkat çekmiş ve bu yasaların hep geçerli olduğu hiç değişikliğe uğramadığı ve uğramayacağını vurgulamaktadır. Burada Allah Teâla “*savurdukça savuran rüzgâra*” yemin etmiştir. Çünkü rüzgârlar toprak, bulut gibi pek çok şeyi savurur. Yine “*yükünü taşıyan bulutlara*” ve “*kolaylıkla akıp giden gezegenlere*” veya “*gemilere*” yemin edilmiştir.¹⁹⁵ İnsanlar önemli gördükleri ve değer verdikleri şeylere üzerine yemin ederler. İşte Allah Teâla'da insanlar için değeri ve faydası büyük olduğundan, bunlara yemin etmiştir. Bunlara yemin edilmesinin sebepleri ile

¹⁹¹Suyûtî, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'ân*, II, 294.

¹⁹²Kaf, 50/44.

¹⁹³Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XX, 333.

¹⁹⁴Fetih, 48/23.

¹⁹⁵Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 378.

ilgili bazı yorumlar yapılmıştır. Misal olarak rüzgârın faydaları çok fazladır. Allah Teâla onunla bazı kavimleri helak etmiştir.¹⁹⁶ Bitkiler ve ağaçlar rüzgârla aşılansaktadır.¹⁹⁷ Yağmur yağdırılacağı için bulutlar farklı bölgelere rüzgârla sevk edilmektedir.¹⁹⁸ Denizlerde gemiler rüzgârla yol almaktadır.¹⁹⁹ Aynı zamanda rüzgâr insanların teneffüs etmelerini ve hava alabilmelerini sağladığı için hayatî bir öneme sahiptir.²⁰⁰ Burada dikkati çeken diğer önemli konu ise, rüzgârın bilim insanları tarafından daha çok yeni keşfedilen bu faydalarının Kur'ân'da asırlar öncesinden haber verilmiş olmasıdır. Kur'ân'ın pek çok mûcize yönü vardır. Bu bilimsel ve ilmî keşiflere işaret etmesi de onun mûcize bir kitap olmasındandır.

Yükü taşıyanlardan maksadın bulutlar olduğunu açıklamıştık. Aynı şekilde bulutların da insanlar için pek çok faydaları mevcuttur. Bulutlar yağmurları taşırlar. İçlerinde taşıdıkları tonlarca yüke²⁰¹ rağmen, Allah Teâlâ onları havada tutarak rüzgârla yağmur yağacak yere sevk ediyor.²⁰² Allah Teâlâ bulutlar vasıtası ile yağdırdığı yağmur sebebi ile ölü toprağı dirilttiğini, aynı şekilde ölüleri de tekrar diriltmeye kâdir olduğuna delil getirmektedir.²⁰³ Aynı şekilde bulutların bu zikredilen faydaları yanında daha pek çok faydaları mevcuttur.²⁰⁴ Allah Teâla bunlara dikkat çekerek, önemini vurguluyor.

Allah Teâlâ, akıp giden gemilere yemin ediyor. Elmalılı(ö.1361/1942) hazretleri burada kolaylıkla akanları sadece gemilerle sınırlı olmadığını, kolaylıkla akan trenler ve otomobillerin de kastedildiğini söylemiştir.²⁰⁵ Bunun da insanlar için, pek çok faydaları olduğu gönümüzde daha iyi anlaşılmaktadır. Bu sebeple ister denizde Allah Teâlâ'nı kudretiyle yarattığı rüzgârla, su üzerinde tonlarca ağırlığına rağmen akıp giden gemilerin, bir nakil vasıtası olarak insanlara faydası sayılamayacak kadar çoktur. Aynı şekilde tren ve otomobil gibi ulaşım araçlarının da kastedildiğini de düşünsek Allah Teâlâ'nın kolayca akıp gidenlere kasem etmesinin önemini, daha

¹⁹⁶Ankebût, 29/40.

¹⁹⁷Hicr, 15/22.

¹⁹⁸Bakara, 2/164.

¹⁹⁹Yûnus, 10/22.

²⁰⁰Mâturîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, XIV, 147.

²⁰¹Temel, "Kur'ân'daki Meteorolojik Kavramların Değerlendirilmesi", 81-90.

²⁰²Rûm, 30/48.

²⁰³Fâtır, 35/9.

²⁰⁴Mâturîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, XIV, 148.

²⁰⁵Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI, 4527.

kolay anlamış oluruz. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi âyetin akıp gidenlerle nelerin kastedildiği ile ilgili pek çok şey söylendi. Fakat günümüzde ilmî ve teknolojik ilerlemeler sayesinde, âyetlerdeki mânaların anlaşılması daha da kolaylaşmıştır. Asırlar öncesinde insanları hidayet maksadıyla nazil olan âyetler, sadece insanları hidayet etmekle kalmamış aynı zamanda insanları, kâinattaki bu muntazam işleyişi düşünmeye ve araştırmaya da teşvik etmiştir. Böylece Kur’ân’a ve içindeki hakikatlere şüphesiz iman eden müminler, bu teşvik edici beyanlarını da göz önüne alarak büyük bir azim ve gayretle pek çok bilimsel araştırma ve keşif faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

3. Allah Teâlâ Mahlûkatına Kasem Eder

Allah Teâlâ Kur’ân’da pek çok şeye, maddî olsun manevî olsun, pek çok mahlûkatına kasem etmiştir. Öyle ki Allah Teâlâ: وَمَا لَا تُبْصِرُونَ فَلَا أَقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ “Görebildikleriniz ve göremedikleriniz üzerine yemin ederim ki,²⁰⁶” diyerek bütün mahlûkatına kapsamlı bir şekilde yemin etmiştir.²⁰⁷ Çünkü her şey bu iki kısımdan birisine dâhildir, ya görünebilirdir veya görünemezdir. Böyle olunca, yaratanyaratılanı, dünyayı-âhireti, maddeyi-ruhu, insanı-cinni açık olan veya gizli olan ne kadar nimet varsa, tamamına yemin edilmiş olur.²⁰⁸ Hatta bunu daha da genişleterek, sizin şu ana kadar gördüğünüz ve şu anda görmekte olduğunuz, şu an göremeyip ileride göreceğiniz ve görebileceğiniz, hiç görmeyeceğiniz ve göremeyeceğiniz neler varsa, bu kapsamın içinde dâhildir. Aynı zamanda olmuş, olacak gelmiş, gelecek mazide, halde ve istikbalde sizin idrak edebildiğiniz ve edeceğiniz ve henüz idrak etmediğiniz ve edemeyeceğiniz, hakikatler, nimetler, musibetler, vâkıalar varsa ey bunlardan gaflet içinde olan inkârcılar, inkârı ve yalanlamayı o kadar kolay bir şey sanmayınız. İşte tüm bu sayılanları yaratan ve yaratacak olan ben Allahü Azimüşşan bütün bunlara kasem ederek, sizin bu inkâr ederek ve yalanlayarak görmek istemediğiniz hakikatleri gözünüze sokmak için kasem ederim ki; إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ

²⁰⁶Hâkka, 69/38.

²⁰⁷İbn Kayyim Ebû ‘Abdillâh Muhammed El-Cevziyye, *et-Tibyân fî Aksâmi’l Kur’ân*, (Beyrut: Dâru İhyâ’l-Ulûm, 1988). 221-222.

²⁰⁸Razî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXII, 108.

*o çok şerefli bir peygamberin sözüdür.*²⁰⁹ Bu sûretle inkârcıların inkârı şiddetli bir şekilde yüzlerine çarpılmaktadır.²¹⁰

Allah Teâlâ bu şekilde bütün mahlûkatına yemin etmekle beraber, pek çoğuna da ayrı ayrı özel olarak yemin etmektedir. Misal olarak Allah Teâla yeryüzüne yemin etmiştir. Âyette; *وَالْأَرْضِ وَمَا طَحْيَهَا* Yere ve onu yayıp döşeyene andolsun.²¹¹ Bu ifade aslında “üzerindeki mahlûklar hayatlarını sürdürebilsin diye, onu her yönden hazırlayıp döşeyene yemin ederim” demektir.²¹² Yeryüzünü âdeta bir döşek gibi döşeyerek üzerinde hayat sürmek ve mekân tutmaya hazır olacak bir şekilde altınıza seren yaratıcıya yemin olsun. Bazı müfessirler arzın böyle döşenmesinin, onun kürevî olmasına bir engel teşkil etmeyeceğini söylemişlerdir. Bunu da, *وَالِى الْأَرْضِ كَيْفَ سَطَحَتْ* Yeryüzüne bakmıyorlar mı, nasıl yayılmıştır!²¹³ âyeti ile delil getirmek sûretiyle, akıl yürütme yolunu da kullanarak, yeryüzünün hendesî olarak tam yuvarlak bir küre olmamakla beraber, küremsi bir yapıda olduğunu söylemişlerdir. Dağları, dereleri, ovaları, denizleri ile girintili çıkıntılı bir yapıda olması da onun küremsi olmasına engel değildir. Hacim olarak büyük olduğu için bu aynı “bir portakal kabuğunun üzerindeki pürüzler gibi” kalır demişlerdir.²¹⁴ Keşşâf sahibi Zemahşerî(ö.538/1144)’de bu âyeti tefsir ederken bu mâna da bir tefsir ederek şöyle demiştir; “Arza ve onu yuvarlağımsı bir şekilde yayana yemin olsun.”²¹⁵ Görüldüğü gibi Allah Teâlâ sadece kendi zâtına değil aynı zamanda mahlûkatına da yemin etmiştir. Allah’ın bu şekilde mahlûkatına yemin etmesi onların önemine ve faydasına vurgu yapmak içindir. Aynı zamanda bu şekilde, hem mahlûkatının şerefini yüceltmış oluyor, hem de inkârcılara kendi kullandıkları bir tarzla, yemin yolu ile ilahi hakikatlere çağırıyor. Bunun sebebi ise aklî delil ve burhanları kabul etmedikleri için bu yolla imana davet edilmeleridir.

²⁰⁹Hâkka, 69/38-40.

²¹⁰Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VII, 5338.

²¹¹Şems, 91/6.

²¹²Bursevî, *Ruhû’l-Beyân*, X, 54.

²¹³Gaşiye, 88/20.

²¹⁴Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VII, 5855.

²¹⁵Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 1318.

4. Allah Teâlâ'nın Mahlûkatına Kasem Etmesi

Allah Teâlâ, kendisi dışında bir şeye yemin etmeyi bizzat yasaklamışken nasıl oluyor da kendisi dışındaki bir şeye yemin ediyor. Zira bu yasaklama ile ilgili pek çok hadis-i şerîf bulunmaktadır. Bunlardan ilk akla geleni Abdullah İbn Ömer'in babası Hz. Ömer'den rivayet ettiği şu hadisi şeriftir: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Aziz ve Celil olan Allah sizleri babalarınızla yemin etmenizden yasaklar” buyurdu.²¹⁶ Bunun yasaklığı ile ilgili pek çok fıkıh kitabında da bilgiler mevcuttur. Buna göre yemin Allah Teâlâ'ya ait olan özel isim ile ve Allah lafzı ile ya da onun diğer isimleri ile ve sıfatları ile yine Allah Teâlâ üzerine yapılır.²¹⁷ Hal böyle iken Allah Teâlâ nasıl mahlûkatına yemin eder denilirse bunun birkaç cevabı vardır.

İlk olarak Allah Teâlâ'nın mahlûkatına yemin etmesi, bizzat kendilerine değil, aslında onların yaratıcısıdır. İnsanlar ibret alsınlar ve faydalarının farkına varsınlar diyedir. Bu husus zaten Şems sûresinin âyetlerinde de göze çarpmaktadır. Âyetlerde ki yeminler şu şekildedir: **وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا وَالْأَرْضِ وَمَا طَحَاهَا وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا**

“Semaya ve onu kuran kudrete, yere ve onu yapıp döşeyene, nefse ve ona düzen verene yemin olsun ki.”²¹⁸ denildiğinde zaten burada yemin edilen şeylerin, yaratıcısı vurgulanmış olmaktadır. Çünkü bu tarz yeminler, yemin edilen varlık için çok büyük bir saygıyı ifade eder. Ancak bu saygı da ancak Allah Teâlâ için uygun düşer.²¹⁹

Diğer bir görüşe göre de Kur'an'daki ifadeler Allah Teâlâ için kullanıldığında farklı bir anlam, kulları için kullanıldığında daha farklı bir anlam ifade etmesidir. Misalen şükür kelimesi, kul için kullanıldığında nimetin itirafı olarak anlaşılırken Allah Teâlâ için kullanıldığında kulundan iyilikleri kabul etmek mânası daha uygun düşmektedir. Bu meyanda konuyu kasem açısından değerlendirecek olursak burada kasem, kasem edilen şeyleri tazim etmek yüceltmek mânasında olması uygun düşmez. Çünkü Allah Teâlâ her şeyden yüce ve üstündür. Hal böyle iken onun

²¹⁶Ebü'l Hüseyin Müslim b.el-Haccâc el-Kureyşî en-Neysâbü'rî, *el-Câmi'u-Sahîh*, çev: Mehmed Sofuoğlu, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1988), 202.

²¹⁷Abdullah Bin Mahmûd El-Mevsîlî, *el-Muhtâr li'l-Fetvâ*, çev: Tahir Tural, (İstanbul: Nuh Yayınları, İstanbul, 2017), 493.

²¹⁸Şems, 91/5-7.

²¹⁹Razî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XVIII, 570.

herhangi bir şeyi tazim etmesi düşünülemez. Burada daha çok istidlal, yani o şeye işaret etmek, delâlet etmek mânâsının anlaşılması daha uygun gibi durmaktadır.²²⁰ Bu görüş ise Allah Teâlâ'nın kendinden başka şeylere yemin etmesinin uygun olmadığı şeklindeki iddiayı savunanların ortaya koydukları bir delildir.

Diğer başka bir görüşte da Allah Teâlâ yarattıklarından dilediğine yemin eder, fakat yarattıkları Allah Teâlâ'dan başkasına yemin edemez. Bu sebeple Allah Teâlâ bazen kendi nefesine bazen de yarattığı mahlûkatına yemin etmiştir. Kasemin kasem olabilmesi için kasem edilen şeyin kasem edenden yüce olması gerekir. Fakat Allah Teâlâ ise her şeyden yücedir denilirse, cevap olarak, İbn Ebi'l-İsba(ö.654/1256) diyor ki Masnuata kasem aslında Sania kasem etmektir. Bu sebeple yaratılana edilen kasem aslında yaratıcıya edilen kasemdir.²²¹

Fakat yeminin bizzat bunlara yapıldığı görüşünün delillerini de burada zikrettikten sonra, değerlendirme yapmak daha uygun olmaktadır. Allah Teâlâ geçen âyetlerde bizzat zikredilen şeylere yemin etmiştir. Çünkü Kur'ân'da öncelik âyetin zâhir mânâsıdır. Zâhir mânâyı terk edip başka mânalara yönelmek uygun düşmez. Allah Teâlâ bizzat zikredilen şeylere yemin etmiştir. Çünkü burada zikredilen şeylerin zâtlarının şerefli, önemli hakikatler olması sebebi ile dikkat çekilmek istemesi de akıldan uzak değildir. Çünkü yemin edilen şeylere göz attığımızda bu apaçık ortadadır. Misaol olarak zamana yemin edilmiştir. Zamanın dikkat çekici bir hakikat olduğu izaha lüzum olmayan bir hakikattir. Ya da meleklerle yemin edilmiştir. Burada bizzat bu şeylerin şerefi ve önemi için yemin edildiği kabul edilebilir bir durumdur. Çünkü onlar ittakâr, sürekli ibadet eden dereceleri yüksek varlıklardır.²²²

Bu iki kısım değerlendirildiğinde ikisinin delilleri de yerinde ve uygun kuvvetli delillerdir. Fakat ikinci görüş akla daha uygun düşmektedir. Çünkü yukarıda yeminin ediliş sebeplerinde izah edildiği üzere Kur'ân Arapların takip ettiği bir üslûbu devam ettirmiştir. Çünkü Araplar şerefini kabul ettiği bir şey üzerine yemin eder ki yemini kuvvetli olsun²²³ bu sebeple yemin bizzat zikredilen şey üzerine yapılır. Aynı şekilde o yemin edilenin değeri yükseltmiş olmaktadır. Bu sebeple, her ne kadar ilk görüşün

²²⁰ Abdülhamid el-Ferâhî, *İm'an fi Aksami'l-Kur'ân*, (Kahire: Darul Musannifin, 1931), 41.

²²¹ Kılıç, *Yemin Olsun ki*, 17.

²²² Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVIII, 571.

²²³ Gedikoğlu, "Arap Dilinde Kasem", 14.

delilleri güçlü olsa da ikinci görüş olan, bizzat zikredilen şeyler üzerine yemin edildiği görüşü daha tercihe şayandır. Bu sebeple Allah Teâlâ bizzat yarattığı şeyler üzerine de yemin edebilir denilir. Çünkü bir şeyin kullar için kullanımı ile bizzat Allah Teâlâ için kullanımı arasında çok farkın olduğu açıktır.

E. Kasemin Yapılışı ve Çeşitleri

Kur'ân'da pek çok sûre ve âyetle, pek çok şey üzerine yemin edilmiştir. Yapılan bu yeminler ya açık lafızlar ile veya gizli lafızlar ile kapalı bir şekilde olur. Kur'ân'da ki yeminler incelendiğinde bu iki kısımdan birine dâhil olduğu görülür. Bu sebeple kasemlerin kullanılış şeklini açık ve gizli olmak üzere iki kısımda inceleyeceğiz.

1. Kasemin Açık Lafızla Kullanımı

Kasemin kullanılış şekillerinden ilki açık lafız ile kullanılan kasemlerdir. Kasemin açık lafız ile kullanılması, hem kasem lafzının hem de kasem edilen şeyin açıkça zikredildiği kasem çeşididir. Bunun kullanılışı da çoğu zaman, kasem lafzı hazfedilerek onun yerine kasem harfleri olan “و- ب - ت” getirilerek veya da cinsini nefyeden “لا” ile beraber gelir ki bu kullanım şekli en çok kullanılanıdır.²²⁴ Bunlara birer örnek ile açıklamak daha uygun olur. Kasem vav'ı için Tîn sûresinin ilk âyeti güzel bir örnektir. “وَالَّتَيْنِ وَالزَّيْتُونِ” *Yemin olsun incire ve zeytine...*²²⁵ buradaki vav, vav-ı kasemdir. Bazı âlimler, buradaki yeminin bu iki önemli nimetin sadece gıda olarak yenilen incir ve zeytin olmayıp, tin ve zeytin mescidi olabilecekleri veya iki belde ki tinden kasıt “Dimeşk”, zeytin ise “Beyti Makdistir” demişlerdir. Bu sebeple, burada yapılan kasem sadece yenilip gıda olan, incir ve zeytin olmayıp bunların yetiştiği bereketli topraklar veya da bu isimle maruf şerefli beldeleri, insan

²²⁴ el-Kattan, *Mebahis fi Ulûmü'l-Kur'ân*, 266.

²²⁵ Tîn, 95/1.

hayatı için önemli bu iki rızık, bu rızıkları elde etmek için sarf edilen çaba ve gayreti ve mekânın, kıymetini de kastetmek daha doğru olmaktadır denilmiştir.²²⁶

Burada konuyu daha fazla uzatmadan yeminle beraber kullanılan لا için de bir misal vermekle yetinelim. Bunun en güzel misali kıyamet sûresinin ilk âyetleridir ki şöyledir:

لَا أَقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَمَةِ وَلَا أَقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ

*Kıyamet gününe yemin ederim. Kusurlarından dolayı kendini kınayan nefse de yemin ederim ki...*²²⁷ Burada kasem fiilinin başına cinsi nefyeden لا gelmiştir. Bu şekildeki kullanım Arapların sözlerinde çok fazla tercih edilen bir kullanımdır.²²⁸ Kıyamet günü, ölümlerin dirilip kalkacağı ölüm ve yıkım günüdür. Burada kasemin cevabı malum olduğu için hazfedilmiş onun yerine اَيْحَسَبُ الْإِنْسَانُ “*insan sanıyor mu ki..*” cevabı mânasına getirilmiştir. Burada kıyamet gününe kasem, onun muhakkak gerçekleşeceğine kasemdir. İkinci âyetteki nefsi levvame ise kendi yaptığı hataların farkına varıp, kendisini kınayan nefis anlamındadır. Buna kasem edilmesi ise nasıl ki kıyamet muhakkak gerçekleşecek, aynı şekilde onun gerçekleşeceğine inanamayan nefiste o gün işlediği günahlara çok pişman olacak ve kendisini kınayacak demektir. Yine kasem o günkü kınamanın ve pişmanlığın büyük ve acı olması sebebi ile gelmiştir.²²⁹ Kasemin açık şekilde kullanımının Kur’ân’da pek çok örneği mevcuttur. Bu iki misal ile yetiniyoruz.

2.Kasemin Kapalı Lafızla Kullanımı

Kapalı ve gizli yapılan kasem ise hem kasem lafzının hem kasem edilenin gizlendiği kasem çeşididir. Bunu da kullanım açısından iki kısma ayırmak mümkündür. Birinci kısımdaki kasem lamından anlaşılır.²³⁰ Bunun misali Âl-i İmran sûresinin şu âyetidir:

لَتُبْلَوْنَ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ

²²⁶Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VIII, 5930

²²⁷Kıyâmet, 75/1-2.

²²⁸Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 1042.

²²⁹Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VII, 5474.

²³⁰Suyûtî, *el-İtkan fi Ulûmi’l-Kur’ân*, II, 347.

*Andolsun mallarınızla ve canlarınızla sınanacaksınız.*²³¹ Bu cümlenin başındaki lam kasem lamıdır. Sonundaki nun ise te'kid için getirilmiştir. Burada imtihan olunacaksınız, deneneceksiniz denilmiştir. Fakat Allah Teâlâ için bu deneme fiilinin kullanılamayacağı açıktır. Çünkü deneme, sınama iyyinin kötünden ayırt edilebilmesi için bilgi ve tecrübe edinme mânasındadır. Bu ise, Allah Teâlâ için söz konusu olamaz. Bu sebeple burada Allah Teâlâ kuluna, imtihan edilen ve sınanan bir kişiye yapılan gibi yapar anlamında kullanılması ve anlaşılması daha doğrudur.²³² Ayrıca âyete geçen “ibtıla” kelimesi zahmet, külfet ve tecrübe mânasında olduğu için Allah Teâlâ bunlardan münezzehtir olduğundan imtihan etmek mânasına bir istihare olup kullarını irşad etmek içindir.²³³

İkinci kısım gizli kasem ise mânadan anlaşılır. Yani açık bir kasem lafzı geçmeyip, mâna kaseme delâlet eder. Bunun için de Meryem sûresinin âyeti örnek verilebilir âyet şöyledir:

”وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا“

*Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur. Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmış bir iştir. Âyetinde “وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا” “şüphesiz ki aranızda” sözü kasemdir. Baştaki vav harfi kasem içindir. Burada mukadder bir والله lafzı vardır.*²³⁴ Bu âyette de gizli bir kasem söz konusudur.

Kasemin gizli kullanılmasında, bazen kasem yerine bazı kelimeler kullanılır. Bunları iki kısma ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi yemin lafzı bulunmayan, yemin ifade etmeyen, cevabı bulunmayan haberi cümlelerdir. Buna Hadîd sûresinin sekizinci âyeti örnektir;

وَقَدْ أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“Sizden de sağlam bir söz almıştı”²³⁵. Eğer inanacak kimselerseniz. Burada misak yemin ile sağlamlaştırılmış akit demektir. Yani Allah Teâlâ iman edeceğinize dair sizden söz almıştı mânasındadır. İkincisi kasemin cevabına bağlı olan kelimelerle yapılır. Bunun misali de Al-i İmrân sûresinin âyetidir, şöyledir;

²³¹ Âl-i İmrân, 3/186.

²³² Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, VII, 256.

²³³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1251.

²³⁴ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, XI, 245.

²³⁵ Hâdîd, 57/8.

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ

*Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Onu (Kitabı) mutlaka insanlara açıklayacaksınız diye söz almıştı.*²³⁶ Âyeti de bu ikinci kısmın misalidir.²³⁷ Kasemin gizli kullanılması ile ilgili Kur'ân'da daha pek çok âyet mevcuttur. Biz örnek olması için bu âyetler ile yetiniyoruz. Kasemin genel kullanımını bu şekilde olmakla beraber farklı bazı kullanımlar da söz konusu olmaktadır. Konuyu çok fazla uzatmamak için bu kadar ile yetiniyoruz.

F. Yeminsiz Kullanılan Zaman Kavramları

Kur'ân-ı Kerîm, Allah Teâlâ'nın son peygamber Hz. Muhammed(s.a.s.) vasıtası ile kullarına gönderdiği son ilahi kitabıdır. Asla tahrife uğramamış tüm âyetleri tevatür yoluyla salimen elimize ulaşmıştır. Nazil olduğu günden bu yana insanları irşad eden bir kitaptır.²³⁸ Bu sebeple insanların hayatlarını tanzim etmesi olağandır. Çünkü Kur'ân hayat kitabıdır hayatın her alanına müdahale eder. Hayat tanzimi denilince, akla ilk olarak zamanın tanzimi gelmektedir. Kur'ân'da bu yönü ile zaman ile ilgili pek çok kelime ve kavram yer almaktadır. Bu nedenle Kur'ân'da yer alan ve üzerine yemin edilmemiş bazı zaman kavramlarına da burada yer vermek doğru olacaktır.

1. Yevm

Yevm يوم kelimesi, قوم vezninden geldiği bilinmektedir. Gün anlamına gelmektedir. Cemisi eyyamdır ايام olarak gelmektedir. Gün ise güneşin doğuşundan batışına kadar olan zaman diye tarif edilmektedir.²³⁹ Bundan başka ayrıca, hangi müddet olursa olsun zamandan bir parçayı ifade etmek içinde kullanılmıştır. Ayrıca Araplar cümlede marife olarak kullanılışına göre “bu gün” “şimdi” gibi zamanı ifade

²³⁶ Âl-i İmrân, 3/187.

²³⁷ Suyûtî, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 347.

²³⁸ Keskiöglü, *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri*, 5.

²³⁹ Âsım Efendi Mütercim, *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, (Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi), (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2013), VI, 5265.

etmek için de kullanmışlardır. Bununla beraber bir işin meydana geldiği zamanı ifade etmek için gün ile beraber kullanırlardı. Örnek olarak “harp günü”, “barış günleri” tabirleride bu anlamdadır. Ayrıca cezalandırma vakitleri için de nimet zamanları içinde kullanılan bir tabirdir. Galibiyet ve hüküm sürme zamanları da يوم ile ifade edilmiştir. Yine يوم kelimesi cümlede kullanıldığı yere göre de yeni anlamlar kazanabilen bir kelimedir.²⁴⁰ Görüldüğü gibi bu kelime hem gündelik pratik hayat hem de âhiret hayatı ile ilgili geniş bir anlam alanına sahiptir. Hem Kur’ân’da hem gündelik hayatta farklı bağlamlarda kullanılmıştır.²⁴¹ Şimdi dilimizdeki anlamına da değindikten sonra bunlara değinelim.

Türkçede yevm kelimesinin karşılığı olan “gün” kelimesi de yukarıda ki sayılan anlamların hemen hemen tamamı içinde kullanılmaktadır. Yani gün kelimesi de yirmi dört saatlik bir zaman dilimini ifade etmek için kullanılabildiği gibi bir olayın içinde geçtiği zamanı ifade etmek için de kullanılmıştır. Yani örnek olarak “*bu gün zor bir gün*” denildiği zaman günün içinde geçen zorluk ve sıkıntılar anlatılmak istenmiştir. İyi yaşanmış zaman da gün ile ifade edilmiştir. Örnek olarak “*zavallı hiç gün görmedi*” denildiğinde iyi zamanlar ifade edilmiş olur.²⁴² Arapçada olduğu gibi Türkçede de geniş bir anlam yelpazesi bulunmaktadır.

Bu geçen tanımları âyetler ile örnek vererek açıklamak doğru olacaktır. Misal olarak Bakara sûresinin kırk sekizinci âyetinde:

“*وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ*” *Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez. Hiçbir kimseden herhangi bir şefaât kabul olunmaz, fidye alınmaz. Onlara yardım da edilmez.*” buyuruluyor. Âyette geçen يَوْمًا kelimesi ile burada kıyamet günü kastedilmiştir. Yine burada kıyamet hadisesinin içinde gerçekleştiği zaman anlamındadır.²⁴³

يوم kelimesi Kur’ân’da zaman ile ilgili en çok kullanılan kelimedir. Fakat farklı anlamlar da ifade edebildiğini söylemiştik. Ayrıca dinî günleri ifade etmek içinde kullanılmıştır. Buna örnek vermek gerekirse, oruç ibadetini ifade eden şu âyet buna örnektir:

²⁴⁰ Mahmut Çanga, *Kur’ân-ı Kerîm Lügati*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 570.

²⁴¹ Kalın, *Kur’ân’da Zaman Kavramı*, 127.

²⁴² Türkçe Sözlük, “Gün” I, 907.

²⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 370.

أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ *Oruç, sayılı günlerdedir.*²⁴⁴ buradaki “sayılı günler” ifadesi belli bir sayı ile vakti belirlenmiş olan oruç günlerini ifade eder, zaten أياما kelimesinin nasb üzere okunması الصيام (oruç) kelimesi sebebi ile dir.²⁴⁵

Yine يوم kelimesi harp günlerini ifade eder demiştik, bunun örneği ise Tevbe sûresinin şu âyetidir: لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمْ .. الأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمُ مُدِيرِينَ *Andolsun, Allah birçok yerde ve Huneyn savaşı gününde size yardım etmiştir. Hani, çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat (bu çokluk) size hiçbir yarar sağlamamış, yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti. Nihayet (bozularak) gerisin geriye dönüp kaçmıştınız.*²⁴⁶ Bu âyette حُنَيْنٍ den kasıt Huneyn savaşının olduğu gündür ki o gün siz, kendinizi beğendiniz demektir.²⁴⁷ Bu âyette görüldüğü gibi Huneyn savaşının olduğu savaş günleri kastedilmiştir.

Son olarak يوم kelimesi nimet zamanlarını yani iyi günleri ve kötü zor zamanları ifade etmek için de kullanılmıştır. Bu şekilde kullanımı Âl-i İmran sûresinin âyetinde görüyoruz, âyet şöyledir: إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ *Eğer siz (Uhud'da) bir yara aldıysanız, şüphesiz o topluluk da (Müşrikler de Bedir'de) benzeri bir yara almıştı. İşte (iyi veya kötü) günleri insanlar arasında (böyle) döndürür dururuz. (Bazen bir topluma iyi ya da kötü günler gösteririz, bazen öbürüne.) Allah, sizden iman edenleri ayırt etmek, sizden şahitler edinmek için böyle yapar. Allah, zalimleri sevmez.*²⁴⁸ Bu âyette geçen وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا denilirken o kötü günleri aranızda döndürüp dururuz, demektir. Bu ifade de kastedilen, zor sıkıntılı günlerdir. Yani nasıl ki sizin başınıza bu zor meşakkatli günler geldiyse, onların başına da bu günler geldi denilerek, içinde zorluk ve meşakkatin olduğu zamanlar kastedilmiştir.²⁴⁹ Bu şekilde kullanıma yukarıdaki âyetlerde olduğu gibi hem Kur'ân'da hem de günlük konuşma dilinde sık sık rastlarız. İnsanların alışık oldukları ve kullandıkları kelimeleri Kur'ân'da aynı şekilde kullanarak insanları irşad etmiştir.

²⁴⁴Bakara, 2/184.

²⁴⁵Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 610.

²⁴⁶Tevbe, 9/25.

²⁴⁷Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, III, 2492.

²⁴⁸Âl-i İmrân, 3/140.

²⁴⁹Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, IV, 394.

2. Vakt

Vakt وقت kelimesi, belli olan zamanın içinden veya belli olmayan dehrin içinden takdir edilmiş zamanın bir parçasıdır. Çoğulu اوقات dır. Herhangi bir şey için belirlenen zaman. Bu belirlenen zaman ile artık o şeyin, vakti ve sonu belirlenmiş olur.²⁵⁰ Bir işin yapılması için tayin edilmiş zaman. Bu sebeple vakit yalnızca kayıtlı, belirli olarak kullanılır.²⁵¹ Zaman ile vakt arasında fark vardır. Zaman birbirini izleyen, peş peşe gelen vakit parçaları iken vakt ise ondan sonlu bir parçadır.²⁵² Cürcânî(ö.816/1413) ise bu kelimeyi insanın halleri olarak tanımlamıştır. Yani insanda yaratılış itibari ile bulunan durumlarıdır.²⁵³ Dilimizde de buna benzer anlamlarda kullanılmıştır. Dilimizde ilk olarak zaman anlamında daha sonra bir iş için ayrılan süre anlamları verilmiştir. Bunlardan farklı olarak, geçim maddî bakımdan imkân anlamında da kullanılmaktadır.²⁵⁴

وقت kelimesi, Kur'ân'da bu şekli ile ve farklı formları ile kullanılmaktadır. Burada bu kullanım durumlarını ve içerdikleri anlamları inceleyelim. Bir hadisenin gerçekleşme zamanı anlamında A'râf sûresinin şu âyeti misal verilebilir:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسِيهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ “Sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar. De ki: "Onun bilgisi ancak Rabbimin katındadır. Onu vaktinde ancak O (Allah) ortaya çıkaracaktır.”²⁵⁵ Bu âyette kıyamet için belirlenmiş zaman anlamındadır. Yani onun için belirlenen zaman, kıyamet gerçekleştiği zaman, o belirli vakit son bulur.²⁵⁶ Yine kıyamet günü anlamında إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ Allah da, "O hâlde, sen vakti bilinen güne (kıyamete) kadar mühlet verilenlerdensin" dedi.²⁵⁷ Yine burada bir şey için belirlenmiş, özel vakit anlamında kullanılmıştır. Bu şekli ile kullanıldığı gibi farklı bir formda kullanılmıştır. Nisâ sûresinin namaz vakitleri ile ilgili âyeti bu şekildedir:

²⁵⁰İbn Manzûr, , Lisânü 'l-Arab, II, 107.

²⁵¹İsfahânî, Müfradâtü Elfazı 'l-Kur'ân, 1563.

²⁵²Askerî, el-Furûq fi 'l-Luğa, 400.

²⁵³Cürcânî, Kitabu 't-Ta'rîfât, 246.

²⁵⁴Türkçe Sözlük, “Vakit”, II, 2328.

²⁵⁵A'râf, 7/187.

²⁵⁶Razî, Mefâtihu 'l-Gayb, XI, 187.

²⁵⁷Hicr, 15/38, Sad, 38/81.

إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا “*Namaz, mü'minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.*”²⁵⁸ Bu âyette aynı şekilde tertip edilmiş ve bölünmüş, belirli vakitler de yazılmıştır anlamındadır. وقت kelimesinin vakitleri belirlenmiş şeyler için kullanılışı موقت şeklidir.²⁵⁹ Başka bir âyette yine benzer bir anlamda farklı bir formda kullanılmıştır. Âyet şöyledir:

وَإِذَا الرُّسُلُ أَقْبَتَتْ “*Peygamberlere (şahitlik için) vakit belirlendiği zaman..*”²⁶⁰ Bu âyetteki اقدت kelimesinin aslı وقدت idi telaffuz kolaylığı olsun diye vav (و) hemzeye (İ) ye dönüştürülerek اقدت şeklinde okundu. Kelimenin buradaki mânası vakit belirlemedir. Burada peygamberler için belirlenen vakit anlamında kullanılmıştır.²⁶¹

وقت kelimesinin başka bir formu da şu şekildedir:

نَّ يَوْمَ الْفَصْلِ مِيقَاتُهُمْ أَجْمَعِينَ Şüphesiz, hüküm günü, hepsinin bir arada buluşacağı zamandır.²⁶² Son olarak bu âyette مِيقَاتُهُمْ kelimesi bu şekli ile yine bir hüküm için belirlenen zaman, tayin edilmiş müddet anlamındadır ki o günü Allah Teâla tayin etmiştir. Tayin edilen bu gün bütün mahlûkat için hüküm verilecek gündür. Bunun gibi iki âyet²⁶³ daha bulunur, aynı formda olduğu için konuyu daha fazla uzatmamak için bunlarla yetiniyoruz. Bu kelime de Kur’ân’da sınırlı sayıda kullanılmış olsa da zaman ile ilgili önemli bir kavramdır. Zaman ile alakalı olması sebebi ile inceledik.

3. Saat

Saat (الساعة) kelimesi zamanın cüzlerinden, dilimlerinden biri olarak tanımlanabilir. Ayrıca kısa zaman dilimine de saat denilmiştir. Saat kıyameti ifade etmek için kullanılan bir Kur’ân terimidir.²⁶⁴ Saat kelimesi ile vakt kelimesi arasında fark vardır. Saat bir vakt’in içinden ayrılmış olan süredir, vaktten daha nettir.²⁶⁵ Halk dilinde saat, gece ile gündüzden oluşan, bir günün yirmi dörtte birine eşit olan altmış

²⁵⁸Nisâ, 4/103.

²⁵⁹Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur’ân*, V, 461.

²⁶⁰Mürselât, 77/11.

²⁶¹Mâturîdî, *Te’vîlâtü'l Kur’ân*, XVI, 352.

²⁶²Duhân, 44/40.

²⁶³Vâkıa, 56/50, Nebe, 78/17.

²⁶⁴İsfahânî, *Müfradatu Elfazı'l-Kur’ân*, 760.

²⁶⁵Askerî, *el-Furûq fi'l-Luğa*, 402.

dakikalık zaman birimi.²⁶⁶ Ayrıca günün hangi saati olduğunu göstermeye yarayan alet.

Saat kelimesi Kur'ân'da kırk sekiz defa muhtelif sûrelerde kullanılan bir kelimedir. Bu âyetlerin kırkı "*kıyametin kopma zamanı, kıyamet günü*" anlamında kullanılmıştır. Ragıp el-İsfahânî(ö.502/1108) kıyamet anlamına gelen bu kelimeyi, içerdiği anlam bakımından üçe ayırmaktadır. Bunlar, büyük kıyamet, orta kıyamet ve küçük kıyamettir.²⁶⁷ Bunları açıklamadan evvel neden kıyametin saat tabiri ile ifade edilmiş olduğunu inceleyelim. Saat kelimesi Mushaf sırasına göre ilk olarak En'âm sûresinin otuz birinci âyetinde geçer, âyet şöyledir:

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَتْهُمْ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَا حَسْرَتُنَا عَلَىٰ مَا فَرَطْنَا فِيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَىٰ ظُهُورِهِمْ إِلَّا سَاءَ مَا يَزِرُونَ *"Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar gerçekten ziyan uğramıştır. Nihayet onlara ansızın o saat (kıyamet) gelip çattınca, bütün günahlarını sırtlarına yüklenerek, "Hayatta yaptığımız kusurlardan ötürü vay hâlimize!" diyecekler. Dikkat edin, yüklendikleri günah yükü ne kötüdür!"*²⁶⁸ Bu âyetin izahında kıyamet için neden saat kelimesinin tercih edildiği ile ilgili çeşitli izahlar yapılmıştır. Bunlardan birisi şöyledir; kıyamet çok süratle geldiği için, kıyamete saat denilmiştir. Bu hal dünyadaki gibi bir hal değildir. Dünyada her şey, yavaş yavaş ve kademeli olarak değişir. Örnek verecek olursak insan yaratılırken önce nutfedir, sonra alakaya dönüşür, sonra mudğa haline dönüşür ve nihayet insan şekline bürünür. Daha sonra çocukluk devresi, gençlik devresi, yaşlılık devresi ve nihayet ömrü son bulur ve ölür. Fakat kıyamet ve ahvali o kadar süratlidir ki sanki bir saatte her şey olur biter bu sebeple bu isimle anılmıştır.²⁶⁹

Yine buna benzer ve anlamını tamamlar bir şekilde Nahl sûresinde şöyle geçmektedir:

وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir. Kıyamet'in kopması, bir göz kırpması gibi veya daha az bir zamandır. Şüphesiz Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir."*²⁷⁰

²⁶⁶Misalli Büyük Türkçe Sözlük, "Saat", 1037.

²⁶⁷Bekir Topaloğlu, "Saat" , *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 37: 322.

²⁶⁸En'âm, 6/31.

²⁶⁹Mâturîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, V, 61.

²⁷⁰Nahl, 16/77.

Yine bu âyette kıyamet için saat kelimesinin kullanılış sebebi ile ilgili benzer bir şekilde, kıyamet, süratle koptuğu için ve insanların ve bütün canlıların, ansızın tek bir sayha(ses) ile öleceği için bu şekilde kullanılmıştır.²⁷¹ Yine bu âyette kıyametin kopuşunun bir göz kırpması kadar veya daha kısa bir vakit denilmesinin sebebi, Allah Teâlâ'nın kudretinin anlaşılması içindir. Çünkü insanın gözünü açıp kapatması bir anlık bir hadisedir, kimi zaman insan bunun farkına varmayacak kadar süratlidir. Hal böyle iken, ihata edilemeyecek kadar büyük ve azametli olan bu kâinat bu kadar kısa bir müddet içinde kıyamet hadisesi ile yerle bir olacak demektir. Kıyameti inkâr eden veya inanmayanlar işte Rabbinizin kudretini idrak edin mülk onundur, Kudreti her şeyi ihata eder.²⁷²

Ragıp el-İsfahânî(ö.502/1108) saat kelimesi ile ifade edilen kıyameti üçe ayırdığını ifade etmiştik bunlardan ilki büyük kıyamettir. Bunu “الساعة الكبرى” tabiri ile ifade ediyor. Bunun ile insanların hesaba çekilmek üzere diriltildikleri kıyamet olarak tanımıyor.²⁷³ Hac sûresinin âyeti bunu ifade ediyor:

“وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ” *Çünkü kıyamet muhakkak gelecektir. Onda hiçbir şüphe yoktur ve şüphesiz Allah, kabirlerdeki kimseleri diriltecektir*²⁷⁴ bu âyeti kerîme bu büyük hakikati ifade eden bir muhtevadadır. Kıyamet günü muhakkak gelecek ve insanlar, hesaplarının görüleceği mahşer alanına sevk edileceklerdir. Herkes dünyadaki işlediği amelin karşılığını mükâfat veya mücazat olmak üzere alacaktır.²⁷⁵ Kıyamet kelimesinin mâna bakımından içerdiği ikinci anlam ise “الساعة الوسطى” yani “orta kıyamet” bununla bir neslin bir kuşağın insanların ölmesidir.²⁷⁶ Son olarak da bu kelimeye “الساعة الصغرى” yani küçük kıyamet anlamını vermiştir. Bu da insanın kendi ölümüdür. Yani insanın kendi küçük kıyameti kendi ölümüdür.²⁷⁷ Kimse nerede ne zaman öleceğini bilemez. Lokman sûresinin âyeti bu hakikate işaret eder:

²⁷¹Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIV, 301.

²⁷²Mâturîdî, *Te'vilâtu'l Kur'an*, VIII, 181.

²⁷³İsfahânî, *Müfradatu Elfazı'l-Kur'an*, 760.

²⁷⁴Hac, 22/7.

²⁷⁵Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, V, 2203.

²⁷⁶İsfahânî, *Müfradatu Elfazı'l-Kur'an*, 760.

²⁷⁷İsfahânî, *Müfradatu Elfazı'l-Kur'an*, 761.

إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَآذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ
“Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi şüphesiz yalnızca Allah katındadır. O, yağmuru indirir, rahimlerdekini bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilemez. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.”²⁷⁸ Bu âyette bilgisi ancak Allah Teâlâ katında olan, beş hakikatten bahsedilmektedir. İnsan kıyametin ne zaman kopacağını sorup durmaktadır. Hâlbuki kendi ölümü onu kıyametin kopuşundan daha çok alakadar etmektedir.²⁷⁹ Bunun ile ilgili olarak Enes b. Malik’den rivayetle o şöyle dedi: Bir adam gelerek,

-Ya Rasûlallah! Kıyamet ne zaman kopacak? Diye sordu. Rasûlullah da ona

- Sen o saat için ne hazırlık yaptın ki? Diye sordu.

-Adam, Ya Rasûlallah benim çok hazırlığım yok. Lakin Allah ve Rasûlünü seviyorum dedi. Rasûlullah: Muhakkak sen sevdiğinle beraber olacaksın dedi.²⁸⁰ Bu hadisten de anladığımız kadarı ile insan kıyameti ve ne zaman öleceğini çok merak etmektedir. Fakat onu ilgilendiren, sadece kendi ölümüdür. Onunda ne zaman olacağını Allah Teâlâ kendi ilminde saklamıştır. Bu sebeple insana düşen kendi küçük kıyameti olan ölümü için hazırlık yapmaktadır.

4. Hîn

Hîn حِين kelimesi Kur’ân’da, zaman ile ilgili çokça kullanılan bir kelimedir. Bu kelime, süresi belli olmayan dehr anlamına geldiği gibi dehrin içinden bir parça olan; kırk yıl, altı ay gibi süresi belli anlamlar içinde kullanılmıştır. Kısacası, her vakti içine alabilen bir kelimedir.²⁸¹ Bu kelime, açık ve kapalı anlamda türevleri ile beraber çokça kullanılmıştır.²⁸² Hîn kelimesi ayrıca bir şeye erişme, herhangi bir yere varma veya ulaşma, herhangi bir işin meydana helme zamanına denir. Aslında hîn kelimesi kapalı anlamdadır. Ancak genelde tek kullanılmayıp, herhangi bir şeye izafe edilerek kullanılır. Bu izafe olduğu muzafun ileyh sayesinde belirli bir anlam

²⁷⁸Lokman, 31/34.

²⁷⁹Razî, *Mefâtîhu ’l-Gayb*, XVII, 185.

²⁸⁰Neysâbü’rî, *el-Câmi ’u-Sahîh*, VIII, 109.

²⁸¹İbn Manzûr, *Lisânü ’l-Arab*, XIII, 133.

²⁸²Kalın, *Kur’ân’da Zaman Kavramı*, 211.

kazanmış olur. Hîn kelimesi her ne kadar dehr anlamında olsa da aralarında fark vardır. Hîn kelimesi ister yıl, ister ay, ister gün, isterse saat olsun sonu belli olan vakitleri kapsayan bir isimdir. Fakat dehr ise birbirini izleyen birbirinden farklı olan belirsiz vakitler için kullanılan bir isimdir.²⁸³ Bunların tamamını içermekle beraber, azlık veya çokluk gibi bir sınırlama olmaksızın vakit, zaman ve müddet gibi genel anlamlar da içinde kullanılır.²⁸⁴ Şimdi hin kelimesi kullanımı şekline ve izafet olduğu kelimeye göre genel olarak dört anlamı içermektedir.

Bunlardan birincisi: önceden belirlenmiş, tayin edilmiş süre, ecel anlamındadır. Bunu Sâffât sûresinin âyetinden anlıyoruz:

فَأَمْنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَىٰ حِينٍ “Nihayet onlar iman ettiler. Biz de onları bir süreye kadar geçindirdik.”²⁸⁵ Bu âyette “onlar, iman ettiler helâktan kurtuldular ancak biz onlara ölüm gelinceye kadar mühlet verdik” anlamındadır.²⁸⁶ Yine şöyle de denilebilir o topluluğu onlar için belirlenmiş, tayin edilmiş bir sona, ecele kadar mühlet verdik.²⁸⁷ Sonuç olarak burada hîn kelimesi sonu tâhdit edilmiş bir süre anlamında kullanılmıştır.

Hîn kelimesinin ihtiva ettiği anlamlardan ikincisi: yine sonu belli olan ve gerçek zaman dediğimiz yıl, anlamında kullanılmıştır. Bunun örneği İbrâhim sûresinin âyetidir:

تُؤْتِي أُكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ “Bu ağaç, Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. ?ğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir.”²⁸⁸ Bu âyette hin kelimesine farklı bazı anlamlar verilmiştir. Bunlardan ilki yıl mânasındadır. Çünkü burada ağacın meyve vermesi misal getirilmiştir. Ağaçlar her yıl bir defa meyve verdiği için buradaki kastedilen yıl mânasıdır. Bazıları da burada, ağacın meyve verdiği mevsim ya da meyveli olduğu zamanlar anlamındadır. Bir başka izah da meyvesiz kalmaz demektir. Burada her zaman meyve veren ağaç güzel söze benzetilmiştir. Nasıl ki buradaki ağaç her zaman meyve verir müminde her vakit

²⁸³ Askerî, *el-Furûq fi'l-Luğa*, 401-402.

²⁸⁴ Çanga, *Kur'ân-ı Kerîm Lügati*, 172.

²⁸⁵ Sâffât, 37/148.

²⁸⁶ Mâtûîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, XII, 214.

²⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 565.

²⁸⁸ İbrâhim, 24/25.

gece gündüz Allah'ı anar, zikreder anlamındadır.²⁸⁹ Yine burada da hin kelimesi gerçek sınırlı zaman mânasında kullanılmıştır.

Hîn kelimesi ile kastedilen mânalardan üçüncüsü: günün belirlenmiş bir zamanı, saati anlamındadır. Rûm sûresinin âyeti bunu ifade eder:

فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ “Öyle ise akşama girdiğinizde, sabaha kavuştuğunuzda, Allah'ı tespih edin.”²⁹⁰ Bu âyette hin kelimesi, izafetli olarak kullanılmıştır. Muzaaf olduğu kelimenin içerdiği mâna o işin, yapılma zamanıdır, meydana gelme anıdır. Burada vakit namazlarını teşvik eden bir âyettir. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre beş vakit namaz Kur'ân'da geçmektedir. Nerededir? diye sorulursa bu ve devamındaki âyetler beş vakit namaza işaret eder. Yani حِينَ تُمْسُونَ yani “akşamladığınız zaman” denildiğinde maksat akşam ve yatsı namazıdır. Yine حِينَ تُصْبِحُونَ “sabaha ulaştığınızda” denildiği zaman sabah namazı kastedilmektedir. Devamındaki âyette ise وَعَشِيًّا “gündüzün sonunda” denilirken ise ikinci namazı kastedilmektedir. حِينَ تَطْهَرُونَ “öğleye ulaştığınız zaman” denildiğinde ise öğle namazı anlaşılmaktadır. Böylelikle حِينَ kelimesi bir vakte ulaşma, erişme anlamını ihtiva etmiş olmaktadır.²⁹¹ Bu âyette kullanıldığı anlamı ile yine, mukayyet belirli zaman anlamı ifade edilmiş oldu.

Son olarak حِينَ kelimesi: mutlak zaman, yani belirsiz, başı ve sonu belli olmayan zaman anlamında da kullanılmıştır. Bu anlamı ise Sâd sûresinin âyeti ile anlayabiliriz:

وَلْتَعْلَمَنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينَ Onun haberlerinin doğruluğunu bir süre sonra mutlaka öğreneceksiniz.²⁹² Bu âyeti kerîme deki حِينَ بَعْدَ bir süre sonra ifadesi ile ne kastedildiği ile ilgili olarak çeşitli yorumlar yapılmıştır. Kimisi “ölümden sonra” diye açıklamıştır. Kimi âlim ise “kıyamet günü” diye açıklamıştır.²⁹³ Bazısı da “bir kısmını dünyada, bir kısmını âhirette öğreneceksiniz” şeklinde izah etmiştir.²⁹⁴ Görüldüğü gibi âyette geçen “bir süre” lafzı ile neyin kastedildiği, ne kadarlık bir

²⁸⁹Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 546.

²⁹⁰Rûm, 30/17.

²⁹¹Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII, 456.

²⁹²Sâd, 38/88.

²⁹³Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 133.

²⁹⁴Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, V, 4112

sürenin kastedildiği belli değildir. Başı ve sonu belli olmayan, belirsiz bir zaman söz konusudur. Bu sebeple حين kelimesi mutlak, belirsiz zaman anlamında kullanılmıştır.

5. Dehr

Dehr دهر kelimesi Kur'ân'da zaman formunda kullanılan kelimelerdendir. Fakat anlam açısından, net somut bir vakti ifade ettiği söylenemez. Uzun müddete verilen bir isim olarak tanımlanmıştır.²⁹⁵ Âlemin meydana gelişinin ilk ânından son bulacağı âna kadarki olan vaktin müddeti için kullanılan bir isimdir.²⁹⁶ Her ne kadar zaman ile ilgili bir kavram olarak kullanılsa da bildiğimiz zaman kavramından farklıdır. Dehr kısa olsun uzun olsun fark etmeksizin peş peşe gelen vakitlerin toplamıdır, yani uzun olan vakitler için kullanılır. Zaman ise kısa olsun uzun olsun, bütün vakitlere verilen genel bir isimdir, yani dehr kelimesinden daha kapsamlı bir anlam ifade eder.²⁹⁷ Dehr kelimesi ayrıca bir kimsenin, bir kavmin veya bir ümmetin geçirdikleri toplam yata müddetini ifade etmek içinde kullanılmıştır.²⁹⁸

Dehr zaman anlamında da kullanılmıştır.²⁹⁹ Dehr kelimesi Kur'ân'da iki farklı sûrede iki farklı âyette geçmektedir. Bunlardan birincisi Mushaf sırasına göre kırk beşinci sûre olan Câsiye sûresinin yirmi dördüncü âyetidir:

وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُم بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ “Bir de şöyle demektedirler: “Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Ölüyoruz, yaşıyoruz. Bizi öldüren ise zamandan başkası değildir.” Hâlbuki onların bu konuda bir bilgileri yoktur, zannetmekten başka bir şey yaptıkları yok.”³⁰⁰ Yüce Allah sûrenin başından itibaren varlığına, hem insanın öz nefsinden hem de kâinattan deliller getirmekte ve insana verilen nimetleri sayarak, ibret alınması için ikaz edilmektedir. Devamında ise münkirlerin inkârından ve akıbetlerinin ne olacağını

²⁹⁵İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV, 293.

²⁹⁶İsfahânî, *Müfradatu Eلفazı'l-Kur'ân*, 557

²⁹⁷Askerî, *el-Furûq fi'l-Luğa*, 399.

²⁹⁸Elîf b. Ahmed Muhtâr Hasîrîzâde, *en-Nûru'l-Furkân Fî Şerhi Lugati'l-Kur'ân*, (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2015), I, 410.

²⁹⁹İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV, 29.

³⁰⁰Câsiye, 45/24.

hatırlatarak ikaza devam etmektedir. Bu âyette aynı şekilde münkirlerin, Allah Teâla'yı ve yeniden dirilmeyi inkârlarını anlatmaktadır. Günümüzde olduğu gibi o cahiliye asrında da tabiata tapan, zamana tapan ve adına da zamana tapan anlamında “dehriye” denilen bir zümre mevcuttu. Âyet bu zümreden bahsetmekte ve inkârlarını yüzlerine çarpmaktadır. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* tefsirinde İmam Mâturîdî(ö.333/944) bu âyetin tefsirinde, münkirlerin bu iddiaların da iki ayrı anlam olduğunu ifade etmektedir. Birincisi: Münkirler bizi helak eden, zamandan başkası değildir derken “*bizi öldüren zamanın durmadan akıp gitmesidir, zaman geçmekle bizim ecelimizi bitirmektedir*” demiş olmaktadır. Diğer kastedilen anlam ise şöyle ifade edilmektedir: Onlar dehre, ebetiyet anlamı vererek “*dehr ebedidir biz ise doğup, yaşayıp daha sonra ölüp yok olmak için yaratıldık bu yüzden bizi öldüren helak eden zamandır*” demişlerdir.³⁰¹ Fahrüddin er-Razî(ö.606/1210) âyette bahsi geçen dehriyye fırkasının iddiasını şöyle ifade eder: Canlıların yaratılması, feleklerin tesiriyle tabiatların kaynaşması sonucudur. Dolayısıyla tabiatların bir çeşit kaynaşması ile hayat, bir çeşit kaynaşması ile ölüm meydana gelir. Böyle olunca da fail, irade ve kudret sahibi bir yaratıcıya ihtiyaç yoktur.³⁰² Bu sözlerinden anlaşılıyor ki bir yaratıcı ve öldükten sonra dirilme fikrinden mahrumdurlar. Bu âyetler Mekke de nazil olmuştur. Bu ifadeler Mekke müşriklerinin ifadeleridir.

Elmalılı(ö.1361/1942) hazretleri ise bu âyetin tefsirinde dehr kelimesinin lügat mânasını açıklarken, birde masdar mânasına vurgu yapar. Masdar mânasının bir bela veya bir felaket anlamında olduğunu misalen: (دهر فلانا ناءية دهر) denildiğinde bu şu demektir: “*Filan kimsenin başına bir felaket indi, geldi*” demektir.³⁰³ Elmalılı(ö.1361/1942) hazretleri burada ilginç bir şekilde zamanın dehrin bir cüz olduğunu söylemiştir. Fakat evvelinde zaman kelimesinin dehr'den daha külli olarak mazi, hal ve istikbali de kapsadığını ifade etmiştir. Kanaatimizce dehr zamanın bir parçasıdır, zira zaman müddetin az veya çok kısmına ıtlak olunan bir isimken, dehr ise sadce uzun müddet için kullanılır. Başka mânaları varsa da Elmalılı(ö.1361/1942) hazretleri ilk akla gelen mânanın, bu olduğunu ifade etmiştir.

³⁰¹Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, XIII, 361.

³⁰²Razî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XIX, 617.

³⁰³Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, V, 4322.

Seyyid Kutup(ö.1385/1966), ise bu âyetin tefsirini yaparken müşriklerin, ne kadar sığ bir kafa yapısına sahip olduklarını ifade etmiş. Onlara göre hayat denilen şey, sadece maddî gözle gördükleri şeylerden ibarettir. İnsanlar doğar ve ölür böylece nesiller, bir biri ardı sıra gelir ve geçer. Ölüm, fert fert nesillere değerek, gün gün onları bitiriyordu. Bu yok olma, saniye saniye gün gün gerçekleşen bir şeydi. Yani bu ölümü gerçekleştiren zamandı. Bu çok dar bir görüştü. Evet, hayatı zaman öldürüyor idiyse, veren kimdi ya da neydi. Eğer insanların ömürlerini saniye saniye götüren eriten, vücutlarını yaşlandıran zamandı çocukların ya da genç yaşta ölenleri nasıl izah edebilirlerdi.³⁰⁴ Bu ancak bir yaratıcı fikrinden uzak öldükten sonra dirilmeye inanmayan cahiliye kafası idi. Hz. Peygamber onların bu materyalist fikirlerini reddediyor ve bir kudsî hadiste şöyle buyuruyordu: “*Âdemoğlu dehr(zaman)a söverek bana eziyet ediyor. Halbu ki dehr benim, iş benim elimdedir. Geceyi ve gündüzü ben evirip çeviririm.*” Müfessir Kurtubî(ö.671/1273) bu âyetin tefsirinde müşriklerin, âyetteki ifade edilen sözü hakkında bu hadisi naklettikten sonra, başlarına bir bela ve musibet veya baş edemeyecekleri bir hadise geldiğinde zamana sövmenin, Arapların bir âdeti olduğunu ifade etmiştir. Buna da pek çok şiiri de örnek vermiştir.³⁰⁵ Yine İbn Cerir(ö.310/923) ve Hâkimin(ö.320/932) Ebu Hureyre’den rivayet ettiği bir hadisite Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: “*Yüce Allah buyurdu ki: “Kulumdan borç istedim, ancak vermedi ve: “Yazıklar olsun şu zamana!” diyerek bana dil uzatmakta. Zira dehr (zaman) benim.*” Buyurmuş bütün iş ve hadiselerin Allah’ın yaratması ile olduğunu veciz bir şekilde ifade etmiştir. Zira sûre Mekke de nazil olmuştur, sûre boyunca bu sert üslûp devam etmiş ve Mekke müşriklerini imana davet ederken, akıbetlerini de onlara haber vermiştir. Bir nevi onlara inanmadıkları âhiret hayatından göz önündeki bir hadise netliğinde, görür gibi inandıracak tasvirler yaparak ikna yoluna gitmiştir. Zaten gaybdan haber vermesi de Kur’ân’ın başlı başına bir mucize ve ilahî bir kitap olduğunu gösteriyordu.

Dehr kelimesinin geçtiği diğer bir âyet insan suûresinin birinci âyetidir:

³⁰⁴Kutup, *Fîzılâl-îl- Kur’ân*, XIII, 287.

³⁰⁵Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, XVI, 31.

هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا “İnsan (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti.”³⁰⁶ Dehr burada ilk anlamıyla, uzun müddet anlamında kullanılmıştır. Buradaki هل soru edatının, قد mânasında olduğunda ittifak etmişlerdir. Yani kesinlik mânası katmaktadır.³⁰⁷ Seyyid Kutup(ö.1385/1966) bu istifhamın, takrir için olduğunu iyice akla yerleştirmek maksadı taşıdığını beyan eder. Ayrıca bu âyeti tefsir ederken âyetteki istifam üslubuna dikkati çekerek, âyetin insanı kendi ruhuna, yaratılışına hatta o yaratılmadan önce âlemin, insandan hali olarak var olduğunu, Allah Teâlâ’nın insanı yaratarak, ona kıymet verdiğini ve ona daha pek çok nimetler verdiğini anımsatarak kulluğa davet ettiğini hatırlatmaktadır.

Fahreddin Razî(ö.606/1210) ise bu âyetin tefsirinde, buradaki insanın ilk insan Hz. Âdem olduğunu, üzerinden geçen zamandan kastında ruh üflenmeden önceki zamanın olduğunu, bu müddetinde kırk yıl olduğunu söylemiştir. Devamında İbn Abbas’tan rivayetle insanın yaratılışının üç devresi olduğu ve her bir devrenin de kırk yıl olduğu beyan edilmiştir.³⁰⁸

Zemahşerî(ö.538/1144) *Keşşâf*’ta dehr kelimesini hin kelimesi ile irtibatlı değerlendirmiş dehre geçip giden uzun zaman anlamı vermiş hine de ondan bir parça yani o geçen uzun zamandan bir parça olarak söz etmiştir.³⁰⁹

Hasîrîzâde Elif Efendi(ö.1345/1927) ise Kur’ân kelimelerini izah ettiği lugatında dehri izah ederken, uzayıp giden anın ismidir diye tanımlamıştır. Aynı şekilde her uzun müddete de dehr dendiğini söylemiştir. Dehre bin yıl mânasıda vermiştir. Bir kimsenin hayat müddetinin tamamına da aynı şekilde dehr dendiğini ifade etmiştir.³¹⁰ Dehr kelimesi de zaman ile ilgili bu gibi anlamları içermektedir.

6.Ebed

Ebed sözlükte, dehr kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Dehr kelimesi mutlak zaman ile ilgili kavramlardandır. Bu yönü ile sonsuz, sınırsız, uzun zaman ve

³⁰⁶İnsân, 76/1.

³⁰⁷Razî, *Mefâtîhu ’l-Gayb*, XXII, 321.

³⁰⁸Razî, *Mefâtîhu ’l-Gayb*, XXII, 322.

³⁰⁹Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 1062.

³¹⁰Hasîrîzâde, *en-Nûru ’l-Furkân Fî Şerhi Lugati ’l-Kur’ân*, I, 411.

aralıksız bölünmeyen zaman gibi anlamlara gelmektedir.³¹¹ Bu anlamda ebed ile zaman arasında fark vardır. Zaman parçalanıp eklemlenebilirken ebed, zaman gibi parçalanmadan uzayıp giden bir süreyi ifade eder. Bu kelimenin ikilinin olmaması, bu sebeptendir. Çünkü bir ebedin oluşup, diğer bir ebediyete eklenerek ikil oluşturması düşünülemez. Fakat ”آباد” (ebedler) şeklinde kullanılması mümkündür. Bunun nedeni, kelimenin anlam olarak kapsamının bir bölümüne tahsis edilmesidir.³¹² Cürcânî(ö.810/1413) ise Ta’rîfât adlı eserinde bunu şöyle tarif etmiştir: “Gelecekte sonsuz olan mukadder zamanlar içinde varlığın devam etmesidir” demiştir. Bu anlamda ise ezel kelimesinin zıddıdır. Ezelde geçmişte sonsuz olan, mukadder zamanlar içinde varlığın devamlılığıdır.³¹³

Kur’ânı Kerîm’de bir âyet hariç³¹⁴ diğerlerinde *hâlidîn* kelimesi ile birlikte kullanılmış ve on bir âyette bu şekli ile gelmiştir. Olumsuzluk ifade eden cümleler için ise “ asla, hiçbir zaman” anlamında on beş âyette kullanılırken, bir âyette de bir şarta bağlı olarak sürekli devam eden bir durum anlamında kullanılmıştır.³¹⁵ Bu söz konusu anlamlar için âyetlerden bazı örnekler getirmek daha uygun olacaktır. İlk olarak sonsuz, uzun zaman anlamı ile ilgili Nisâ sûresinin âyeti misal verilebilir:

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا ظِلٌّ
“İman edip salih ameller işleyenleri ise, içinden ırmaklar akan, içlerinde ebedî kalacakları cennetlere koyacağız. Onlara orada tertemiz eşler vardır. Onları, koyu gölgeler altında bulunduracağız.”³¹⁶ Bu âyette “ebedi kalacakları” derken, cennet nimetlerinin devamlı olacağı kastedilmiştir. Burada خالدين kelimesi de devamlılık anlamında değil uzun süre kalma anlamındadır. Hulûd, sonu olup olmadığı belli olmayan uzun bekleyiş anlamındadır. Asıl ebedi kalma anlamını ابد kelimesi vermektedir.³¹⁷ Arap dil bilginleri, huld kelimesinin temel mânasının ebediyet olmayıp, uzun zaman devam etmek anlamında olduğunu kabul etmişlerdir.

³¹¹İbn Munzûr, *Lisânü 'l-Arab*, III, 68.

³¹²İsfahânî, *Müfradatu Elfazı 'l-Kur'ân*, 106.

³¹³Cürcânî, *Kitabü 't-Ta'rîfât*, 11.

³¹⁴Kehf, 18/3.

³¹⁵Kılavuz, Ahmet Saim, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (DİA)*, İSAM, İstanbul, 1994, “Ebed” mad., X, 72.

³¹⁶Nisâ, /4/57.

³¹⁷Razî, *Mefâtihu 'l-Gayb*, VIII, 94.

Bu sebeple âhiret hayatının ebediliğinin tek başına bu kelimenin ifade edemeyeceğini söylemişlerdir.³¹⁸

Ebed kelimesinin asla hiçbir zaman gibi anlamları ihtiva ettiğini ifade etmiştik bu mânâ için ise Tevbe sûresinin seksen dördüncü âyeti misal verilebilir:

Onlardan ölen *وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ* hiçbirine asla namaz kılma ve kabrinin başında durma. Çünkü onlar Allah'ı ve Resûlünü inkâr ettiler ve fasık olarak öldüler.³¹⁹ Bu âyette geçen ابدًا kelimesi “onlardan birisi üzerine ebediyyen hiçbir zaman asla namaz kılma” anlamındadır. Burada Allah Teâlâ nefyedilen işin ya da şeyin ebediliğini ifade etmiştir.³²⁰ Ebed kelimesi de genel olarak bu mânâları ihtiva etmektedir.

³¹⁸Bekir Topaloğlu, “Huld”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 324.

³¹⁹Tevbe, 9/84.

³²⁰Razî, *Mefâtîhu 'l-Gayb*, XII, 121.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZAMANA YAPILAN YEMİNLER

Geçen iki bölümde, zaman kavramı ve kase m kavramını incelemeye çalıştık. Bu bölümde artık asıl konumuz olan, Kur’ân âyetleri içinde zamana yapılan kase mleri inceleyeceğiz. Bunu incelemeyi iki başlık altında yapacağız. İlk olarak, bizzat zaman kavramına yapılan yemini, asr sûresi üzerinden incelemeye çalışacağız. Daha sonra, insan ömrünü oluşturan, günlük zamanın kısımlarını inceleyeceğiz. Bu kısımlar zamanın belli kesitleridir. Bu kesitlerden bir kısmının başlangıcı ve sonu belli iken bir kısmıda yaklaşıktır. Zamanın çeşitli bölümlerine yapılan bu yeminler üzerinden hem zamanın kıymetine, hem de bu vakitlerde meydana gelen ilahî tasarruflara değinmeye çalışacağız. Bundan evvel, vaktin ne olduğunu, asr sûresi üzerinden inceleyeceğiz. Daha sonrada yapılan yeminler üzerinden bu vakitleri ve bu vakitlere neden yemin edildiğini anlamaya çalışacağız.

A. Zaman Üzerine Bir Yemin “Asr Sûresi”

1. Asra Yemin Olsun ki!

Asr sûresi, Kur’ân’da yer alan en kısa sûrelerden olmasına rağmen, hem îcâz hem de i’câz yönü ile en mükemmel bir nazm hârikası olduğunda, kimsenin şüphesi yoktur. Çünkü üç kısa âyetten ibaret olmasına rağmen, tüm insanlığa hem dünya hem âhiret saâdetini gayet mu’ciz bir şekilde ifade etmektedir. Öyle ki bazı âlim zâtlar sadece bu sûrenin insanları irşad edebileceğine kani olmuşlardır.³²¹ İslâm dini kadar hiçbir din, zamana bu kadar önem ve kıymet vermemiştir. Zaman nimeti, Allah Teâlâ’nın insanlara verdiği en müstesna nimetlerdendir. Zaman denilince Kur’ân’da akla ilk olarak asr sûresi gelir. Bu sûre ifade ederki: insan ya zaman ile hüsrana duçar olacak ya da hüsrandan kurtulacak. İşte bunun da yolu, önce zamanı anlamak daha sonrada gereken kıymeti vermektir.³²² Bu sebeple asr sûresini en iyi şekilde

³²¹ Ahmed Hamdi Akseki, ‘Asr Sûresi Tefsiri, III, Baskı, (İstanbul: Özgü Yayınevi, 2012), 22.

³²² Abdülfettâh Ebû Gudde, *İsâm Âlimlerinin Gözüyle Zamanın Kıymeti*, çev: Enbiya Yıldırım, (Ankara: Otto yayınları, 2015), 97.

anlamak, zamanın kıymetini idrak etmek açısından çok önemlidir. Bu sûrede zaman kasem edilerek kıymetlendirilmiş, nazarlar zamana çevrilmiştir.

a. Asr Kelimesi

العَصْر kelimesi, özsuğu, herhangi bir şeyin şerbeti, yağı, balı, suyu çıksın diye bir nesneyi sıktım anlamına gelen عَصَرْتُ fiilinin mastarıdır. عَصِيرُ sıkılan şey sıkılıp çıkan şey anlamındadır.³²³ Asr عصر kelimesi, dehr, gün, ikinci vakti, gece, gündüz gibi anlamlara gelmektedir.³²⁴ Ayrıca, akşama doğru güneş kızarıncaya kadarki ikinci vaktine de asr denilmektedir. Asr; hapsolmak, alıkonulmak mânasını da içerir.³²⁵ Asr kelimesine dehr mânası da verildiğini söylemiştik. Fakat aralarında fark vardır. Dehr, farklı olsun olmasın peş peşe gelen vakitlerin toplamıdır. Asr ise mânası farklı da olsa, peş peşe gelen iki şey içinde kullanılır; kış-yaz, gece-gündüz ve fecr-sabâh gibi. Bunların tamamı içinde kullanılabilmektedir.³²⁶ Asr عصر kelimesi, Kur'ân'da farklı kullanım şekilleri ile toplam beş yerde geçmektedir. Bunlardan iki tanesi Yûsuf sûresinde³²⁷ fiil olarak, sıkma mânasında kullanılmıştır. İkisi isim olarak, Bakara sûresinde³²⁸ rüzgâr, azap mânasında, Asr sûresinde³²⁹ zaman mânasında kullanılmış. Son olarak Nebe sûresinde ismi fail olarak yığılıp sıkışan bulutlar anlamında kullanılmıştır.³³⁰ Asr kelimesine gece-gündüz anlamlarının verilmeside sebepsiz değildir. Zira asr öyle bir zamandır ki gündüzün son vaktini, gecenin ise başlangıcını ifade eder. Böyle olunca, hem gündüzün hem de gecenin uçlarını birleştirmiş olur. Bu sebeple asr için, gece-gündüz mânasını içerir, gece-gündüz denilince de her şey anılmış olur denilse yanlış olmaz.³³¹

Bu sûreye asr denilmesi, kelime anlamı ile çok yakından ilgilidir. Nasılki asr “sıkma” ve “sıkılma” anlamındadır. Aynı şekilde burada “dehr”e yani zamana asr denmiştir. Çünkü insan, zaman içinde belalar ile musibetler ile denenip imtihan

³²³İsfahânî, *Müfradatu Elfazı'l-Kur'ân*, 1000.

³²⁴İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 575.

³²⁵Âsım Efendi, *Kâmûsı'l-Mûhît*, III, 2185.

³²⁶Askerî, *el-Furûq fi'l-Luğa*, 402.

³²⁷Yûsuf, 16/36-49.

³²⁸Bakara, 2/266.

³²⁹Asr, 103/1.

³³⁰Kalın, *Kur'ân'da Zaman Kavramı*, 155.

³³¹Mâturîdî, *Te'vilâtu'l Kur'ân*, XVII, 336.

edilerek, kendi çaba ve gayreti ile zamandan sıkılıp süzülür. Yine bu delâlet sebebi ile gündüzün süzülüp tasfiye olması anlamında, ikinci vakti için asr denilmiştir. Çünkü gün içinde çalışmaların sonucunun alındığı vakit, yine bu vakittir. İnsan bu vakitte, gün içinde çalışıp elde etmeye çalıştığı emeklerinin sonucuna ulaşır.³³² Asr kelimesi dilimizde”asır” olarak kullanılmakta, anlam olarak ise “yüzyıl”, “çağ”, “dönem” gibi anlamları ifade etmektedir.³³³ Elmalılı(ö.1361/1942) hazretleri dilimizde kullanımı ile ilgili: “*Lisanımızda asr, mutlak zaman, bilhassa içinde bulunulan zaman ve karn yani seksen senelik veya yüz senelik bir bir zaman mânaları için şayi olmuşur*” demiştir.³³⁴ Bunlar dışında asr kelimesine farklı pek çok anlamlar verilmiş olsa da, bunlar en çok kullanılan anlamlarıdır.

b. Asr Sûresi

Asr sûresi, zaman nedilince akla ilk gelen sûredir. Asr sûresi, İnşirâh sûresinden sonra Mekke’de nazil olmuştur. Üç âyettir. Sûre şöyledir:

وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَّصُوا بِالحَقِّ وَتَوَّصُوا بِالصَّبْرِ

Asra yemin olsun ki,

İnsan gerçekten ziyandadır.

*Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır.*³³⁵

Asr sûresi ile ilgili, pek çok şey söylenmiştir. Bu sûre gayet kısa ve sade olmasına rağmen, geçmiş bütün sûrelerin anlam ve nasihatlerini özet şekilde ihtiva eden bir câmiyettedir. Hatta öyle ki rivayet edildiğine göre bu sûre hakkında İmam Şafîî(ö.204/820) hazretleri şöyle demiştir: *Kur’ân’da başka hiçbir sûre nazil olmasa idi, Kur’ân’dan bu pek kısa ve sade sûre bile insanların dünya ve âhiret saâdetlerini temin için yeterdi. Bu sûre Kur’ân’ın bütün ilimlerini içinde barındıran bir mahiyettedir.*³³⁶

³³² Âişe Abdurrahmân, *et-Tefsîru’l-Beyânî li’l Qur’âni’l-Kerîm*, (Beyânî Tefsîr), çev: Ömer Aydın, Ertuğrul Özalp, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2015), 384.

³³³ Türkçe Sözlük, “Asır”, I, 143.

³³⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VIII, 6067.

³³⁵ Asr, 103/1-3.

³³⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VIII, 6066.

Asr sûresi, öncesindeki pek çok sûrede olduğu gibi yeminle başlamıştır. İkinci bölümde anlatıldığı gibi yemin, duyular âleminde hak ve gerçek olan bir hakikatin gizli kalması durumunda, onun gerçekliğini pekiştirmek için yapıldı. Ya da o hakikatle ilgili duyulan şüpheyi gidermek veya bir iddiayı güçlendirmek için tercih edilen bir yoldu. Diğer bir sebep ise, insanların gaflet ettiği bazı hakikatlerin önemini vurgulayıp şerefini yükseltmek için de yemin tercih ediliyordu. Şu da bir gerçektir ki; Kur’ân’da her neye yemin edilmişse, insan bu şeyler üzerine düşünse ve iyice incelese, yemin edilen aynı mânanın âyetin yemin edilmemiş halinde de mevcut olduğunu görürdü.³³⁷ Yani Kur’ân’ın içindeki hakikatler, yemin üslûbuna muhtaç değildir. Bu üslûba muhtaç olanlar, Kur’ân’ın âyetlerine muhatap olan insanlardır. Kur’ân’da kullanılan yeminleri incelerken bu tarz bir bakış açısını da göz önüne almak gerektir.

c.Asr’a الْعَصْرُ (Zaman) Yemin Edilmesinin Sebepleri

Bu sûrede asra yemin edilmesinin sebeplerini incelemekten evvel, Elmalılı(ö.1361/1942) hazretleri İbn Cerir Taberî (ö.310/923)’den şunları rivayet eder: *Asr ikindi vaktidir. Bu hususta doğru olan şudur: Allah Teâlâ asra kase m etmiştir. Asr dehrin ismidir. İkindidir, gecedir, gündüzdür. Bu isim ne kadar mânaya gelebilirse hepsini de kabul etmelidir. Bu sebeple, bu ismin geçerli olduğu mânaların hepsi kase mde dâhildir. Asr kelimesi, pek çok mânayı içine alan müşterek bir lafızdır. Bu kelimeyi o müşterek mânalardan biri ile sınırlandırılmayıp, karinesiz hepsi içinde kullanılabileceği için mâna verirken; “asr, asra itlak olunan herşeydir” şeklinde umum bir mâna vermek, daha doğrudur. Böyle olunca, müfessirlerin bu kelimeyi hamlettikleri mânaların tamamı sahih olmuş olur.*³³⁸

وَالْعَصْرُ “Asra yemin olsun ki,”

1.Keşşâf sahibi Zemahşerî(ö.538/1144) bu âyete, “geçip giden zamana yemin ederim ki” şeklinde bir mâna vermiştir.³³⁹ Bu âyet Hz. Hafsa’nın mushafın da “orta namaz “ şeklinde tefsir edilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamberden: “ Kim ikindi namazını

³³⁷Mâturîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, XVII, 317.

³³⁸Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VIII, 6067.

³³⁹Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 1406.

kaçırırsa ailesi ve malı eksilmiş demektir!” hadisi rivayet edilmektedir. Nitekim manevî anlamda bu vaktin böyle bir anlamı olduğu gibi maddî olarak da insanların, gündüz çalışma ve uğraşlarının, ticaret ve kazançlarının ve geçimlerinin derdine düşerek, ikindi namazının edasında gaflete düşme ihtimallerinin olması sebebi ile ikindi namazının, yüksek faziletine işaret edilmek istenilmiştir. Katade’den rivayetle o demiştir ki; asr ikindi namazının vaktidir. Çünkü Allah Teâlâ duhâ vaktine pek çok kudret delillerine işaret ettiği için yemin etmiştir. Aynı şekilde pek çok kudret deliline işaret eden asr vaktine de yemin etmiştir. Diğer bir sebep ise, ikindi gündüzün son zamanıdır. Aynı zamanda mahlûkatın yaratıldığı hilkat gününde, diğer mahlûkat ve hayvanlardan sonra yaratılan ve böylece hilkat gününün ikindisinde yaratılan insan nev’inin yaratılma zamanına da yemin edilmiştir. İnsan için düşünecek olursak, insan ömrü dünyada bir gün mesabesinde olsa, ikindi vakti ömrün son demleri ve kazançların alındığı zamandır. Şayet insan, gerçek evine bir şey kazanmadan dönerse, gerçek hüsrana ve ziyana uğramış olur. Bu sebeple asra yemin edilmiş ve insanın mutlak hüsranda olduğuna işaret edilmiştir.³⁴⁰

2. Allah Teâlâ asra, zamana yemin etmiştir. Çünkü cahiliye Arapları, başlarına gelen bela ve musibetleri, zarar ve ziyanları hep zamandan biliyorlardı ve zamana sövüyorlardı. Bu şekilde, Allah Teâlâ zamana yemin ederek zamanın kendisinde bir kusur bulunmadığını, aksine zamanın insan için çok önemli bir nimet olduğunu hatırlatmış oluyordu. Zira Hz. Peygamber zamana sövmemekle ilgili şöyle diyerek insanları uyarmıştır;

رسول الله صلى الله عليه وسلم : قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يُؤَذِّنُنِي ابْنُ آدَمَ يَسُبُّ الدَّهْرَ وَأَنَا الدَّهْرُ بِيَدِي الْأَمْرُ، أَقْلَبُ اللَّيْلَ وَالنَّهْ

“Rasulullah şöyle demiştir: Allah Teâla buyurur ki “Âdemoğlu dehre söverek bana eziyet eder. Hâlbuki ben dehrim. Yani dehri ben yarattım. Her iş benim elimdedir. Geceyi gündüzü ben idare ederim.”³⁴¹Hz. Peygamber de asra yemin etmiş ve bu âyeti okurken

والعصرونائب الدهر “Asra ve zamanın belalarına yemin olsun ki.” şeklinde okumuştur. Hz. Peygamber bu şekilde, tefsir kabilinden okumuştur. Bu şekilde ki okuyuş ile ihtimaldir ki Allah Teâlâ, inkârcı dinsizlerin dehri dillerine dolayarak ona saygı duydukları için والدهر yerine العصر şeklinde buyurmuştur. Zaten dehriye fırkasına

³⁴⁰Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VIII, 6068-69.

³⁴¹Zebîdî, *et-Tecrîdû’s-Sarîh*, VIII, 111.

cevap olsun diye İnsân sûresinde الدهر in zikredilmesi bundandır. Çünkü dehr bir insanın ömründeki tüm şeyleri içine alır. Zira safâ ve zahmet, sağlık ve hastalık, zenginlik ve fakirlik, hepsi insanın başına zamanın içinde gelir. İnsanın zaman zaman şaşırdığı tüm tuhaflıklar zaman içinde karşısına çıkar.³⁴²

İnsanlarda, çok tuhaf bir ruh hali vardır. Bir kısım insanlar bulundukları asırdan, zamandan şikâyet ederler, ona sövüp sayarlar. Başlarına gelen her musibet ve kötülüğü içinde yaşadıkları zamana yüklerler. Hep “Ah ne kötü zamanlara kaldık eski zamanlar ne güzel ne hayırlı, bereketli zamanlarmış. Şimdi zamanın kötüsüne, zamanın ahlaksızına, zamanın cehaletine kaldık. Şimdi mertlik yok insanlık yok ahlak yok!..” diye kötülüğü zamanlarına iyiliği, hayrı kendinden önceki zamanlara yüklerler. Halbuki zaman neden kötü olsun, zaman hep aynı zaman, yüz sene öncesi ne ise şimdi de odur. Hal böyle olunca kötülük zamanda, mekânda ya da eşyada değildir. Bir kötülük ve şer varsa zamanda yaşayan insanda, mekânda bulunan insanda, eşyayı kullanan insandadır. Böylece Allah Teâlâ asra yemin etmek sûretiye, bu tür yanlış itikat sahiplerinin hata içinde olduklarını, aslında zamanın hakir görülecek bir şey değil, önemli bir nimet olduğuna insanların dikkatini çekiyor.³⁴³

Burada asra yemin edilirken ikinci vakti kastedilmiştir. Çünkü arapların bir âdeti vardı; ikinci vakti toplanıp işleri hakkında konuşurlardı. Konuşmalarında bazen uygunsuz, birbirlerine eziyet veren sözler sarf ederlerdi. Bu sebeple ikinci vaktinin kötü uğursuz bir vakit olduğunu vehmediyorlardı. İşte Allah Teâlâ zamanın kötülenecek bir şey olmadığını anlatmak için zamana yemin etmiştir. Eğer kötülenecek bir şey varsa bile bu zaman değil, zaman içinde işlenen kötü fiiller ve şerli hayırsız işlerdir.³⁴⁴

3. Zaman Allah Teâlâ'nın kudretinin delillerinden birisidir. Evvela zaman vardır, akıl zamanın yokluğuna hükmedemez. Çünkü insan zamanı saat, gün, ay, yıl şeklinde dilimlere ayrılmış şekilde bilir ve sayar. İnsana, günlük zamanın uzayacağı ve kısalacağı veya eşit olacağı söylenmiştir. Bunun yanında insan geçmişini bilir, gelecek zamanların geleceğini de bilir. Tüm bunlar düşünüldüğünde, zamanın

³⁴²Razî, *Mefâtîhu'l-Gay*, XXIII, 386.

³⁴³Akseki, *'Asr Sûresi Tefsiri*, 42.

³⁴⁴Abdurrahmân, *et-Tefsîru'l-Beyânî li'l Qur'ânî'l-Kerîm*, 386.

yokluğu imkânsızdır. Bununla beraber zamanın varlığına da hükmetmek zordur. Çünkü şimdiki zaman parçalanamaz ele avuca gelmez bir an'dır. Geçmiş ve geleceği düşünecek olsak, geçmiş zaten gittiği için yoktur, gelecek ise daha gelmediği için yoktur. Hal böyle olunca zamanın varlığını da anlamak zorlaşır. Bu sebeple, zamanın varlığı ve yokluğu hep tartışılmıştır.³⁴⁵

Zaman, Allah Teâlâ'nın kudretine boyun eğmiştir. Âlemi en güzel ve maslahata uygun şekilde tertip eden ve düzenleyen Allah Teâlâ, zaman için ve zamanın iki parçası olan, gece ve gündüz için bir düzen takdir etmiştir. Gece ve gündüz, onun koyduğu tertip üzere hareket ederler. Gece ve gündüz birbirini mutedil olarak takip eder. Bazen birisinin diğerine yetişmesi, aydınlık ve karanlık, sıcaklık ve soğukluk bakımından farklı olmaları, Allah Teâlâ'nın kudretinin delillerindendir. Yine zamanın asırlara, yıllara, aylara, günlere ve saatlere ayrılması, hem insanlar için hem diğer mahlûkat için pek çok hikmet ve maslahat içinde barındırır. Bunların tamamı, Allah Teâlâ'nın varlığının ve kudretinin delil ve burhanlarıdır.³⁴⁶

Zaman, Allah Teâlâ'nın kudreti ve hikmeti gereği acayip şeylerin toplandığı yerdir. Hatta bu sebeple zaman için “Ebü'l-acaib” acayıpların babası denilmiştir. Devletler milletler onda zuhur eder büyür yayılır, yine onda söner ve son bulur. Zaman herşeyin içinde değişime uğradığı, halden hale girdiği, kimi zaman hızlandığı kimi zaman yavaşladığı, kimi zaman da sükün bulduğu bizzat “acebü'l-acaib”tir”.³⁴⁷ Bir nevi her şeyin kendisinde ölçüldüğü bir acayip tartıdır.

4. Allah Teâlâ asra yemin etmiştir. Çünkü asırdan kasıt Hz. Peygamber'in bulunduğu asırdır. Bu asırda ve sonraki asırlarda, ta kıyamete kadar Hz. Muhammed Mustafa(s.a.s.)'in peygamberliği ve hükmü geçerli kılınmıştır.³⁴⁸ Bu, Hz. Peygamberden rivayet edilen bir hadise dayanır; “ *Siz ve sizden öncekilerin misali, ücretle bir işçi tutup da şöyle diyenin hali gibidir. Kim sabah namazından öğle namazına kadar bir “kırat” ücret mukabilinde çalışır? diye sordu. Yahudiler, sabahtan akşama kadar bu ücret mukabilinde çalıştılar. Daha sonra bu kimse, “Kim öğleden ikindiye kadar bir “kırat” ücret karşılığında çalışır?” der, bu ücret*

³⁴⁵Razî, *Mefâtîhu'l-Gay*, XXIII, 386.

³⁴⁶Cevziyye, *et-Tibyân fî Aksâmi'l Kur'ân*, 133.

³⁴⁷Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VIII, 6070.

³⁴⁸Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 329.

mukabilinde de Hristiyanlar çalışır. Daha sonra da "Kim, ikindiden akşam namazına iki "kırat" ücret mukabilinde çalışır?" der. İşte ey Muhammed, bu ücret mukabilinde de sizler çalıştınız. Bunun üzerine Yahudiler ve Hristiyanlar öfkeyle, "Biz işin çoğunu yapıyoruz, ama ücretin azını alıyoruz öyle mi!?" dediler. Allah Teâlâ da, " Biz sizin ücretinizden herhangi bir şey noksanlaştırdık mı? Buyurunca onlar, hayır dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ "Bu benim lütfumdur, lütfumu dilediğime veririm" buyurur. O halde ey Ümmet-İ Muhammed, bu demektir ki sizler, daha az iş mukabilinde daha çok ücrete layık olan kimselersiniz..."³⁴⁹

Bu hadis, kasem edilen asrın Hz. Peygamberin içinde bulunduğu ve onun ümmetine has bir zaman olan asra delâlet etmektedir. Bu sebeple Allah Teâlâ asra yemin etmiştir. Böyle olunca âyetin mânası şöyle olur, "İçinde bulunduğun asra yemin olsun ki..". Bunu da şuradan anlamak mümkündür; Allah Teâlâ "sen bu beldeye girdiğinde"³⁵⁰ buyurarak Hz. Peygamberin girdiği beldeye yemin etmiş. Diğer başka âyette, " Ömrüne yemin olsun ki..³⁵¹" diyerek ömrüne yemin etmiştir. İşte asra yemin olsun ki derken de senin bulunduğun asra yemin olsun ki demiş olunuyor. Bu şekilde toplarsak, Allah Teâlâ âdeta şöyle demiş oluyor; "Senin asrına, senin beldene senin ömrüne yemin ederim ki..." demiş olmaktadır. Bütün bunlar sadece Hz. Peygamber için geçerli olan, sadece onu içine alan şeylerdir. Peygamber için olan şeyler bu kadar şerefe layık olup üzerlerine yemin edilirken, Hz. Peygamberin şerefini ve yüksek derecesini kıyasa lüzum yoktur. Bunlar âdeta Mekke'de müşriklerin şiddetli karşı çıkmalarına ve davetten yüz çevirmelerine karşılık, Hz. Peygamber'i bir teselli mahiyetindedir. Ondan yüz çevirenlerin hüsrancıları da o derece büyüktür.³⁵² Tüm bunlardan dolayı çoğu zaman filozoflar, zamanın varlığını ve yokluğunu tartışa gelmişler.

Bu asırda son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.s.) gönderilmezden evvel, bütün semâvi dinlerin ışığı sönmüştü. Nübüvvet, adalet ve marifetullah adına ne kadar fazilet varsa kaybolmuştu. Tüm âlemi, küfür cehalet, şirk, fesat ve şer kaplamıştı. Tam böyle bir zamanda:

³⁴⁹Zebîdî, *et-Tecrîdü's-Sarîh*, V, 448.

³⁵⁰Beled, 90/2.

³⁵¹Hicr, 15/72.

³⁵²Razî, *Mefâtîhu'l-Gay*, XXIII, 391.

إِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ “Yaratan Rabbinin adıyla oku!”³⁵³ âyeti nûrânîsi ile Kur’ân nûru, nübüvvet ışığı ile beraber zulmet içinde olan dünyayı aydınlatmaya başlamıştı. وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ “İşte bu dosdoğru dindir.”³⁵⁴ Âyeti ile dosdoğru din gelmiş, insanlığı tüm şerlerden, fitnelerden ve mutlak hüsrandan kurtarıp, hayra, doğruya ve iyi olana oradan da cennete ve rızaya götüren hidayet yollarını göstermişti. İşte bu sebeple Allah Teâlâ bu asr-ı hidayete yemin etmiştir.³⁵⁵

Bu asrın, nübüvvet asrı olduğunun bir diğer veçhesi ise tüm kemalatları içinde barındırmasıdır. Çünkü bu asır, Peygamberlerin en hayırlısının ve en sonuncusunun gönderildiği asırdır. Çünkü bu asır, ümmetlerin en hayırlısının geldiği asırdır. Çünkü bu asır, ilahi kitapların en hayırlısı ve en sonuncusunun gönderildiği asırdır. Pek çok üstünlükler ve mükemmellikler bu asır içindedir. Bu sebeple Allah Teâlâ bu nübüvvet asrına yemin etmiştir.³⁵⁶

d. İnsan Neden “Mutlak Hüsrandır?”

إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ *İnsan mutlak bir hüsrandır.*

Burada ki insandan kasıt, tüm insanlar için kullanılan umûmîlik ifade eden cins isimdir. Zaten devamındaki istisna buna delâlet eder. İstisnalar olsa da pek çok müfessir bu görüştedir.³⁵⁷ Tabi ki burada kastedilen insan rüşd çağına ermiş, artık mükellef olmuş insandır.

Husr, lügatte, helak, noksan dalal ve ziyan anlamlarındadır. Hüsrân, bir fayda ve kar umarak yapılan bir işin zararla, ziyanla sonuçlanmasıdır. Sonuç böyle olunca insan amacından sapmış, istediğini yerine getirme noktasında başarısız olmuş, suhulet beklerken tersine meşakkate maruz kalmıştır. Âyeti kerimedeki hüsrân mutlakdır. Dünya ve âhiret ayrımı yapılmamış, herhangi bir kayıt konulmamıştır. Bu sebeple istisna edilen iman ve ameli salih yapmayan, hakkı ve sabrı tavsiye etmeyen her mükellef, mutlak hüsrân ve ziyan içindedir. Bu mutlak hüsrân içinde gerek fani

³⁵³ Alak, 96/1.

³⁵⁴ Beyyine, 98/5.

³⁵⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VIII, 6077.

³⁵⁶ Bursevî, *Ruhû'l-Beyân*, X, 168.

³⁵⁷ Abdurrahman, *et-Tefsîru'l-Beyânî li'l Qur’âni'l-Kerîm*, 392.

olan dünya hayatı gerek baki olan âhiret hayatı için bir pay vardır. Bu sûre Mekkîdir, dolayısıyla hitap umumidir. O vakit âyetin mânası şu şekilde olur; “Asra yemin olsunki mükellefiyet çağına ulaşan, akli başında, hayrı-şerri birbirinden ayırabilen bütün insanlar muhakkak hüsrân içindedir.” Dünyada, âhirette ya da her ikisinde ziyandadır. Demek ki her insan, nerede olursa olsun, hangi zamanda yaşarsa yaşasın, ne işle uğraşırsa uğraşsın her şekilde hüsrân ve ziyan içindedir. Bundan, iman edip salih amel işleyenler, birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır.³⁵⁸

Bir insan için en değerli sermaye kendi ömrüdür. Bir kazanç elde edilecekse bu ömürle elde edilecektir. Bu ömür müddeti ise zamanın bir parçasıdır. Onunla akıp gitmektedir. Hatta insan ömrü, zaman içinde bir an’dır. Kazanç elde edilmeden geçen her an insan için bir ziyandır, hüsrandır. Bu sebeple insan, ömrünün her anını bir fırsat bilip bu hüsrandan kurtulmaya çalışmalıdır. Nitekim âyetin devamında hüsrandan kurtuluş çaresi insana gösterilmektedir.³⁵⁹

Allah Teâlâ, akıp gitmesi ile insanın ömründen götüren zamana yemin etmiştir. Bunun sebebi, zaman karşısında insanın bir gücünün olmayışdır. İnsan geçen zamanı geri getiremez. Bu sebeple her geçen zaman insan ömründen eksilttiği için insan, ömrünün noksanlaşması sebebiyle ziyandadır. Bu mutlak hüsrânın bir başka yönünü Hasan-ı Basrî(ö.110/728) bize şöyle anlatır; İkinci, günün pazar zamanının sona ermesidir. Sen bu pazardan bir kar elde etmeden ehline dönersen, çoluk çocuğunda senden payını isteseler sen veremezsen, çok mahcup ve ziyan edenlerden olursun. Aynen öyde وَالْعَصْرِ “Yani dünya ömrünün ikinci vaktine yemin olsun ki kıyametin kopması yakındır. Fakat sen hazırlık yapmadın. Oysa sen dünyada iken elinde bulunan nimetlerden, insanlara ettiğin kötü muamelelerden hesaba çekileceğini biliyordun. Her hakkı olanın senden hakkını isteyeceğini kesin olarak biliyordun. O zaman sen hâsırsın, hüsrân içindesin”.

Seleften birisi bu âyetle ilgili şöyle demiştir; ben bu âyetin mânasını bir buz satıcısından öğrendim, o bağırarak şöyle diyordu: “Tüm sermayesi eriyip yok olan bu adama merhamet ediniz!..” Bunu duyunca “İşte إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ âyetinin mânası

³⁵⁸Akseki, ‘Asr Sûresi Tefsiri, 50.

³⁵⁹Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VIII, 6071.

budur. Çünkü artık insanın üzerinden ikindi de geçiyor, böylece ömrü eriyip tükeniyor, ama artık o hâlâ bir şeyler kazanmış değil. O zaman insan ziyandadır.³⁶⁰

e.Hüsrandan Kurtuluş

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَّصُوا بِالحَقِّ وَتَوَّصُوا بِالصَّبْرِ “Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır.”³⁶¹

Bu âyette, akıllı ve uyanık kalpli insanların bu mutlak hüsrandan nasıl kurtulacaklarının reçetesi anlatılmaktadır. Onlar iman ettiler; pek sağlam doğru bir inanç tercihinde bulundular. Bu kâinatın yaratıcısının varlığını, birliğini kudret ve azametini tasdik ettiler. Onlar sâlih amellerde bulundular, namaz gibi oruç gibi zekât gibi güzel ibadetleri dünya ve âhiret için yararlı ve faydalı işlerde bulunarak, hayırda devam ettiler. Onlar birbirlerine hakkı tavsiye ettiler; birbirlerine karşı hayırhah olarak, güzel ameller ve ahlaki yüksek faziletler gibi faydasından şüphe edilmeyen zayi olmayacak, hak olan hakikatleri nasihatle bulundular. Onlar birbirlerine sabrı tavsiye ettiler; doğru olan yolda maddî-manevî mücadeleye devam ederek, günahlara ve yanlış fikirlere karşı güçlü ve sabırlı olmayı birbirlerine tavsiyede bulundular. İşte bu şekilde tek sermayeleri olan ömürlerini güzelce tanzim edip ona göre hareket eden insanlar hüsrana, zarar ve ziyana uğramayacaklardır.³⁶²

Bu âyetin ifadesi ile hüsrandan kurtuluşun birinci çaresi iman etmektir. Fakat buradaki imandan kasıt nedir? Burada iman ile ne kastedildiği açıklanmayarak mutlak bırakılmıştır. Burada âyetin, siyak ve sibakına göre mâna vermek doğru olacaktır. Çünkü mana, mutlak anlamda tasdik demektir. Bunun ise taalluku geniştir. Bu âyette şer’i anlamdaki imanın kastedildiği açıktır. Bu imanında ilk mertebesi ve en özet şekli kelime-i tevhidde mânasını bulan, *lâ ilâhe illâllâh muhammedu’r-resûlullâh*, (Allah’tan başka ilah yoktur, Muhammed(s.a.s.) Allah’ın resulüdür) ifadesine ve muhtevasına inanmak demektir. Bunların yanına diğer iman edilecek hususlar olan, âhirete iman, meleklere iman, kitaplara iman, peygamberlere

³⁶⁰Razî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, XXIII, 389.

³⁶¹Asr, 10/3.

³⁶²Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, VIII, 4091.

iman, kaza ve kadere, ölümden sonra tekrar dirilişe, mükâfat ve cezaya, Hz. Peygamberin tebliğ ettiği kesin olan haber ve hükümlerin tamamına iman etmek ve bunları bilip yaşamaktır. Bu âyette kurtuluş olarak istisna tutulan birinci husus tam olarak budur.³⁶³ Bu dinin ta kendisidir. Din gidince bütün fazilet duvarları yıkılır, övülen güzel hisler ve duygular namına kalpte, akılda ne varsa hepsi çekilir. Mânevî feyizlerle ve hislerle dolması gereken kalp kabı, bomboş kalır. Bu kalp odasını aydınlatan ne kadar nur ve ışık varsa hepsi söner. Onun yerine kalpte sonu olmaz yeri doldurulmaz bir boşluk meydana gelir. O aydınlık olması gereken meydan, kapkara zulmetle dolar. Artık o karanlığı başka hiçbir ışık aydınlatamaz. İşte bu, mutlak ve ebedi hüsrandır.³⁶⁴

İkinci hüsrandan kurtuluş şartı ise imanı, amele yansıtmaktır. Yani iman yalnızca dillerinde kalmamış, gönüllerine, kalplerine, akıllarına, hislerine hâsılı bütün mevcudiyetlerine kadar sirayet ederek, iradelerine iman yön verir bir vaziyette gelmiştir. Böylece yaptıkları her iş ve amel, iman ve itikatlarına uygun, Allah Teâlâ'nın emir ve yasaklarına uygun bir şekilde, yine onun rızasını kazanmalarına vesile olmuştur.³⁶⁵ Bu şekilde iman eden müminler, dünya ve âhirette ki hüsrandan kurtulmuş müminlerdir.

Son hüsrandan kurtuluş çaresi ise birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye etmeleridir. Bundan önceki iman ve sâlih amel şartı kişinin ferdi olarak yapacağı kendisi ile ilgili olan sorumluluğudur. Fakat birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye etmek içtimai bir sorumluluktur. İslâm dini sadece ferdi bir ıslahı değil, hem fert hem de toplum olarak ıslahı amaçlar. Emredilen pek çok toplu şekilde yapılan ibadet bunun bir göstergesidir. Çünkü bir insan ne kadar da güçlü bir imana sahip olsa ne kadar çok salih amel de işlese, diğer müslüman kardeşlerinin tavsiyelerine ve desteğine ihtiyaç duyar. İşte bu kısa ve sade olan sûrede bu telkin etme ameliyesi de iman ve salih amelle birlikte yemin edilerek, hüsrandan kurtuluş çaresi olarak insanlara açıklanmıştır.³⁶⁶

³⁶³ Akseki, 'Asr Sûresi Tefsiri, 51.

³⁶⁴ Mehmet Âkif Ersoy, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, III. Baskı, (Ankara: DİB Yayınları, Ankara, 2016), 78.

³⁶⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 6079.

³⁶⁶ Abdurrahman, *et-Tefsîru 'l-Beyânî li'l Qur'ânî 'l-Kerîm*, 399.

B. Zamanın Kısımlarına Yapılan Yeminler

Asr sûresi ile mutlak zaman kavramına yapılan yemini incelemeye çalıştık. Fakat Kur'ân'da mutlak zamanın yanında zamanı oluşturan, zamanın bir parçası olan bazı unsurlara da yemin edilmiştir. Burada bu kase edilen zamanın kısımlarını incelemeye çalışacağız. Zira zaman, her ne kadar parçalanamaz bir bütün olsa da insan pratik hayatında zamanı saat, gün, ay, yıl gibi kısımlara ayrılmış bir şekilde yaşar. Hayatını bu kısımlara göre tanzim eder ve düzenler. İbadetlerini bu kısımlara göre yapar. Hal böyle olunca, insanın hayatını tanzim edip ona rehberlik eden hayat kitabı da bunu ihmal etmemiş ve zamanın kısımlarına yemin etmiş ve insanı bu hususlar üzerine düşünmesi ve kıymetini takdir etmesi için dikkate sevk etmiştir.

1.Gündüz (النهار)

a.Kelime Anlamı

Gündüz, gece ile beraber bir günlük zamanın diğer parçasıdır. Dolayısıyla zamanın da bölümlerindendir. Bu sebeple zamana yemin edildiği gibi onun bir bölümü olan gündüze de yemin edilmiştir. Gündüz Kur'ân'da elli yedi defa geçmektedir. Nehâr, النهار lügatte ışığın yayıldığı vakit, gündüz anlamındadır. Ayrıca şer'i olarak ise; Fecrin doğuşundan, güneşin batış vaktine kadar geçen zaman aralığına nehâr denilir.³⁶⁷ Ayrıca güneşin doğuşundan batışına kadarki bir gün için de nehâr kullanılmıştır. Nehâr النهار (gündüz), aynı zamanda gecenin karşıtıdır.³⁶⁸ Nehâr, kimi zaman gün için kullanılsa da aralarında fark vardır. Bir isim olarak nehâr, güneşin kendisinin veya ışığının büyük kısmının görüleceği, şekilde yaydığı geniş ve zâhir ışık için kullanılır. Gün(yevm) ise içinde aydınlık da bulunan, vakitlerden birinin ölçüsünü belirleyen isimdir. Nehâr güneş ışığının bulunduğu vakitlerdir belli ölçüsü yoktur. Oysa yevmin, yani günün belli bir ölçüsü vardır.³⁶⁹ Gündüz Türkçede ise aynı şekilde, günün sabahtan akşama kadar ki süren aydınlık bölümü ve gecenin zıddı olarak kullanılır.³⁷⁰

³⁶⁷İsfahânî, *Müfradatu Elfazı'l-Kur'ân*, 1471.

³⁶⁸Penrice, *Kur'ân Sözlüğü*, 315.

³⁶⁹Askerî, *el-Furûq fi'l-Luğa*, 404.

³⁷⁰Türkçe Sözlük, "Gündüz" I, 910.

b. Gündüze(النَّهَارِ) Yapılan Yemin

Kur'ân'da iki yerde gündüze kase edilmştir. Bu iki yer peş peşe gelen Şems ve Leyl sûreleridir. İkisinde de kullanılış şekli hemen hemen aynıdır. Bunlardan ilki Şems Sûresi üçüncü âyettir;

وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى ³⁷¹ “Onu ortaya çıkardığında gündüze andolsun”

Bu âyet iki şekilde anlaşılabilir. Birincisi, gündüzün dünyayı aydınlatmasıdır. Diğer anlam ise gündüzün yeryüzünü aydınlatmasıdır. Güneş aydınlığını gündüz ile ortaya çıkarır, her tarafı kaplayan gecenin karanlığı gündüzün aydınlığı ile kaybolur ve her şey görünür bir hale gelir.³⁷² Bu sebeple gündüz önemli bir nimettir. Bu âyetteki “tecliye” ortaya çıkarmak, açmak demektir. Gündüz âdetâ, güneşin ışığı ile dünyayı ortaya çıkarıp açar. Burada ki هَا zamiri güneşe râcidir. Güneş ne kadar parlak olursa gündüz de o kadar parlak olur. Bir nevi gündüz güneşi açıklamış olur. Bu önemli bir hadisedir. Çünkü gündüz yükseldiği zaman, güneşten çıkan ışık sayesinde yeryüzündeki insanlar ve diğer canlılar yeryüzüne yayılır, rızıkları ve geçimleri peşinde koşarlar. Bu vakit insanlar için ve diğer canlılar için ne büyük nimettir.³⁷³ Bu nimetleri, bu nimetleri yaratıp insanların istifadesine sunan kudretli Zâtı düşünüp çokça şükretmek gerektir.

وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى ³⁷⁴ “Açılıp aydınlandığı zaman gündüze andolsun,”

Bu âyette de önceki âyette olduğu gibi gündüze kase edilmştir. Dikkat edilirse pek çok âyette gece ile gündüz hep peş peşe zikredilmektedir. Bu boşuna değildir; Allah Teâlâ geceyi ve gündüzü, mümin-kâfir ayırt etmeksizin herkesin, hatta kendisine ve ehli imana düşmanlık eden bütün zalim ve zorbalarında, firavunlarında bildiği ve inkârı kabil olmayan iki büyük alamet yaptı. Yeminin bir konuyu pekiştirmek veya bir şeyin değerini yücelterek o şeye dikkat çekmek için yapıldığını daha önceden pek çok kez ifade ettik. Burada ki yemin ise her iki şey içinde geçerlidir. Nitekim gece ve gündüz, o kadar gelmiş geçmiş zorbaların, firavunların tamamına galip gelmiştir.

³⁷¹Şems, 91/3.

³⁷²Mâtûîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, XVII, 240.

³⁷³Razî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXIII, 169-70.

³⁷⁴Leyl, 92/2.

Onlardan hiç biri ne gündüzün gelmesine ne de gecenin gitmesine engel olamamıştır.³⁷⁵

Gece ve gündüzün birbiri ardınca fasılasız deveran etmesinde Allah Teâlâ'nın varlığına, birliğine ve azameti, ulûhiyetine, güç ve kudretine, kâinatta koyduğu tedbir ve hikmetlere dair pek çok delil vardır. Ulûhiyetine ve birliğine delil olması ise onların birbiri ile olan mükemmel uyumu ve yaratıldıkları zamandan bu yana, belirlenen kanun ve tedbir üzere hareket etmeleridir. Gece ve gündüz, iki zıt şey olan nurdan ve zulûmattan yaratılmışlardır. İkisinde de birbirine galip gelme kabiliyeti vardır. Yani bir yerde aydınlık varsa karanlık yok, karanlık varsa aydınlık yoktur. Âdeta biri diğerinin düşmandır. Her ikisinin de bu kadar zıt olmalarına rağmen bir düzen içinde hareket etmeleri, ikisinin de yaratıcısının bir olduğuna işaret eder. Eğer tek elden çıkmamış olsalardı, zaten birbirine zıt olan şeylerden biri diğerine galip gelirdi. Diğer de hep mağlup durumda kalır, düzen bozulurdu. Fakat böyle olmayıp ikisi de haddini tecavüz etmeden bir kanuna boyun eğmektedirler.

O vakit anlaşılır ki her ikisini de idare eden kudret aynı kudrettir. Bu aynı zamanda Seneviyyenin(düalizm) itikat ettiği gibi karanlığın ve aydınlığın marifeti değildir. Bunların tek elden çıkmış olmalarına diğer bir delil ise, ikisinin de fayda ve menfaatlerinin birbirine bağlı olacak şekilde düzenlenmiş olmasıdır. Bu ikisinin haddini tecavüz etmeden, bir düzenin esiri olmaları ve faydalarının birbirine bağlı olarak ayarlanması, bu iki nimeti yaratanın ilim ve himet sahibi bir yaratıcı ve düzenleyici olduğuna delildir. Yine bunların göz açıp kapayacak kadar bir kolaylıkla meydana gelmeleri, bunları var edenin kudret sahibi olduğuna ve nasıl gecedan sonra gündüzü var ediyorsa öyle de öldükten sonra da insanları o kolaylıkta dirilteceğine de bir delildir.³⁷⁶ Bu sebeplerin hepsi, neden gündüze kasem edildiğinin de bir ispatı mesabesindedir. Gündüz içinde o kadar kudret delilleri tecelli eder ki dikkatle bakana, onun ne büyük bir kudret delili ve nimet olduğunu fark ettirir.

Yukarıda anlatılan konu zaten Kur'ân'ın âyetleri ile de sabit olan bir husustur. Bu iki büyük âyet olan gece ve gündüzün birbirini takip etmesinde düşünen insanlar

³⁷⁵Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VIII, 5873.

³⁷⁶Mâtûîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, XVII, 252.

için bir delil olduğu bildiriliyor. Örnek verecek olursak Bakara sûresinin yüz altmış dördüncü âyeti güzel bir misaldir:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرَى فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ شُؤْهِسِيز, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiğı yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünün bir topluluk için deliller vardır.³⁷⁷ Âyette zikredilen gece ve gündüzün birbirinin ardı sıra akıp gitmesinde, biri geldiğinde diğerinin uzaklaşmasında, bir ölçüye göre uzayıp kısaltmalarında düşünen insanlar için nice deliller vardır anlamındadır.³⁷⁸ Âyetin başında yer alan **خلق** fiili bir şeyi yokluktan varlığa çıkarmaktır. Bu kelimenin Arap dilinde asıl mânası “takdir etmektir”. Takdir etmek ise her şeyi yerli yerinde yaratmak anlamındadır. Allah Teâlâ'nın fiilleri hep yerli yerinde olduğu için, O'nun bu fiillerine isim olmuştur. Gece ve gündüzün birbiri ardınca gelmesi, uzayıp kısaltması, yerler bakımından da farklılık arz eder. Çünkü yeryüzünün şeklinden dolayı, bir yerde sabah vakti iken, bir başka yerde öğle vakti daha başka yerde akşam vaktidir. Bu böyle olduğu gibi yazın, kimi yerlerde gündüzler uzarken kimi yerde kısalır. Kimi yerler de tam tersidir. Bu çok şaşılabilecek enteresan bir iştir. Bu Allah Teâlâ'nın mülkünde dilediğı gibi tasarruf ettiğinin de bir göstergesidir.³⁷⁹ Çünkü O mülkünün kudretli malikidir. Gece gündüzün düzeni ile ilgili daha pek çok âyet mevcuttur.

Gece ve gündüzün ardı ardına gelmesinin ne büyük nimet olduğuna kısaca değindik. Şayet gece ve gündüzden sadece biri olsaydı, insan bunun karşısında ne kadar aciz kalırdı. Bunu da bir âyet ile izah edecek olursak: قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِضِيَاءٍ أَمْ لَا تَسْمَعُونَ قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِاللَّيْلِ تَسْكُنُونَ فِيهِ أَمْ لَا تُبْصِرُونَ وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ

³⁷⁷Bakara, 2/164.

³⁷⁸Bursevî, *Ruhû'l-Beyân*, I, 281.

³⁷⁹Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IV, 163.

لَسْتُمْ فِيهِ وَلَتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ “ De ki: “Hiç düşündünüz mü, eğer Allah geceyi kıyamet gününe kadar üzerinizde devamlı kılrsa, Allah’tan başka size ışıık getirecek bir tanrı var mıdır? Hâlâ söze kulak vermeyecek misiniz!?”De ki: “Ne dersiniz, eğer Allah gündüzü üzerinizde kıyamet gününe kadar devamlı kılrsa, Allah’tan başka size istirahat edeceğiniz geceyi getirebilecek bir tanrı var mı? Hâlâ (gerçeği) görmeyecek misiniz?” Allah, rahmetinden dolayı size geceyi ve gündüzü yarattı ki dinlenesiniz, lutfundan rızınızı arayasınız ve bütün bunlara şükredesin.”³⁸⁰

Allah Teâlâ, insanları şükre sevk etmek için çeşitli nimetlerini bu sûrette hatırlatmaktadır. Gündüz, insanların çalışıp rızıklarını aradıkları maişet zamanıdır. Gece ise dinlenmeleri için istirahat zamanıdır. İkisi de insan için hayati öneme sahip nimetlerdir. Bunlar insana Allah’ın lûtfudur. Şayet birisi devam edip diğeri gelmeyecek olsa ya da tam tersi bir durum söz konusu olsaydı, insanın hayatını alt üst olacak, düzeni bozardı. Bunları insanlara rahmetinden veren Allah Teâlâ, karşılığında şükür istemektedir. Çünkü bunları insana verebilecek sadece Allah Teâlâ’dır.³⁸¹ Ondan başkası bunları veremediği gibi devamlı ve düzenli de kılamaz. Bu sebeple pek çok âyette bu iki nimet hatırlatılmış ve insanlardan, bu nimetleri ve ihsan edeni düşünüp şükretmeleri istenilmiştir. Allah Teâlâ âdeti gece ve gündüze, ikisinin şanını yüceltmek için kasem etmiştir. Çünkü gece ve gündüz Allah Teâlâ’nın mahlûkatına doladığı iki muhteşem âyettir. Allah Teâlâ geceye her canlı onda yuvasına sığınması ve gündüze de her mahlûk onda yayılması sebebi ile kasem etmiştir.³⁸²

Gece ve gündüz ile ilgili daha pek çok âyet Kur’ân’da mevcuttur. Lakin biz bu kadarı ile yetiniyoruz. Allah Teâlâ bu iki nimeti, hem kudretine bir delil olarak insanların nazarına sunmuş, hem de lûtfundan ve rahmetinden insanlara ihsan etmiştir. İnsanlar çoğu zaman bunların kıymetinden gaflet ettikleri için bu iki nimete kasem etmek sûretiyle dikkat çekilmiştir. Bunun yanında pek çok âyette de hem delil oluşu hem de nimet olmaları ile ilgili hatırlatmalar yapılmıştır. Bunlar hep zamanın

³⁸⁰Kasas, 28/71-73.

³⁸¹Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur’ân*, XIII, 344.

³⁸²Abdurrahman, *et-Tefsîru'l-Beyânî li'l Qur’ânî'l-Kerîm*, 418.

kıymetinden ve insanların onun değerini takdirde gafil oluşlarından. Zaman insanın en kıymetli sermayesidir. Dünya ve âhiret azıkları zaman içinde kazanılacaktır. Bu sebeple insan zamanın kıymetini bilmeli, onu israf etmek sûretiyle zayi edip, hüsrana uğrayanlardan olmamalıdır.

2.Gece(ليل)

a.Kelime Anlamı

ليل kelimesi لَيْلَة şeklinde de kullanılır. Çoğulu لَيَالٍ, لَيَالٍ ve لَيَالٍ olarak da gelir. Leyl, şiddetli zifiri karanlık anlamındadır.³⁸³ Leyl gece, güneşin batışından itibaren tekrar güneşin doğuşuna kadar arada geçen müddettir. Şer'an ise güneşin batışından itibaren başlayıp, fecrin doğuşuna kadar devam eden süredir. Bu kelime zaman zarfı olarak kullanıldığında, “gecede”, “geceleyin” gibi anlamlara gelir.³⁸⁴ Leylin karşılığı olan gece Türkçede, güneş battıktan sonra gün ağarmaya başlayıncaya kadar ki geçen süredir. Bu süre içerisindeki karanlık için de gece kelimesi kullanılır.³⁸⁵ Leyl bütün türevleri ile karanlığı ifade etmektedir. Bu sebeple de gündüzün içerdiği mânaların karşısı olarak anlamlandırılır. Leyl aynı zamanda, gündüz ile beraber günün iki kısmından birini oluşturur. Geceninde gündüz gibi tam net bir süresi yoktur. Aydınlık kaybolunca yerini gece alır.³⁸⁶ Bu ikisi beraber günü oluşturur. Bazen birisi kısılır, diğeri uzar. Bazı zamanda tam tersi bir durum söz konusudur. Zaman içinde birbirlerini takip ettikleri gibi kullanımları da aynı şekilde çoğu zaman arka arkadır.

b.Geceye (ليل) Yapılan Yeminler

Kur'an'da günün bir parçası olan gündüze yemin edildiği gibi, diğ er parçası olan geceye de kasem edilmiştir. Fakat gündüze iki âyette yemin edilmişken, geceye yedi ayrı âyette benzer şekillerde kullanılmıştır. Şimdi bu yedi âyeti incelemeye çalışalım.

³⁸³İsfahânî, *Müfradatü Elfazı'l-Kur'ân*, 1334.

³⁸⁴Çanga, *Kur'ân'ı Kerim Lügatı*, 475.

³⁸⁵Türkçe Sözlük, "Gece" I, 823.

³⁸⁶Kalın, *Kur'ân'da Zaman Kavramı*, 163.

(1) Müddessir Sûresi

Geceye yapılan yeminlerin Mushaf sırasına göre ilki Müddessir Sûresinin otuz üçüncü âyetidir.

وَاللَّيْلِ إِذَا يَدْبَرُ “ Dönüp gittiği zaman geceye, andolsun”³⁸⁷ Gecenin dönüp gitmesi, gündüzün gelmesi ile olur. Gece ile gündüz hep beraber ya da peş peşe zikredilmektedir. Çünkü biri diğerini hep çağırıştırır. Her şeyin zıddı ile bilinmesi, genel bir kaidedir. Gece gelir, bütün mahlûkatın üstünü âdeti bir örtü gibi hoş bir şekilde örter. Gündüzde gelir karanlığın o örtüsünü güzel bir şekilde kaldırır. Gece ve gündüzün bahsettiğimiz bu özelliği, gözlerle müşahade edilen bir hadisedir. Fakat bunun nasıl olduğunu bir insan araştırıp öğrenmeye çalışsa, bütün eşya kadar da ömrü olsa buna güç yetiremez. Bu sebeple âyet gece ve gündüzün deveranındaki hikmetleri, düşünmeye sevk eder. Bununla beraber akılla kavranması zor olan şeyleri ise inkâr etmenin doğru olmayacağı da anlaşılmış olur. Yine bu âyetten geceyi ve gündüzü onları içine alan zamanı yaratanın ve idare edip düzenleyenin bir olduğunu, bütün yarattığı mahlûkatı idaresi altında, kudreti ile onlara dilediği gibi hükmettiğini gösterir. Sayılan bu hikmetleri ve hayatımızdaki önemi sebebi ile dikkat çekmek için geceye yemin edilmiştir.³⁸⁸

Allah Teâlâ kâinata koyduğu bu muntazam düzen üzerinden de kendisini tanıttırmak istemektedir. Allah Teâlâ'nın kevnî âyetleri olarak da bilinen bu eşsiz düzenin fark edilmesini, bu kevnî âyetler üzerine tefekkür edilmesini insanlardan istemektedir. Bu sebeple bir dikkat çekme üslubu olarak yeminin bu âyetlerde özellikle kullanıldığını söylemek yanlış olmaz. Özellikle gözle müşahade edilen bu âyetlere yapılan kasemler, gerçek hakikatleri görmek istemeyen insanlar için çok dikkat çekici ve özeldir.

³⁸⁷ Müddessir, 74/33.

³⁸⁸ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, XVI, 275.

(2) Tekvîr Sûresi

وَاللَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ “Kararmaya başladığında geceye, andolsun”³⁸⁹ Bu gecenin karanlığı her yeri bürüdüğü zaman demektir. Gecenin karanlığı her şeyi sarıp sarmaladığında, hiçbir varlık bundan kaçamaz. Bu örtüyü ancak Allah Teâlâ’nın kudreti ile peşinden gelen gündüz, tüm varlıkların üstünden çekip alır. Bir kişi bütün mahlûkatın üstünü bir örtü ile örtmek istese asla buna güç yetiremez. Aynı şekilde gece kapanan örtüyü tüm mahlûkatın üstünden kaldırmaya kalkışsa, asla buna da güç yetiremez. Allah Teâlâ yaptığı bu yeminle kudretinin azametini insanlara göstererek “bunu yapan zât kudretlidir, hiçbir şey onu aciz bırakamaz, bunu yapan zât öldükten sonra da insanları hesap ve sorgu için tekrar diriltmeye kadirdir” demiş olmaktadır.³⁹⁰ Bu ve benzeri kasemler Kur’ân’da neredeyse aynı formlarla benzer şekillerde tekrarlanmıştır. Dolayısı ile bu tekrar boşuna değildir. Kur’ân’ın içinde bulunan hiçbir şey boşuna değildir. İnsanları irşad için gelmiştir. Ayrıca âyetlerde yapılan bu tekrarlar, aslında tekrar değildir, muhakkak konunun bir başka yönüne işaret vardır.³⁹¹ Bu sebeple yapılan tekrarları pekiştirme adına bizde tekrar etmekten kaçınmayacağız.

Âyette yer alan عَسْعَسَ, kelimesi, hem geri dönmek hem de yönelmek mânasındadır. Eğer yönelmek mânasında alırsak, gecenin kararmaya başladığı ilk saatleri şeklinde anlaşılır. Burada bir uyarı ve hatırlatma mânası göze çarpar. Geri dönmek şeklinde alırsak, gecenin artık ağarmaya başladığı zaman anlamına gelir ki bu da sabahı müjdelere. Bu mânalardan hangisi düşünülürse düşünülün gece kasem edilmeye layık bir kevnî âyettir.³⁹² Bu da demek olur ki geceye veya gündüze her nasıl mâna verirsek verelim, her nasıl düşünersek düşünelim yine de kasem edilmeye layıktır.

³⁸⁹ Tekvîr, 81/17.

³⁹⁰ Mâturîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, XVII, 86-87.

³⁹¹ Razî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, XXII, 532.

³⁹² Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VII, 5619.

(3) İnşikak Sûresi

وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ “Geceye ve içinde topladıklarına, andolsun..” Bu âyette de aynı şekilde geceye yemin edilmiştir. Fakat bu sefer gecenin, farklı bir vassına yemin edilmiştir. O da gecenin, herşeyi toplaması ve içinde sarıp sarmalamasıdır. Bu âyette de Allah Teâlâ’nın kudreti ile beraber gazabı da göze çarpar. Çünkü Allah Teâlâ kullarına geceyi lütfuyla ihsan etmemiş olsaydı, onlar hiçbir şekilde onu getirmeye güç yetiremezdi. Fakat insanların ve tüm canlıların geceye ihtiyaçları vardır. Çünkü gece sükûnet ve istirahat zamanıdır. Her canlı gece de etrafa dağılıp kaçışarak, yuvalarında toplanıp istirahate dalarlar ve sükûnet bulurlar. Gecenin bu özelliği âyetin de ifadesi ile sabit olan bir durumdur.³⁹³ Nitekim âyette;

وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا “Ve uykunuzu, vakitli bir istirahat zamanı kıldık. Geceyi sizi sarıp örten bir giysi yaptık.”³⁹⁴ Buyrulurken gecenin bu sarıp sarmalayan özelliği âdeta bir elbiseye benzetilmiş. Nasıl elbise insanı sarıp sarmalayıp, ayıp ve kusurlarını örtüyorsa gece de öyle gece de tüm canlıları sarıp sarmalayıp örterek, gündüzün kargaşa ve telaşından, âdeta ayıplarından örtüp sarmalayıp sükûnet bulmalarını sağlıyor.³⁹⁵

Âyette geçen وَسَقَ kelimesi dağınık olan şeyleri bir araya getirmek demektir. Allah Teâlâ, hem geceye hem de gecenin toplayıp içinde barındırdığı, böcek, haşerat, yırtıcı ve vahşi olan ve diğer hayvanları karanlığı ile örtüp içine alır saklar. Burada kasem edilen şeylere dikkat edilirse bir halden diğer hale geçen şeylere yemin edildiği hemen dikkati çeker.

Bir şeyi tam zıddı olan başka bir hale dönüştürmek insan için çok güç olan bir durumdur. Ciddi bir çalışma gayret ve uzun bir süre gerektirir. Hele de gece ve gündüz gibi büyük dönüşümleri bir halden tam zıddı olan diğer bir hale çevirmek, aciz olan insan için neredeyse imkânsızdır. Fakat insanın gözü ile gördüğü yeryüzünü Allah Teâlâ, çok kolay ve muntazam bir şekilde bir halden tam zıddı olan diğer bir hale yani geceyi gündüze, gündüzü de geceye kolay bir şekilde hem de

³⁹³Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 510.

³⁹⁴Nebe, 7879-10.

³⁹⁵Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, VI, 2950.

insanın gözü önünde değiştiriyor.³⁹⁶ Böyle sonsuz kudret sahibi bir zât için her hangi bir acizlik söz konusu olamaz. Geceyi gündüze, yazı kışa kolaylıkla tebdil eden Allah Teâlâ, elbette ölmüş olan insanları haşır gününde tekrar diriltmeye de kadîrdir.³⁹⁷ Özellikle kasem, Mekke de nazil olan sûre ve âyetlerde görülür. Bunun bir sebebi de çok inatçı ve alaycı bir şekilde, Allah Teâlâ'yı ve kıyameti ve haşır gününü inkâr eden Mekke müşriklerine tam da alışık oldukları bir üslup ile hitap etmektir. Yani kasemle, onların inkâr edip, istihza ile alay ederek görmezden geldikleri hakikatlere, onların gözü önündeki değişimlere ve kudret mûcizelerine kasem ederek âdeta gözlerinin önüne sermektedir.

(4)Fecr Sûresi

وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ “Akıp gittiği zaman geceye, andolsun..”³⁹⁸

Âyette yer alan يَسْرِ kelimesinin aslı يَسْرِ yesrîdir. Tıpkı isrâ gibi gece giymek, yürümek mânasında “sûra” ve “sirayetten” muzaridir. Burada gecenin, gece içinde akıp gitmesi, gece içinde gece mânasını akla getirir ki bu katmerli bir ifadedir. Bu şekildeki ifadelerde mânayı zâhire hamletmek geçerli alışılmış bir usûl olsa da bu âyette iki ince nükte söz konusudur. Birincisi; bu âyette geceden kastedilen zulmettir, karanlıktır ve karanlığın artık son bulup aydınlığa değiştiği zamana ince bir işaret vardır. İkinci ince nükte ise; gecenin, gam ve kedere benzeyip, nasıl gece sabaha değişiyor ise gam ve sıkıntılarında geçmek üzere olduğu zamana işaret vardır. Nitekim bu vakitler umuda ve ferahlığa vesile olan mübarek seher vakitleridir.³⁹⁹

Bu âyette “geçip giden geceye” kasem edilmiştir. Bu dem harika bir yaratılış hakikatidir. Çünkü gece, bazen uzar, bazen kısılır, bazen zifiri karanlık olur, bazen de yıldızlarla aydınlanır. Gecenin gidip gelmesi ise insanların toplumsal hayatında bir düzen bir intizam ve istirahat fırsatı ve zamanı sağlar.⁴⁰⁰ Bu âyete; “yolculuğa çıkan geceye” diye de anlam verilebilir. Nitekim seferler gece yapılır, baskınlar gece

³⁹⁶Hadîd, 57/29.

³⁹⁷Bursevî, *Ruhû'l-Beyân*, IX, 557.

³⁹⁸Fecr, 89/4.

³⁹⁹Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 6797.

⁴⁰⁰Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, VIII, 4028.

yapılır. Bunların yanında geceye kasem, gece yapılan ibadetleri insanların kalplerinde tazim etmek içinde yapılmış olabilir. Bu şekilde zor gelen gece ibadetleri, insanlara kolaylaşır ve sevimli gelmeye başlar. Bu gece yapılan ibadetler, gösteriş ve ihtilaftan uzak yapıldığı içinde Allah Teâlâ, geceye kasem etti. Bu âyetlerde ki kasemler akıl sahipleri için bu kasem edilen şeylerin depğerini yükseltiği için çok güzel düşmüştür⁴⁰¹ Bu âyetteki geceye bazı özel geceler anlamını veren müfessirler de olmuştur. Fakat konumuz mutlak gece olduğu için burada gece anlamını tercih etmek daha uygun olsa gerektir.

(5)Şems Sûresi

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا “Onu(güneşi)bürüdüğünde geceye andolsun,”⁴⁰² Burada âyetten gecenin gündüzü örttüğü ifade edilir ki bu şekilde gündüzün aydınlığı kaybolmuş olur. Bu âyetten geçen هَا zamiri, güneşe râcidir. Önceki âyetlerde kasem edilen hususların hepsi, güneşin vasıflarıdır. Çünkü gündüz, güneşin ışığının ortaya çıktığı vakittir. Gece güneşin ışığının kaybolduğu vakittir. Bu sebeple özne burada güneştir. Gece de güneş sebebi ile oluşur, gündüz de güneş sebebi ile meydana gelir. Durum böyle olunca, hangi akıl sahibi güneşi ve güneş sebebi ile meydana gelen bu büyük hadiseleri, güneşin canlılara olan sayılamayacak kadar çok faydalarını düşünürse, onu yaratan Zât’ın büyüklüğünü idrak etmeye, kudretini idrak etmeye, ilminin genişliğini idrak etmeye başlar. Bunların insana hatırlatılması da insan için büyük bir nimet ve lütuftur. Çünkü insan, hem verilen bu nimetlerden hem de bu nimeti veren Allah Teâlâ’dan gaflet etmektedir. Bu nimetlere kasem edilerek hatırlatılınca, insan için nasıl bir lütuf olduğu da anlaşılır.⁴⁰³

Bu âyetten güneşin bürüyüp örttüğü şey hakkında kimileri, karanlığı ile dünyayı bürümeleri olarak, kimileri yeryüzünü örtmesi olarak, kimileri de güneşi ve ışığını örtmesi olarak veya da insanların gözlerini mahlûkatı görmez hale getirmesi olarak düşünülebileceğini söylemişlerdir. Burada bunlar, güneş sebebi ile meydana gelen hadiseler olsalar da gece ile gündüzün ondan daha fazla hususiyetlere sahip

⁴⁰¹Mâturîdî, *Te’vilâtü’l Kur’ân*, XVII, 206.

⁴⁰²Şems, 91/4.

⁴⁰³Razî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, XXIII, 168.

olduğu açıktır. Çünkü gece ve gündüzün birbirini izlemesi sonucu, zaman ilerlemekte insanların ömürleri bitmekte, devirler kapanmaktadır. Hiç kimsenin ve hiçbir şeyin, gece ve gündüzün bu tahakkümünden kaçamaya güçleri yetmez. Bunun yanında güneşin insanlara verdiği sıkıntı ve meşakatlere karşı insanlar bir takım çareleri, sebeplere başvurarak bulabilirler. Bundan dolayı gece ve gündüze ayrı ayrı, kasem edilmiştir.⁴⁰⁴

Üzerine kasem edilen bu muhteşem olaylar birer kudret eseridir. Tüm bu azametli hadiseler, pek çok hikmet ve maslahat sebebi ile vücûda getirilen hadiselerdir. Bu büyük hadiseler sonucunda pek çok değişim ve oluşum meydana gelmektedir. Gündüz vaktinde o kadar parlak ve ışıltılı güzel görünen şeyler ve yerler, gecenin üzerlerini örtmesi ile tüm ışıltı ve parlaklıklarını yitirirler. Böyle muazzam hadiseyi vücûda getiren elbetteki bu kâinatın yaratısından başkası olamaz. Çünkü bu değişim ve oluşumlar çok büyük ve akıl almaz hadiselerdir. Bunları meydana getirebilmek için sonsuz bir kudret, sonsuz bir ilim ve sonsuz bir irade bulunması ve bunların tek elde toplanıp, beraber hareket etmeleri gerekir. Tüm bunların herhangi beşeri bir güç veya irade ile meydana gelecek şeyler olmadığı açıktır. Ayrıca bu azametli hadiselerin, birbiri ile muhteşem bir uyum içerisinde bir bütünlük arzemesi, işin bir başka harika tarafıdır. Bu olsa olsa tek ve kadîr bir zâtın eseri olabilir başkası olamaz. Bu büyük hadiselere kasem edilerek vurgulanması da gayet yerinde ve güzel düşmüştür.⁴⁰⁵

Bu âyette son olarak dikkat çeken, gecenin örtücü oluşu ve bir takım şeylere engel olma özelliğidir. Çünkü “Her şey zıddı ile keşfedilir” kaidesi gereği gecenin karanlığı, gündüzün aydınlığının ve ışığının önemini ortaya çıkarır. Bu aydınlığın kaybolması ve yokluğu sebebi ile de insanlarda husule gelen nefsî farkına varışada işaret etmek gerektir. Burada insana, zulmeti ile eşyada ışığın tecelisine mani olan karanlıkla; nefsin cehaleti, gamı, kasveti, ataleti ve şehveti, heyecana getirilerek, hak ve hidayetden mahrumiyeti veya yok olma zulmeti de hatırlatıldığı için geceye kasem edilmiştir. Böylece yapılan kasemler sayesinde insan, böylesine derin ve ince mânaları düşünmeye yönelir. Bu âyetteki bir başka ince nükte ise, önceki âyetlerde

⁴⁰⁴Mâturîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, XVII, 241.

⁴⁰⁵Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, VIII, 4044.

mazi siga ile إِذَا تَلَّيْهَا ve إِذَا جَلَّيْهَا denildiği halde bu âyette muzari siga ile إِذَا يَغْشَاهَا şeklinde gelmesidir. Nur ve ziya, mazi dahi olsa faydalı ve devamlı olduğu halde, muzari olan zulmet ve karanlık, sadece ilk girdiği anda gücünü zâhir olarak göstermiş olsa da artık kaybolmaya başladığını bize anlatır.⁴⁰⁶ Sadece bu hususiyetler bile bu nimetlerin ne kadar dikkate değer olduğunu bize gösterir.

(6)Leyl Sûresi

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى “(Ortalığı) bürüdüğü zaman geceye andolsun.”⁴⁰⁷ Bu âyette bürüyen kaplayan geceye kasem edilmiştir. Burada bürünen kapanan bazı unsurlar söz konusudur. Bunlardan birisi güneştir ki âyette söz konusu olan budur. İkinci unsur ise gecenin onu takip ettiği, gündüz ve onun aydınlığıdır. Daha sonrada gecenin karanlık ile içinde saklayıp gizlediği tüm şeylerdir.⁴⁰⁸ Allah Teâlâ daha öncede muhtelif âyetlerde beyan ettiği gibi;

“وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خُلْفَةً لِّمَنۢ أَرَادَ أَنۢ يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا O, öğüt almak isteyen ve çok şükredici olmayı dileyen kimseler için geceyi ve gündüzü birbiri ardınca getirendir.”⁴⁰⁹ Ve başka bir âyette de;

“O, وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِہٖ إِنَّ فِیۡ ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Bütün yıldızlar da O'nun emri ile sizin hizmetinize verilmiştir. Şüphesiz bunlarda aklını kullanan bir millet için ibretler vardır.”⁴¹⁰ Bu ve benzeri âyetlerin beyanı açıktır. Ardı ardına gelen iki nimet olan gece ve gündüzün, insanlar için sayısız faydaları vardır. Bunlar ne kadar da tekrar edilse ve anlatılsa, kıymetini bilmekten aciz kalacağımız nimetlerdir. Allah Teâlâ, geceyi gönderir ki her canlı evine, yuvasına sığınsın, tüm mahlûkatın hareketleri durup sükûna ersin ve tüm canlıların hem bedenleri hem ruhları, istirahat ederek gıdalarını alsınlar. Nitekim gecenin ardı sıra gelen gündüz ile yeryüzü aydınlanır, karalıklar kaybolur, tüm canlılar yeryüzüne dağılır, rızıklarını arar

⁴⁰⁶Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VII, 5854.

⁴⁰⁷Leyl, 92/1.

⁴⁰⁸Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 1326.

⁴⁰⁹Furkan, 25/62.

⁴¹⁰Nahl, 16/12.

geçimlerinin derdine düşerler. Şayet gece hep devam etseydi bu tüm canlıların rızıkları ve geçimleri için çalışıp gayret etmeleri güçleşirdi. Hep gündüz devam etseydi bedenlerin ve ruhların istirahat ile sükûnet bulamaları zorlaşırđı. Bu ve daha pek çok sayılamayacak hikmeten dolayı Allah Teâlâ, gece ve gündüze yemin etmiştir.⁴¹¹

İmam Kurtubî(ö.671/1273) tefsirinde Katade'den naklettiğine göre Allah Teâlâ'nın ilk yarattığı iki şey nur ve zulmettir. Daha sonra Allah Teâlâ bunları birbirinden ayırmış terbiye etmiş ve geceyi karanlığının siyahı ile herşeyi örtücü ve bürüyücü kılmış, gündüzü, aydınlığı ile de her şeyi aydınlatıcı kılmıştır. Bu iki büyük nimeti de insanların hizmetine vermiş ve faydalansınlar diye insanlara boyun eğdirmiştir. İnsanlar yanında değerini pekiştirmek içinde onlara yemin etmiştir.⁴¹²

Bu sûre de zikredilen kasemler gerçekten dikkate değerdir. Çünkü burada geçen kasemler, önceki sûrelerde geçen kasemlerin bir özeti mahiyetindedir. Burada ki sıralama da önceki sûrelere göre dikkat çekicidir. Önceki sûrelerde önce nur zikredilmek sûretiyle zulmete geçilerek soyut âlemden, Allah Teâlâ'nın marifetine ve nefsin marifetine gidiş yolu gösterilmiştir. Zulmette ısrar edenlerin sonlarının hüsrana olacağı beyan edilmiştir. Burada ise yok oluş karanlığından, varlık nuruna doğru bir tecelli ve nefsi arınma sûretiyle baki olan Allah Teâlâ'ya ve onun rızasına gidilecek yollar gösterilmiştir. Bundan önceki sûreler uyarı ve ikazla son bulmuşken, burada bu tersine uyarı ve ikazla başlayıp, müjde ile nihayete ermiştir. Bu surette karanlığa, maddî ve manevî zulmetlere işaret etmesi sebebi ile kasem edilmiştir.

(7)Duhâ Sûresi

وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ “Karanlığı çöktüğü vakit geceye andolsun ki,” Bu âyette geceye ve onunla gelen karanlığa kasem vardır. Öyle gece ve karanlığı ki göz açıp kapayıncaya kadar bütün mahlûkatı örtüp bürüyor. Böyle olurken hiç kimse bu örtünün ağırlığını bilmiyor, hafif bir şekilde örtüyor hafifçe üzerlerinden kalkıyor. Gecenin ve gündüzün sağladığı bunca fayda ve hikmete rağmen insanlar için bir

⁴¹¹Razî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXIII, 183.

⁴¹²Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 147.

ağırlığı ve zahmeti söz konusu değil. Gece hafif bir şekilde tüm mahlûkatın üstünü istirahat ve sükûnet için âdeta bir örtü gibi yavaşça örtüyor. Gündüz ise tüm mahlûkatın üstünden dağılıp rızıklarını aramaları için hafifçe kalkıyor. Bu iki muazzam hadise hiçbir zorluk olmaksızın meydana geliyor. Bunda sonsuz bir kudretin tecelli ettiği açıktır. Bu sebeple geceye kasem edilmiştir.⁴¹³

Bu âyetin ifadesinde yer olan سَجَى lafzı üç şekilde anlamlandırılabilir; “Dindiği zaman”, “karanlığını döktüğü zaman”, “örttüğü zaman”. Bu mânalara göre âyet şöyle olur; “ gece karanlığı ile dünyayı bürüdüğü zaman” veya “ insanlara ve tüm mahlûkata karanlığı giydirdiği zaman geceye andolsun “ şeklinde mana vermekte mümkündür. Bu şekilde gece, insanlarla sükûn bulur ve dinler. Bu dinmeyi, gecenin dinmesi ve sakinleşmesi veya insanların sükûna ermesi olarakda yorumlamak mümkündür. Gece ve gündüz sayesinde, insanların vakitleri bir düzen içinde akar. İkisinin de ayrı üstünlükleri vardır. Gece ilk gelme faziletine sahipken, gündüzde de nur vardır. Biraz daha tefekkürümüzü derinleştirirsek gece, dünya gibi karanlık ve aldatıcıdır gündüz ise âhiret gibi aydınlık ve apaçıktır. Bu âyet bize hatırlatır ki; zaman gece ve gündüz olmak üzere vakit vakittir, saat saattir. Bu saatler kimi zaman artar kimi zaman azalır. Bazen gecenin saatleri artarken bazen da gündüzün saatleri artar. Bu saatlerin artması kendiliğinden geliş güzel olmadığı gibi azalması da kızgınlıktan ve öfkeden değildir. Aksine çok ince bir ölçü ile takdir edilmiş, pek çok hikmete mebnî olarak tanzim edilmiştir. İşte bu takdir ve tanzim eseri olarak bu iki vakte kasem edilmiştir.⁴¹⁴

Bu âyette kasem edilen gece vaktinin diğer bir özelliği ise tam kıvama erdiği vakit durmasıdır. Yani gece vakti çöktüğünde artık koşuşturma ve telaş yoktur. Bu vakitte herşey kıvamını bularak durmuş ve sükûnete ermiştir. Dinginlik son noktasına geldiği gibi karanlıkta artarak, son demini bulmuştur. Kıvamını bulan karanlık örteceği ne varsa örtmüş, tüm sesler kesilmiş her yönden sükûnet sağlanmıştır. Bu vakitte sükûnet tesirini o dereceye çıkarmıştır ki artık gece de hissedilmemeye duyulmamaya başlamıştır. Öyle ki gecenin hüznü ve ızdırap veren

⁴¹³Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, XVI, 265.

⁴¹⁴Razî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXIII, 202-203.

etkisi de kaybolmuş ruhi ve hissi sükûnette aynı şekilde temin edilmiştir.⁴¹⁵ Nasıl ki gündüz vakti her şey âdeta bir kudret manzarasını andırır ise, gecenin bu sükûneti de başka bir kudret manzarasını gözler önüne sermektedir. Nasıl her şeyi harekete getirmek bir kudret eseri ise tüm harekete gelen mahlûkatın sükûnetini temin etmek de bir başka kudret harikası hadisedir. Bu sebeptendir ki bu kudret aynası hadiseye pek çok defa kasem edilmiştir.⁴¹⁶

Sonuç olarak Allah Teâlâ, geceye çok defa kasem ederek vurgu yapmıştır. Bu kasemler tekrar gibi görünse de aslında her bir kasem gecenin özel bir hususiyetine yapılmıştır. Özetle; bir âyette “dönüp gelen geceye kasem edilmiş,”⁴¹⁷ bir âyette “karanlığa yönelen geceye kasem edilmiş,”⁴¹⁸ bir diğer âyette “geceye ve onun derleyip topladıklarına kasem edilmiş,”⁴¹⁹ başka bir âyette “çekip giden geceye kasem edilmiş,”⁴²⁰ bir öteki âyette “güneşi ve aydınlığını örten geceye kasem edilmiş,”⁴²¹ bir âyette “her şeyi örten heceye kasem edilmiş,”⁴²² son olarak da “sükûnete erdiği dem de geceye kasem edilmiştir.”⁴²³ Görüldüğü gibi her âyette gecenin bir özelliğini kasem edilmiştir.⁴²⁴

Nasıl dünyada zaman için hafta, gün, saat, dakika gibi zaman ölçüleri bulunmaktadır. Ve bu vakitlerin hepsi birbiri ile alakaları var. Bir vakit tamamlanınca diğerine geçiyorsa, aynı şekilde Allah Teâlâ da âdeta büyük bir saat gibi bu dünyanın seneleri, dakika hükmünde, gece-gündüz de bu dünyanın saniyeleri hükmünde olarak dünya zamanın bu vakitleri de birbiri ile ilgilidir. Bu sebeple gece ve gündüz ekseriyetle beraberce zikredilmiştir.⁴²⁵ Bu mühim zaman ölçülerinin de her birine ayrı ayrı kasem edilmiştir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Allah Teâlâ’nın kevnî âyetleri Kur’ân’da çokça mevcuttur. Allah Teâlâ’nın bu âyetlere kasem etmesi onların büyüklüğünün

⁴¹⁵Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VIII, 5888.

⁴¹⁶Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, VIII, 4053.

⁴¹⁷Müddessir, 74/33.

⁴¹⁸Tekvîr, 81/17.

⁴¹⁹İnşikak, 84/17.

⁴²⁰Fecr, 89/4.

⁴²¹Şems, 91/4.

⁴²²Leyl, 92/1.

⁴²³Duhâ, 93/2.

⁴²⁴Kılıç, *Yemin Olsun Ki*, 59-60.

⁴²⁵Nursî, *Sözler*, 54.

delilidir. Gecede bu büyük âyetlerdendir ki yedi ayrı âyette kasem edilmiştir. Geceye kasem edilen âyetlerin tamamında, kasem vav(و)‘ı kullanılmıştır. Kasem vav‘ı Kur‘ân‘ı Kerim‘de genellikle tazim edilen ve dikkat çekilen şeyler için kullanılmıştır. Bu sebeple gece vakti zamanın önemli bir kısmını oluşturup, pek çok fayda ve hikmeti içinde barındırdığı için kasem edilmiştir.⁴²⁶

Kur‘ân‘ın âyetleri daha çok Müslümanların pratik hayatına yönelik olup onu tanzim etmiştir. Pratik hayat denilince ilk akla, günlük zaman diliminde yapılan her türlü dünyevî ve uhrevî faaliyet gelir. Hal böyle olunca da günlük zamanın tanzimi ile ilgili Kur‘ân‘da genişçe beyanat bulunmaktadır. Günlük zaman ise gece ve gündüz olarak iki ana unsur ve beraberinde ki çeşitli vakit bölümlerinden meydana gelmektedir. Böyle olunca da zaman mefhumunun önemi insana hatırlatılmak için zamanın çeşitli kısımlarına kasem edilmiştir.⁴²⁷ Fakat âyetler dikkatli bir şekilde incelendiği zaman gece vakitlerinin üzerine daha fazla vurgu yapıldığı göze çarpar. Bir misal verilecek olursa Müzzemmil sûresinin yirminci âyeti güzel bir misaldir;

إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلُثَيِّ اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصَوْهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَىٰ وَآخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَآخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاقْرَأُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ وَأَعْظَمُ أَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (Ey Muhammed!) Şüphesiz Rabbin, senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini biliyor. Beraberinde bulunanlardan bir topluluk da böyle yapıyor. Allah, gece ve gündüzü düzenleyip takdir eder. Sizin buna (gecenin tümünde yahut çoğunda ibadete) gücünüzün yetmeyeceğini bildi de sizi bağışladı (yükünüzü hafifletti.) Artık, Kur‘ân‘dan kolayınıza geleni okuyun. Allah, içinizde hastaların bulunacağını, bir kısmınızın Allah‘ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacağını, diğer bir kısmınızın ise Allah yolunda çarpışacağını bilmektedir. O hâlde, Kur‘ân‘dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Allah‘a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne iyilik gönderirseniz, onu Allah katında daha üstün bir iyilik ve daha

⁴²⁶ Cevziyye, et-Tibyân fî Aksâmi‘l Kur‘ân, 2.

⁴²⁷ Canan, İslâm‘da Zaman Tanzimi, 35.

büyük mükâfat olarak bulursunuz. Allah'tan bağışlama dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁴²⁸

Âyet Hz. Peygamber ve ashabı üzerinden tüm Müslümanlar için gece kıyamının, gece vakitlerinin nasıl değerlendirilmesi ile ilgili fitrata uyum olanı telkin ediyor. Geceyi ve gündüzü takdir eden Allah Teâlâ’dır. İkisinin de gerçek miktarını o bilir ve o tanzim eder. ⁴²⁹Gece kıyamını yaparken gücün yetebildiği kadar, kolay olanı tercih etmelidir. Zira gece istirahat vakti kılınmıştır, bu sebeple fitrat gereği vücûdun gündüz yapacağı ibadeti, maişeti ve diğer dünyevî çalışmalar için istirahate ihtiyacı vardır, bu ihmal edilmemelidir.⁴³⁰ Verilen bu gece ve gündüz nimetlerini emredildiği şekilde tanzim ederek kullanılmalıdır. Ancak bu şekilde hem dünya hem âhiret saâdetine nail olmak mümkündür.

3.Fecr (الفجر)

a. Kelime Anlamı

الفجر kelimesi Kur’ân’da bir kaç farklı anlamda kullanılan bir kelimedir. Fecr, fiil olarak bir şeyi geniş bir şekilde yarmak, فانفجر şeklinde bir nesneyi birçok yerinden, birçok defa genişçe yarmak anlamında kullanılır. Bu anlamları için olsa gerek, Fecir vakti anlamındaki فَجَّرَ kelimesi, geceyi yaran, gecede bir gedik açan, anlamında ufku güneşin ilk ışıkları ile kızardığı vaktine verilen bir isim olmuştur. Bu fecir vaktini de *fecri kazib*(yalancı fecir) ve *fecri sadık*(gerçek fecir) olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. الفُجُور şekline ise dindarlık örtüsünü, dindarlık perdesini yarmak anlamında kullanılmıştır. Bunun ismi faili ise فاجر şeklinde Kur’ân’da kullanımı mevcuttur.⁴³¹

Fecir, gece karanlığının artık çatladığı, sabahın ilk beyazıdır ki dilimizde şafak sökmesi, tan ağarması olarak da bilinir. Evvelce dik gelen ilk ışıklarına fecri kazib, daha sonrasında ufukta beliren gerçek yatay ışıklara ise fecri sadık denilir. Kazib olan fecir vaktine şer’i olarak oruç ve namaz taalluk etmez, bunlar için fecri

⁴²⁸Müzzemmil, 73/20.

⁴²⁹Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VII, 5440.

⁴³⁰Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, VIII, 3881.

⁴³¹İsfahânî, *Müfradatu Elfazı’l-Kur’ân*, 1109.

sadık esas alınır.⁴³² Yine halen dilimizde kullanılmakta, günün ilk ışıkları ile tan yerinin ağarması, bu kelime ile isimlendirilmektedir.⁴³³ Bu kelime farklı olarak, sabah namazı, suyun aktığı yer, yollar, cömertlik, cömertliğin fazla olması, akmak, muhalefet etmek gibi anlamlarda da kullanılmıştır.⁴³⁴

b. Fecr'e (الفجر) Yapılan Yemin

Fecir zamanı, günün ilk vakitleri olarak zamanın bir parçasıdır. Bu vakit artık gündüzün başlama vaktidir. Namaz ve oruç gibi bazı ibadetlerin vaktidir. Bu vakte ismini aldığı Fecr sûresinin ilk âyetinde kasem edilmiştir.

وَالْفَجْرِ "Fecre(Tan yerinin ağarmasına) andolsun.." ⁴³⁵ Allah Teâlâ'nın kasem ettiği şeylerde hiç şüphesiz, ya varlığına ve birliğine delil olma veya kendisine çokça şükürü gerektiren uhrevî ve dünyevî pek çok fayda ve hikmet söz konusudur. Ya da bu ikisi beraber aynı şeyde mevcut olur. Fecir vakti günün başlaması olarakta bildiğimiz, fecri sadığın fecri kazibten ayrılması olan sabah vaktidir. Allah Teâlâ bu vakte kensisi ile günün başlaması, insanların, hayvanların ve bilcümle mahlûkatın yeryüzüne dağılarak kimisinin rızkını araması, kimisinin de maişeti için çalışması sebebi ile kasem etmiştir. Bu durum, ölmüş insanların kabirlerinden çıkarak yayılmalarına benzer ve o vakti hatırlatır bir zamandır. Bu sebeple bu vakte kasemle dikkat çekilmiş, düşünen insanlar için ibret kılınmıştır.⁴³⁶

Bu âyette geçen fecir vakti ile ilgili farklı görüşlerde mevcuttur. Buna göre bazıları fecir için her günün karanlığı ile aydınlığının ayrılma vaktidir demişler, kimisi gündüzün tamamıdır demişlerdir. Bunlardan başka, Muharrem gününün fecir vakti olduğu, kurban sabahının fecri olduğu, müzdelife gününün fecri olduğu, zilhiccenin fecri olduğu gibi çeşitli rivayetlerde de bulunmuşlardır. Bu farklı rivayet ve açıklamaların sebebi devamında gelen "on geceye" âyetidir. Bu âyetinde on gece

⁴³²Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 5791.

⁴³³Türkçe Sözlük, "Fecir", I, 767.

⁴³⁴Kalın, *Kur'an'da Zaman Kavramı*, 142.

⁴³⁵Fecr, 89/1.

⁴³⁶Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXIII, 115.

ile ilgili olduğu dolayısı ile bu on gecenin ne olduğu hususunda farklı görüşler serdetmişlerdir.⁴³⁷

Fecir vakti dünyanın zulmetten kurtulup, nura kavuşmaya başladığı için gülümsediği en mutlu en neşeli olduğu bir vakittir. Burada kasemin lâminin cins ile gelmesi mânâyı mutlak bırakmıştır. Bu sebeple bazı sabahlar başka günlerin sabahlarından farklı hususiyetler taşıyabilir. Bu sebeple Cuma gününün sabahı, bayram gününün sabahı gibi farklı günlerin bu vakitleri de anlaşılabilir. Burada hangi mâna anlaşılırsa anlaşılın, dünya hadiselerinin müthiş değişimine işaret eden bu vakte kasem edilmiştir. Yine nura kavuşmak sûretiyle, muvaffakiyet, mutluluk ve coşkuyu hissettiren bu vakte kasem edilmiştir. Böyle mübarek, kısıtlı fakat feyizli ibadet vakitlerinin kıymetini takdir etmeyip bu vakitleri gafletle geçiren insanlar için de kasem yolu ile ikaz yapılmıştır.⁴³⁸

Yine bu mübarek fecir vakti günün doğmasına kadar insanoğluna, hem bahar zamanının başlangıcını, hem insanın anne rahmine düştüğü anını, hem dünyanın yaratıldığı altı günden birinci gününe işaret eder ve bu hadiseleri hatırlatan bir vakittir.⁴³⁹

Bu fecir vaktine sabah namazı mânası verildiğin daha önce ifade etmiştik. Bu vakitte kılınan namazın ehemmiyeti ile ilgili olarak şöyle buyrulmuştur; *“أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنِ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا”* *“Güneşin zevalinden gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir.”*⁴⁴⁰ Bu âyet ekser âlimlerce şöyle yorumlanmıştır; Gece melekleri ile gündüz melekleri sabah namazında imamın arkasında bir araya gelirler. Namazdan sonra gündüz melekleri yeryüzünde kalırken gece melekleri, yukarı çıkınca, “Ey Rabbimiz, biz kuların senin için namaz kılarlarken yanlarından ayrıldık” derler. Allah Teâlâ’da bütün meleklerine, “Şahid olun ki onları bağışladım ve günahlarını affettim” buyurur. Bu sebeple sabah namazının fazileti fazla olmakla beraber, şahitli bir namaz olduğu içinde bu vakti gafletle geçirmemeli. Ayrıca Allah Teâlâ’nın kudretini gösteren büyük hadiseler

⁴³⁷Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmî'l-Kur’ân*, XIX, 73-74.

⁴³⁸Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VII, 5793.

⁴³⁹Nursî, *Sözler*, 54.

⁴⁴⁰İsrâ, 17/78.

olduğu bu zamanda, kudretin büyüklüğünü tefekkür etmek gerektir. Nitekim bu vakit o vakitlerdendir. Çünkü bu vakit, artık karanlığın aydınlığa değişmeye başladığı bir vakittir.

Karanlık ise ölümü ve yokluğu hatırlatır. Aydınlık ise hayata ve varoluşa delâlet eder. Bu sebeple insan sabah namazı için uykusundan kalktığı zaman, ölümden hayata, yokluktan varlığa geçmiş olur. Manevî olan ise namazı kılariken âlemin karanlığından aydınlığa, sükûnetten harekete geçtiğini ifade eder bir vakittir. Bu hal akılların ve ruhların, böyle haleri hallere değiştiren bir yaratıcının kudretini idrak ettiği bir haldir. Bu rivayette bu vaktin ne kadar mühim ve kasem etmeye layık bir vakit olduğunu gösterir.⁴⁴¹

Bu geniş izahlardan anlıyoruz ki zamanın ve varlığın aslı aydınlıktır. Varlığın ve zamanında vücûda gelmesi bir fecirdir. Bu sebeple gecenin gündüze, yokluğun varlığa, bunların tamamının da zaman içerisinde gerçekleşmesi üzerinde geniş bir tefekkür yapılması gereken bir husustur. Çünkü bu hadiseler, basit hadiseler değildir.⁴⁴² Bu hadiseler sonsuz bir kudret eseri olduğu için hem tefekkür edilmeye hem de kasem edilmeye layık vakitlerdir.

Son olarak, insanın ömür sermayesi hızla elinden kayıp gitmektedir. Bu akıp giden zaman içinde insan, hem dünyası hem de âhireti için gerekli tedariki yapmalıdır. Bunu yaparken sınırlı olan ömür sermayesini planlı bir şekilde israf etmeden kullanmalı. Bir müslüman için ise namaz vakitleri ile ayrılmış, namaz vakitlerine göre yapılmış bir zaman palanından daha iyisi düşünülemez. Günün ilk namazı da sabah namazı olduğuna göre bu feyizli ve mübarek ibadetle güne başlamak gibi bir saâdet bir müslüman için düşünülemez.⁴⁴³ Bu vakit şahitli olduğuna göre hem namazda görünüp meşhûd olmalı, hem diğer müminlere şahid olunmalı.

⁴⁴¹Razî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XV, 18-19.

⁴⁴²Kalın, *Kur'ân'da Zaman Kavramı*, 143.

⁴⁴³Hıdır, *İslâm Kültüründe Vakit Disiplini*, 48.

4.Sabah(صباح)

a.Kelime Anlamı

صباح kelimesi gündüzün başlangıcıdır. Fecr ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Akşamın zıddı olarak açıklanmıştır. Cemisi أصبح(sabahlar)dır.⁴⁴⁴ Sabah(صباح) gündüzün ilk vakitleri, yani ufkun güneşin üst kısmının ilk ışıklarıyla kızardığı vakittir. المصباح ise kandil, mum çıra veya lambaya isim olarak kullanılmış. Aynı kelime, kandilin, mumun, lambanın sabit durması için konulduğu yer anlamında da kullanılmaktadır.⁴⁴⁵ Dilimizde ise sabah, gündüzün ve günün başlangıcı, güneş doğduktan sonra öğleye kadar geçen zaman, anlamlarında kullanılan bir kelimedir. Kelime farklı türevleri ile çokça kullanılmıştır.⁴⁴⁶ Sabah vaktinde günlük zaman diliminin bir parçası olarak Kur'ân'da iki ayrı âyette kasem edilmiştir.

b.Sabaha(صباح) Yapılan Yemin

(1)Müddessir Sûresi

وَالصُّبْحُ إِذَا أَسْفَرَ “ Ağarmakta olan sabaha, andolsun ”⁴⁴⁷ Bu âyetten önceki iki âyette kasemle başlar ve ilk kasem âyeti كَلَّا ile başlar bunun “hayır” anlamından ziyade “gerçekten” anlamına geldiğini söyleyenler olmuştur. Ya da buna yakın olarak uyarma anlamında olması da muhtemeldir. Önceki iki âyetle beraber bu üç âyet, kasem cümlesini oluşturmaktadır. Dönüp giden geceye, ardından da gelmekte olan sabah kasem edilmiştir. Günün başı ile sonu peş peşe zikredilmiştir. Bu da günün tamamına kasem edildiği anlamına gelir. Gece ile karanlık gelir ve insanların günü biter, gündüz ile aydınlık gelir ve insanların günü başlar. Bunu iki âyetinde sonun da geçen kelimelerden çıkarmak mümkündür. Geceye kasem edilen âyette gece أَدْبَرَ “giden” anlamında kullanılmış. Sabaha kasem edilen âyette أَسْفَرَ "gelen" anlamında kullanılmıştır. Bu iki kelime aslında zamanın özeti mahiyetindedir. Bir gün sabah ile gelip gece ile insanın elinden akıp gitmektedir. Bu sebeple bu kıymetli

⁴⁴⁴İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, II, 502.

⁴⁴⁵İsfahânî, *Müfradatu Elfazı'l-Kur'ân*, 828.

⁴⁴⁶Türkçe Sözlük, “Sabah” II, 1874.

⁴⁴⁷Müddesir, 74/34.

zaman dilimlerine gereken önem verilmelidir. Kasemin bir mânası da gafil olunan şeye dikkat çekmedir. İşte bu arka arkaya gelen kasemlerde bu anlamdadır.⁴⁴⁸

Kasemlerin کَلَّ ile başlamasında, başka bir takım anlamlarda bulunmaktadır. Allah Teâlâ zikredilen âyetleri insanlar için bir öğüt kıldığını fakat öğüt almadıkları için کَلَّ ile başlayarak bu durum yadırganmıştır. İnkârcılar bu ifade ile uyarılmışlardır. Ayrıca zaten kasem, başlı başına bir ikaz ve dikkat çekmedir. Bu âyetlerden ibret almayan inkârcılar bu şekildeki şiddetli ifadeler ile uyarılmışlardır. Daha önce de zikredildiği gibi göz önündeki gerçekleşen hadiselerle kasem edilmek suretiyle, âdeti bir bahane kalmayacak şekilde âyetler akıllara hitap ederek pekiştirilmiştir.⁴⁴⁹

Âyette yer alan اَسْفَرَ kelimesinin bir diğer dikkat çekici anlamı ise, aydın olmak aydınlatmakla beraber, karanlığı silip süpürmek anlamı da vardır. Bu da önemli bir nüktedir. Gelen sabah geceyi ve karanlığını süpürdüğü gibi o vakitlerin içersindeki zamanı da süpürüp gitmiştir. Artık o saatleri, o dakikaları geri getirmenin imkânı yoktur. O zaman diliminde gerçekleşen hadiseleri de geri getirme imkânı söz konusu değildir. Dünyanın en güçlü kudretli insanları da toplansa buna güç yetirmezler. Öyle ise bu gece-gündüz deveranı ile akıp giden ve artık geri döndürülmesine imkân olmayan zaman dilimlerini, hem dünyamıza hem âhiretimize faydası olan iş ve amelle geçirmek gerektir. Nitekim bu zamanları böyle geçirmeyen insanların mutlak hüsranda⁴⁵⁰ oldukları âyetin ifadesi ile sabittir.⁴⁵¹

Bu giden gece ile gelen gündüze kasem edilmesinde bazı ince mânalarda bulunmaktadır. Bu giden gece ile giden gündüz çok büyük ilahi kudretin tecellileri olduğu gibi, giden gece nübüvvetten evvel dünyanın karanlığa buğulduğu cahiliye devrini işaret etmektedir. Gelen gündüz ise âdeti bu karanlığı silip süpüren nübüvvet nurunun doğuşuna işaret etmektedir. Cahiliye karanlığının, nübüvvet aydınlığına İslam güneşinin doğması ile değişmesi mânasınada işaret vardır. Hatta bazı âlimler murat mânanın bu olduğunu ifade etmişlerdir. Çünkü âyetlerin pek çok mâna veçhesi bulunmaktadır. Bu sebeple bu vakitlere ve bu ince mânalara kasem edilmiştir.⁴⁵²

⁴⁴⁸Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, XVI, 274.

⁴⁴⁹Razî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXII, 272.

⁴⁵⁰Asr, 103/2.

⁴⁵¹Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, XVIII, 195.

⁴⁵²Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VII, 5463.

Bir başka yönü ile bu kasem edilen âyeti incelersek, âyet görünen âyetlerden olan her gün gelmesinde hiç kimsenin şüphesi olmayan sabaha kasem edilmek sûretiyle henüz gaib olup muhakkak gelecek olan cehennem hadisesinin vukuuna işaret etmektedir. Yani zâhiri gören gözler vasıtası ile görünmeyen âlemin hakikati akıl gözüne gösteriliyor. Bu şekilde düşünüldüğü vakit âyetin mânası şöyle olmuş oluyor; açtığı vakit sabah nasıl ışıklarını her yere saçar ve bu apaçık bir hadis ise öyle de ceehnemin vukua geleceği de o nisbette apaçık bi hakikattir. Burada inkârcılara, onlar yanında muteber olan ve çok kullandıkları kasem üslubu ile hitap edilmiştir. Artık durum böyle iken inkârın imkânsız olduğu apaçık bir gerçektir.⁴⁵³

Ağarmakta olan sabaha, andolsun. Bu âyette bir istiare vardır. Burada kastedilen aslında karanlığın kaybolmasından sonra sabahın ortaya çıkmasıdır. Aydınlığın herşeyi kaplaması ile ortaya çıkarmasıdır. Nitekim örtüsü yüzünden kaldırılıp da güzelliği ortaya çıkan birisi için “الرجال المسفر” denilmektedir.⁴⁵⁴ Yani gündüz ağarıp aydınlığı yayılmaya başlayınca yeryüzünün tüm güzellikleri adeat gün yüzüne çıkar. Bu şekilde âyetin ne kadar geniş mânalar ifade ettiği ve bu anlamlarında kasem edilmeye layık olduğu anlaşılmaktadır.

(2)Tekvîr Sûresi

وَالصُّبْحُ إِذَا تَنَفَّسَ “*Ve nefes almaya başladığı zaman, sabaha andolsun*”⁴⁵⁵ Bu âyet ve öncesindeki geceye yapılan kasem ile araka arkaya meydana gelen bu iki büyük olaya ve bunların ardı ardına birbirini takip etmesinde yüce bir kudretin ve ulûhiyetin ispatı vardır. Gece ve karanlığı bütün siyahlığı ile tüm mahlûkatın üstünü ayırt etmeden örter. Sabah ise geldiği zaman gecenin o simsiyah zulmetinden hiç eser kalmaz. Bu iki unsur birbirine tam zıt oldukları halde, birbirini geçmeden birbirini tecavüz etmeden nasıl takdir edilmişseler o şekilde meydana geliyor. Ve bu hadise âlemin ilk yaratılışından beri hiç aksamadan gerçekleşiyor. Hiç kimse ne sabahın gelmesine, ne de gecenin gitmesine mani olamıyor. Bu iki zıt unsurun, belli bir ölçü

⁴⁵³Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, VIII, 3896.

⁴⁵⁴Kılıç, *Yemin Olsun Ki*, 57.

⁴⁵⁵Tekvîr, 81/18.

ile zamanın içinde hareket etmesi aynı zamanda kâinatın da bir düzenleyici tarafından muhteşem bir incelik ile terbiye edildiğini bize gösteriyor. Bu iki muazzam hadiseye değerlerini yükseltmek ve dikkatleri çekmek için kasem ediliyor. Şayet kasem edilmeseydi de bu iki hadise muhteşem bir kudret eseri yine olurlardı.

456

Âyette تَنَفَّسْ kelimesi bulunmaktadır. Bu sabahın gelmesi ile bir rahatlık, bir sevinç, bir huzur gelir. Bu da âdeta sabah canlı bir varlık gibi “o nefes aldığında” demektir. Bu da gecenin hiç hareket etmeden sakin bir şekilde hüzünlü ve mutsuz birisine benzetilmiştir. İşte sabah olunca kişi bu hüzünden kederden kurtularak sabahla âdeta nefes alıp sürur ile dolar mânasında bir istia redir. Bu âyette ki تَنَفَّسْ kelimesi ile ifade edilmesi güzel olmuştur. Bunu bir mecaz olduğu gibi gerçek bir kişi içinde düşünebiliriz. Nitekim gecenin karanlığı insana bir hüzün ve keder verirken, sabahın aydınlığı bir huzur ve neşe içinde âdeta ruha nefes aldırılmaktadır.⁴⁵⁷

Sabahın nefes alarak açılmaya başladığı demde, tatlı tatlı latif bir şekilde günün başlamasını ifade eder. Bu aynı zamanda sıkıntıdan sonra gelen tatlı neşeye de işaret eder. Burada Müslümanlar içinde bir müjde vardır ki dünya onlar için sabaha doğru yönelmiş bir gece gibidir. Dünya da âhiret azığını hazırlayan Müslümanlar, kıyamet sabahında dünya sıkıntılarından kurtulup nefes alacaklar demektir. Bütün bu içerdiği mânalar sebebi ile sabah vaktine kasem edilmiştir⁴⁵⁸ Sabah vaktinde tüm mahlûkatın tekrar uyanması aslında haşır sabahını da dikkatle bakan insana hatırlatılır. Nasıl bu gecenin sabahı geldise bu dünya hayatından sonra haşrin sabahı da o kadar kati bir şekilde gelecektir. Bu vakitlerin her biri çok mühim değişimlerin ve inkılapların zamanları olduğu gibi sonsuz kudretin ve ilahi tasarruflarında gösterildiği çok mühim zamanlardır ki⁴⁵⁹ bu vakitlere kasem edilmiştir.

5. Şafak(الشفق)

a.Kelime Anlamı

الشفق kelimesi güneş batarken, gündüzün ışığının gecenin siyahlığı ile birbirine karışması. Kısacası akşamleyin ufukta beliren kızılık. الاشفاق ise korkuyla

⁴⁵⁶Mâturîdî *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, XVII, 87.

⁴⁵⁷Razî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXII, 532.

⁴⁵⁸Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VII, 5621.

⁴⁵⁹Nursî, *Sözler*, 55.

karışık bir sevgi ve ilgi anlamındadır. Çünkü müşfik insan, işfak edileni sever ve ona bir şey olmasından korkar çekinir. Kur'ân'da bu iki anlamı ile de kullanılmıştır.⁴⁶⁰ Şafak, akşam güneş battıktan sonra ufukta beliren kızılığın ismidir. Bunun aslı, tül gibi incelik ve rikkat mânasındadır. O kadar ki inceliğinden dolayı tutulamayan şey demektir. Kalbin inceliği mânasındaki şefkat de, korku mânasındaki işfak da bu anlamda ki incelik demektir.⁴⁶¹

Dilimizde kullanılan şafak ise güneş batınca ufukta beliren kızılık ile güneş doğmadan önce ufukta görülen aydınlık olarak adlandırılır. Bu ikisini akşam şafağı, kızılık ve sabah şafağı, aydınlık olarak ayrılabiliriz. Sabah şafak vaktinin dilimizde kullanımı şöyledir; “*Müslüman günün başlangıcını şafağın parıltıları ve nihayetini ise akşamın ziyaları tayin ederdi.*” Arapçada ki asıl kullanımı akşam kızılığın olduğu vakittir.⁴⁶² Şafak vakti günlük zaman içinde bir vakit parçasıdır. Kur'ân'da bir sûrede şafak vaktine kasem edilmiştir.

b.Şafak(الشفق)a Yapılan Yemin

فَلَا أَقْسِمُ بِالشَّفَقِ “İş, sandıkları gibi değil! Yemin ederim akşamın şafak vaktine”⁴⁶³ Âyette geçen الشفق kelimesi, dokunulamayacak kadar ince şeyler için verilen bir isim veya birine şefkatle acıma anlamında kullanıldığını belirtmiştik. Daha sonra âlimler, güneş battıktan sonra ufukta beliren ve güneşten bir iz olarak kalan kızılığa ve vaktine, şafak vakti diye isim vermişlerdir, bunda ittifak vardır. Bu vakit için akşamın beyazlığı diyenlerde olmuş, fakat akşam kızılığının olduğu daha kuvvetli bir görüştür. Çünkü Allah Teâlâ şafağı, yatsının son vakti kılmıştır. Burada ise dikkate alınan beyazlık değil kızılık olduğu açıktır. Bunun sebebi ise beyazlığın vakti uzundur ve şafakta kalış zamanı da fazla sürer. Fakat kızılık ise güneşin ufukta kalan izi ve ışığıdır. Güneş ufuktan uzaklaşınca hemen kaybolur gider. Şafak kelimesinin kökü de incelik olduğuna göre güneş battıktan sonra ışıktaki ufukta

⁴⁶⁰İisfahânî, *Müfradâtü Elfazı'l-Kur'ân*, 802.

⁴⁶¹Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VII, 5679.

⁴⁶²Misallî Büyük Türkçe Sözlük, “Şafak”, 1148.

⁴⁶³İnşikak, 84/16.

incelerek zayıflamaya başladığına göre, bu vaktin şafak vakti olduğunda herhangi bir şüphe söz konusu değildir.⁴⁶⁴

Şafak, gündüzden bir iz taşır ve artık gündüzün son demidir. Her ne kadar böyle ise de günün tamamına yönelik bir kasem olma ihtimalide vardır. Gündüzün son kalan izdir dediğimiz takdirde, ondan kalan ışıktır ve güneşin kızılıktan ibaret kalan yeridir. Böyle olunca bu kasem hem gündüz için bir kasemdir denilse, hem gece için yapılmış bir kasemdir denilse bu mümkündür. Çünkü her ikisinin de geçiş vaktidir. Âdeta bir köprü gibi ikisinden de bir iz bu vakitte vardır. Anlaşıldığı üzere şafak hem beyazlığı hem kızılığını ifade eder. Bu sebeple tam karanlık olmadan, yani güneş tam kaybolmadan akşam namazı vakti girmiş olmaz. Aynen öyle de şafağın kızılığını kaybolmadan da yatsı vakti girmiş olmaz. İşte böyle iki önemli hadise olan, gece-gündüz deveranından izler taşıyan onları hatırlatan bu vakittir. Allah Teâlâ böyle önemli bir vakte kasem etmiştir.⁴⁶⁵

Bu mübarek âyetler insanların, hem dünyevî hayatlarındaki hem uhrevî hayatlarındaki karşılıklarına çıkacak önemli değişimlerin ehemmiyetine işaret etmek için bazı kudret eserlerine kasem edilmiştir. İnatçı inkârcıların ısrar ettikleri inkârlarını, onlara kötü göstermek amacıyla onların azaba düşer olacaklarını bu şekilde ikaz ediyor. İmanlarında sadık olup hayatları ile yaşayan müminleri de büyük bir mükâfata nail olacakları hususunda müjdeliyor. Bu uyarı ve müjdelerin bu şekilde kasem yolu ile yapılması manidardır. İnsanoğlu göz önünde her gün gördüğü önemli hadiseleri inkâr edemez. Güneşin batışından sonra batış yerinde meydana gelen kızarıklık da bu şekilde her gün şahit olunan bir hadisedir. Bu hadiseye insanlar her gün şahit oldukları için bunun bir kudret eseri olduğundan bi haber kalıyorlar. Bu şekilde hem bu önemli hadiseye kasem yolu ile dikkat çekiliyor. Hem de bu vakti gurup ile insanların bir gününün daha sona erdiğini ihtar etmekle zaman denilen kıymetli sermayenin farkına varmaları ihtar edilmiş olunuyor.⁴⁶⁶

Şer'i olarak şafak vakti ise, güneş battıktan sonraki kızılıktır ki akşam namazı vaktidir. İmam Azam Ebû Hanife(ö.150/767) ise diğerlerinden farklı olarak,

⁴⁶⁴Razî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXIII, 17-18.

⁴⁶⁵Mâturîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, XVII, 148.

⁴⁶⁶Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, VIII, 4000.

kızıllıktan sonraki beyaz vaktin şafak vakti olduğunu söylemiştir. Fakat daha sonra İmam Azam(ö.150/767)'ın cumhurun kavline katıldığı da rivayet edilmiştir. Ufukta kıızıllıktan sonra beliren beyazlığında kaybolması ile yatsı namazının vakti girmiş olur. Buradaki şafak ister kıızıllık isterse beyazlık olsun fark etmeksizin, ikisi de önemli bir vakte işaret etmektedir. Bu vakit ayrıca insan gündüz aydınlığı ile dünyanın fena ve fani hayatı ile sevinenlere karşı, bu aydınlık gündüzün sona erdiği gibi fani dünyanın da bu aldatici mutluluğu ve sevindiren aydınlığının da sona erip âhirete tahavvül edeceğini her idrak sahibi insana ihtar eder mühim bir vakittir. Bu vakit böyle ince mânaları da insana hatırlattığı için ve daha pek çok hikmet sebebi ile kasem edilmeye layık bir vakittir.⁴⁶⁷

Böyle pek çok değişimi içinde saklayan bu şafak vakti de günlük hayatımızın kısımlarından birisidir. Yukarı da geçtiği üzere, insanoğluna pek çok derin anlamı çağrıştırmaktadır. Bu derin mânaları idarak etme kudretinde olmayanlara ise göz önünde gerçekleşen bu büyük değişimlere dikkatle bakması hatırlatılmış oluyor. Bu hatırlatma hem bu azim tahavvülatları yapan kudretli zâtın kadîr olduğunu, hem bu değişimlerin muhlukat için ne kadar gerekli olduğunu, hem de bu zamanın önemsenmeyen kısımlarına kasem edilerek önemine vurgu yapılmaktadır.

Zaman kavramları ile ilgili kasemler incelendiği takdirde, hep pratik hayattaki zaman dilimleri üzerine yapıldığı görülecektir. Bu zamanlarda aynı zamanda çok mühim inkılaplar meydana gelmektedir. Bu aslında sürekli olarak insanın mutlak olarak zaman nimetine, daha sonrada kendi şahsî zamanı olan ömrüne dikkat etmesi, onu israf etmeden tanzim ederek kullanması gerektiği hatırlatılıyor. Zira hemen bu dünya hayatına hem âhîret hayatına lüzumu olan şeyler bu kısa ömür sermayesi ile elde edilecektir. Şayet iyi değerlendirmezse insan için bu kayıp çok büyük olacaktır. Fani dünya hayatında belki bir kısım ucuz, geçici lezzetler alabilir. Fakat âhîret hayatında mutlak hüsrana duçar olur ki bu tarifsiz bir kayıptır.

⁴⁶⁷Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VII, 5679.

6.Duhâ (ضحى)

a.Kelime Anlamı

ضحى kelimesi güneşin yayılması ve günün uzaması, kuşluk vakti anlamında kullanılmaktadır.⁴⁶⁸ Güneşin tam parlak olduğu vakit anlamına da gelir.⁴⁶⁹ ضحا sıcaklanmak, güneşin hareketine maruz kalmak, güneşte yanmak anlamlarına gelmektedir.⁴⁷⁰ Kuşluk zamanı ise güneşin parlayıp yükselmeye başladığı, gündüzün genç zamanıdır.⁴⁷¹ Bir kısım âlimler de bu kelimenin sıcaktan kinaye olduğunu ve gündüzün tamamı anlamında olduğunu söylemişlerdir.⁴⁷²

b.Duhâ(ضحى) Vaktine Yapılan Yemin

(1) Şems Sûresi

والشَّمْسُ وَضُحَاهَا “Güneşe ve onun aydınlığına andolsun,”⁴⁷³ Bu âyette geçen ضحى kelimesi hem güneş, hem ışığı, hem gündüz hem de aydınlığıdır. Bunların tamamına kasem edilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ güneşe öyle hususiyetler koymuştur ki o hikmetin ne kadar derin ve ince olduğuna tedbirinin ise ne kadar akılları hayrette bıraktığına, güneşi ise âyetlerinin en büyüğü kıldığına işaret eder. Allah Teâlâ gündüz vaktinde etrafı aydınlatan güneş ışığına öyle bir özellik koymuştur ki ayın ışığını, lambanın ışığını, yıldızların ışığını örter ve etkisiz hale getirir. Onlar ancak güneş kaybolup ışığı ile gidince etkilerini gösterebilirler. Bitkilerin meyveleri güneşin ışığı ile olgunlaşırlar, tohumlar onun ısı ve ışığı ile filizlenirler. Bu faydalar hep bu kuşluk vakti ile başlayan vakitlerde meydana gelir. Bu vakit önemli hadiselerin başlangıç vakti olması sebebi ile kasem medilmeye layık bir vakittir.⁴⁷⁴

Bu âyet ve devamındaki âyetlerde Allah Teâlâ insanlar ve diğer mahlûkat için çok büyük faydaları olan nimetlere kasem etmek suretiyle, bu nimetlerin önemini hatırlatarak, insanların bu nimetlere şükretmelerini istemiştir. Bu kasem edilen şeylerin insanlar yanında çok büyük ehemmiyetleri vardır. Duhâ vaktinde güneşin

⁴⁶⁸İsfahânî, *Müfradatu Elfazı'l-Kur'ân*, 879.

⁴⁶⁹Penrice, *Kur'ân Sözlüğü*, 184.

⁴⁷⁰Çanga, *Kur'ân-ı Kerim Lügati*, 310.

⁴⁷¹Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VIII, 5887.

⁴⁷²Mâturîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, XVII,263.

⁴⁷³Şems, 91/1.

⁴⁷⁴Mâturîdî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, XVII, 239.

aydınlığı tüm mahlûkatı sarıp sarmalar. Bu akaşam kadar böylece devam etiği için duhâya gündüzün tamamı, anlamı da verilmiştir. Bu güneşin ışığı ve ısısı için de aynıdır.⁴⁷⁵ Bu âyette iki yemin bulunduğunu söyleyenlerde olmuştur. Çünkü aydınlığın meydana gelmesi, ancak güneşin meydana çıkması ile olur. Hatta daha da ötesi güneş ve aydınlığı tüm mahlûkatı kapladığı için “güneşe ve onun aydınlattığı tüm mahlûkata yemin olsun..” mânasını da anlamak mümkündür.⁴⁷⁶

Duhâ vakti aslında güneşin doğduğu ufukta gözle görünür seviyeye yükselip ışığı ile herkese görüldüğü vakittir. Bu aydınlanmanın başladığı vakte dahve yani kuşluk, biraz sonrasına ise asıl kaba kuşluk denilir. Burada güneş ve aydınlığının kasem konusu olması, onun doğması ve etrafı aydınlatması, batarak yerini karanlığa bırakması hayatın, hareketin ve değişimlerin başlıca kaynağı ve sebebi olmuştur. Işığı ise bu görünen âlemin en büyük aydınlatma vasıtası olduğu için kâinattaki tüm kudret âyetleri, ilahi lütuflar onun sebebi ile gün yüzüne çıkar. Bu sebeple âlemi aydınlattığı gibi ruhların tenvirine ve ince mânaların idrak edilmesine de bir vesile olur. Böylece o yeryüzünü aydınlatmış olur biz de onun aydınlığı ile afaki âlemdeki âyetleri dikkat ile tefekkür edip enfüsi âlemimizi aydınlatmaya bir yol bulmuş oluruz. Bu vakitlerin ve bu nimetlerin daha pek çok büyük hikmetleri vardır. Sayılan sebepleren dolayı hem güneş hem de onun yeryüzünü aydınlatmaya başladığı duhâ vaktine kasem edilmiştir⁴⁷⁷.

Bu vakitlerin ve bu vakitler içindeki âyetlerin nimet oluşları anlatmakla bitmez. Bu dünyayı varlığı ile anlamlandıran zaman nimeti ve ışığı ile her şeyi kaplayan güneş ve aydınlığı olmasa idi insanlar ne maddî ne manevî hiçbir şeyden istifade etmeleri mümkün olmazdı. Çünkü insan zamanın geçmesi ile yaşadığını hisseder. Zaman aslında bir farkına varıştır. Bu farkına varma için ise, görececek bir göz ve o gözün gördüğü âlemi aydınlatıcı bir ışığa lüzum vardır. İşte baştan buraya kadar, insan için faydası olan ve insanın ondan gaflet ettiği ne varsa Allah Teâlâ'nın onlara kasem ettiğini gördük. İnsanın sıradan olarak gördüğü çoğu zamanda gafletle geçirdiği zaman dilimlerine kasem edilmiştir.⁴⁷⁸ Kasem ise hem dikkat, hem tefekkür

⁴⁷⁵Razî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XVII,165.

⁴⁷⁶Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 132.

⁴⁷⁷Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VII, 5848.

⁴⁷⁸Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, VIII, 4043.

hem de hem tazim eem de gafleti iale ederek o nimetin kıymetini takdire sevkeden bir vasıttadır.

İnsana kıymeti hatırlatılan bu nimetlerin değerinin yükselmesi, kasem ile olmuştur demek doğru değildir. Bu vakitler ve bu zikredilen nimetler zaten kıymetlidir, değeri zaten yüksektir, bunlar zaten çok muazzam ilahi âyetlerdir. Fakat insan çoğu zaman bundan gafilidir. Yani Kur'ân'ın âyetleri kaseme muhtaç değildir. Kaseme muhtaç olan insandır. Bu âyetler kasem etmek sûretiye kıymetini hatırlatıp insanı şükre sevketmesi yine Allah Teâlâ'nın lütfunun ve inayetin bir göstergesidir.

(2)Duhâ Sûresi

وَالضُّحَىٰ “*Kuşluk vaktine andolsun*” Bu âyette yine bir zaman parçasına kasem edilmiştir. Zaman bir bütün olsa da, onun her bölümünün ayrı bir özelliği ayrı bir hususiyeti ve güzelliği vardır. Tüm vakitler aynı olmuş olsa idi ayrı ayrı özel zamanlar belirtilip kasem edilmezdi. Bu vakitler özel bir şekilde zamanın kısımları olmakla beraber bu vakit aralıklarında meydana gelen ilahi tasarruflarında meydana geldiği zaman dilimleridir. Bu vakitler kimi zaman azalırken kimi zaman artar kullandığımız saatlere göre her zaman aynı olmayıp uzayıp kısalabilir. Fakat bu vakitlerin gelişi güzel olduklarını göstermez aksine pek çok hikmete mebni olarak özel bir şekilde tanzim edilmişlerdir.⁴⁷⁹

Bu vakit gündüzün başlangıcındaki bir zaman dilimidir. Bu vakitte kılınan sünnet namaza duhâ namazı denilmektedir. Güneş yükselmeye başladığında kılınır. Bu yemin ile gündüzün tamamı ve onun aydınlığının kastedildiğini söyleyenlerde olmuştur. Gündüz denilince ışığına vurgu yapılmıştır. O latif aydınlık tüm mahlûkatın üstünü hafî bir örtü gibi örterde hiçbir mahlûk bir bunun için bir meşakkat çekmez. Bütün mahlûkat istisnasız o aydınlıktan istifade ederler.⁴⁸⁰

Burada kasemin kuşluk vaktine tahsis edilmesi ile ilgili bazı rivayetler bulunmaktadır. Hz. Musa'nın ilahi kelâma bu vakitte mazhar olduğu, firavun ve

⁴⁷⁹Razî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XVII, 203.

⁴⁸⁰Mâturîdî, *Te'vilâtu'l Kur'ân*, XVII, 263.

sihirbazları ile karşı karşıya gelmek için sözleştiği vakittir⁴⁸¹. Yine bir sihirbazların iman ederek bu vakitte secdeye kapandıkları rivayet edilmiştir. Bir kavim bu vakitte eğlenip oynarken azap edilmekle tehdit edilmiştir.⁴⁸² Bu âyetlerden de bu vaktin insanların neşeli olduğu sürür ve sevinç ile dünya hayatının faniliğine kapıldığı ve gaflet içinde oldukları bir vakit olduğu anlaşılmaktadır. İnsan en çok böyle zamanlarda gaflet içinde olmaktadır. Bu sebeple bu vakte kasem edilerek hem bu vakte dikkat çekilmiş. Hem de her anın kıymetli olduğuna vurgu yapılmıştır.⁴⁸³

Bu vakitte güneş yükselmeye başlayınca gündüz başlamış olur. Bu şekilde bütün insanlığa yeni gün ile âdeta yeni bir hayat bahşedilmiş olur. İşte bu vakitler kudreti ilahinin en şaşalı bir şekilde görüldüğü vakitlerdir. Bu vaktin daha sayılamayacak pek çok hikmeti sebebi ile bu vakte kasem edilmiştir.⁴⁸⁴ Buradaki kasem tazim mânasındadır. Allah Teâlâ'nın bazı mahlulâtına kasem etmesi onların onun âyetlerinin büyüklerinden oluşu sebbi iledir.⁴⁸⁵ Muhammed Abduh(ö.1322/1905) buradaki kasemin, bu vaktin azameti sebebi ile yapıldığını söylemiştir. Çünkü bu vakit ziyanın, ışığın tüm yeryüzüne dağılmaya başladığı vakittir. Işğın ise ne kadar büyük bir nimet olduğunu izaha lüzum yoktur. İşte Allah Teâlâ, bu âyete ve nimetin büyüklüğüne zihinleri yöneltmek ve dikkatleri zamana çekmek için bu vakte kasem etmiştir.⁴⁸⁶

Kur'ân'da yedi yerde geçen duhâ (ضحى) kavramı, ister isim olarak kullanıldığı yerlerde olsun ister fiil olarak kullanıldığı yerlerde olsun ısıyı ve ışığı ifade etmektedir. Kâinatta ki bu meydana gelen hadise, insan unsurunu da harekete geçirmektedir. Bu sebeple bu vakitten gafil olmak insan için büyük zarardır. Bununla insan ile kâinatın düzeninin, ne kadar alakalı ve uyum içinde olduğunun bir göstergesidir. Bu ise bütün bir kâinatı meydana getiren unsurların tek bir yaratıcının yaratması olduğu tek bir düzenleyinin düzenlemesi olduğunu gösterir. Öyle ise hem

⁴⁸¹Tâhâ, 20/59.

⁴⁸²A'râf, 7/97-98.

⁴⁸³Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 1334, II, 918.

⁴⁸⁴Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, VIII,4053.

⁴⁸⁵Cevziyye, *et-Tıbyân fî Aqsâmi'l-Qur'ân*, 2.

⁴⁸⁶Abdurrahman, *et-Tefsîru'l-Beyânî li'l Qur'âni'l-Kerîm*, 25.

böyle bir hadiseye hem bu hadiselerin meydana geldiği vakte kasem etmek gayet yerindedir.⁴⁸⁷

Vakit, tüm insanlara Allah Teâlâ tarafından eşit olarak dağıtılan en büyük bir nimettir. Tüm insanlar aynı zaman dilimeri içinde hayatlarını devam ettirirler ve tüm insanlara göre zaman ölçüleri aynıdır. Fakat fark, bu vakit dilimlerin de veya ölçülerinde değil, insanların bu ömür vakitlerini nasıl kullandıkları ile ilgilidir. Aslında mutlak olarak soyut olan bu zaman kavramı, tüm hayatımız içinde geçirdiğimiz yaptığımız işlere göre sınırlı olması ile ölçülebilir bir hale gelebilir. Bu şekli ile aslında az bulunan somut bir kavramdır. İşte bu zamana ve kısımlarına yapılan kasemler bize, o az bulunan nimeti yerinde değerlendirme ve boş geçirirken kıymetsiz iken, hayırla geçirildiğinde paha biçilemez olan vakit nimetin hatırlatma açısından önemlidir. Tüm hayatı ile imtihanda olan insan aslında zaman ile de imtihandadır. Bu zaman nimetini yerinde kullanıp kazanacak ve ya onu israf edip kaybedecektir. Böyle kazanmak ve kaybetmek ölçüsü olan bir şey elbette yemin etmeye de layıktır.⁴⁸⁸

⁴⁸⁷Kalın, *Kur'ân'da Zaman Kavramı*, 151.

⁴⁸⁸Hıdır, *Vakit Disiplini*, 81.

SONUÇ

Kur'an, insanları hidayet için nazil olmuş bir kitaptır. Onun bu özelliği, kıyamete kadar tek bir harfi dahi değişmeden baki kalarak devam edecektir. Nazil olduğu andan beri her insan ve toplum ondan, dünya ve ahireti için gerekli hükümleri öğrenmiştir. Kur'an'ın öğrettiği şekilde bir hayat yaşayanlar hem dünyada mutlu olmuşlar, hem de ahiret hayatlarının saadetini temin etmişlerdir. Bu sebeple herhangi bir konu ile ilgili bir şeyler öğrenmek ve araştırma yapmak gerekirse evvela Kur'âna müracaat etmek en doğru iş olacaktır. Bu çalışma, zaman kavramını Kur'an ışığında anlamlandırma çabasıdır.

Zaman denilen şey elle tutulup, gözle görünen bir şey değildir. Fakat insan, zamanın varlığı ile yaşadığını hisseder. Elbette zamanın varlığı çoğu zaman sorgulanmıştır. Böyle bile olsa bu insanın zamanı sorguladığı ve anlamaya çalıştığı gerçeğini değiştirmez. Bu âlem zaman içinde akarken ve içindeki tüm varlıklar zamana maruz kalmasına rağmen, onu hissedip anlamaya çalışan sadece insandır. İnsanlar zamanı sorgularken içinde bulundukları düşünce sisteminden ve çevresinden etkilenmiştir. Her düşünür ve disiplin kendi düşünce sistemine göre bir zaman tanımı yapmaya çalışmıştır. Bu sebeple tek bir tanım yerine çeşitli tanımlar ortaya çıkmış ve farklı bağlamlarda kabul görmüştür.

Bu çalışma da zaman konusunda yapılan anlamlandırma faaliyetleri ile beraber nihayet Kur'anda zaman kavramı ele alınmıştır. Fakat zamanı tanımlama konusunda kesin net bir sonuca varıldığını söylemek zordur. Fakat bu sorgulamanın çerçevesini kendi inanç sistemimizin merkezinde yer alan, Kur'ân ile sınırlandırdığımız zaman daha net ve pratik sonuçlar ortaya çıktığı görülmüştür. Çünkü Kur'ân zamanı, daha çok pratik sonuçları üzerinden bahis mevzuu yapmıştır. Bunlar ibadet vakitleri ve özel vakitlerdir. Aynı zamanda Kur'ân zaman ile ilgili yanlış anlayış ve telakkilere de temas etmiş ve bu yanlış telakkileri, doğrusunu ifade ederek tashih etmiştir. Çünkü Kur'ân insanların maddi-manevi pratik hayatlarına kılavuzluk yapmaktadır. Zaten insanda genellikle her meselenin pratik sonuçları ile ilgilenir. Bu sebeple insan hayatının muhasebesi zaman üzerinden yapılmaktadır.

Kur'ân'ı Kerim zaman gibi dünya ve ahiret ahkâmı ile ilgili pek çok hakikati beyan etmiştir. Bu beyanları insanlara anlatırken, farklı anlatım ve üslûp özellikleri kullanmıştır. Kullanılan bu üslûp özelliklerini ise, indiği toplumun aşına olduğu üslûplardan seçmesi çok dikkat çekicidir. Kur'ân'ın kullandığı bu anlatım özelliklerinden birisi de kasem üslûbudur. Kasem, bir şey üzerine dikkat çekip önemini vurgulayarak ikna etme açısından önemli bir üslûptur. Ayrıca Arap toplumunun ifade biçimlerinden olarakta çokça kullanıp aşına olunan bir üslûp olduğu için Kur'an'da Arap toplumuna nazil olması dolayısı ile onlara alışık oldukları bir üslup ile hitap etmiştir.

Kur'ân'ın içinde yer alan önemli hakikatler, kasem edilerek beyan edilmiştir ki insanların nazarı ve dikkati o şeye çevrilsin. İşte bu sebepler için Kur'an zaman kavramından da yemin ederek bahsetmiştir. Böylece insanlar bu zaman denilen, kıymetini çoğu zaman bilemediğimiz sermayeyi, kullanırken dikkat etsinler ve hüsranı uğrayanlardan olmasınlar. Çünkü Kur'ân'ın nazil olduğu toplumda insanlar her kötülüğü zamandan biliyorlar, bu sebeple de zamanı tahkir edip sövüyorlardı. Kur'ân ise bu yanlış uygulamayı zamana kasem ederek tashih ediyordu. Çünkü kasem şerefli sayılan bir şey üzerine yapılır ve kasem edilen şeyin hem değerini hem de önemini artırır. İşte bu şekilde insanların zaman konusundaki itikatlarının yanlış olduğu, kötülüğün zamanda değil zaman içinde şer işleyen insanda olduğu hatırlatılarak zamanın kıymetli bir nimet olduğu vurgulanmış oluyordu. Zamana yapılan bu kasemleri Kur'ân'dan okuyan bir insan, artık zaman konusunda daha temkinli davranacaktır. Dünya ve ahiret sermayesini bu zaman nimeti içerisinde işlediği amlelleri ile belirleyeceği için onu isarf etmeyecek ve gereken önemi verecekti.

Zaman kavramı, insan için çok kıymetli olduğu gibi kâinatın düzen ve intizamlı işleyişi açısından da çok önemlidir. Zamanın düzenli bir şekilde akması ile gece gündüz meydana geliyor, gece gündüzün meydana gelmesi ile de insanlar ve diğer canlılar hayatlarını düzenli bir şekilde devam ettiriyorlardı. Bu deveran ile aynı zamanda pek çok hayati faaliyet meydana gelir. Dolayısı ile Kur'ân zaman kavramının pek çok yönden nimet oluşunu, onun çeşitli kısımlarına kasem ederek bize anlatmıştır. Zamanın bazı kısımları üzerine daha fazla kasem edildiği ortaya

çıkmiştir. Misal olarak gece üzerine, gündüze nazaran daha fazla yemin edilmiştir. Çünkü gece çoğu zaman insanların gafette oldukları bir vakittir. Yapılan bu kasemler gecenin çeşitli özellikleri ifade edilerek ne kadar önemli bir nimet olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma ile gördük ki zamanın kıymetinden dolayı Allah Teâlâ zaman kavramına, çeşitli zaman dilimlerine kasem etmiştir. Yapılan her kasem zaman kavramının bir yönünü ortaya koymuş, farklı bir bakışla nitmet oluşu vurgulanmıştır. Böylece Kur'ân, her mesele de olduğu gibi bu konuda da sahih bilgi vererek söylenmesi gerekeni söylemiş oluyordu. İnsana düşen ise bunu Kur'ân'dan okumak ve haytının merkezine alarak hem dünyasını hem de ahiretini bu istikamette kazanmaktır.

KAYNAKLAR

- ABDURRAHMÂN, Âişe, *et-Tefsîru 'l-Beyânî li 'l Qur'âni 'l-Kerîm, (Beyânî Tefsîr)*, Çeviren Ömer Aydın, Ertuğrul Özalp, İstanbul: İşaret Yayınları, 2015.
- AÇAR, Faik Onur, “Hegel Felsefesinde Zaman Kavramı”, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 2016.
- AKSEKÎ, Ahmed Hamdi, *‘Asr Sûresi Tefsiri*, 3.bs., İstanbul: Özgü Yayınevi, 2012.
- ASKERÎ, Ebu Hilal, *el-Furûq fi 'l-Luğa, (Arab Dilinde ve Kur'ân'da Farklar Sözlüğü)*, 3.bs., İstanbul: İşaret Yayınları, 2017.
- ATEŞ, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1995.
- _____, *Kur'ân'da Allah-İnsan*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2011.
- AYVERDÎ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük(Kubbealtı Lugatı)*, 2.bs., İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2011.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1970.
- BOYNUKALIN, Ertuğrul, “Yemin” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 43: 417. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- BURSEVÎ, İsmâil Hakkı, *Ruhû 'l-Beyân*, Çeviren Süleyman Mollaibrahimoğlu, Hasan Hüseyin Tunçbilek, İlyas Karslı, 8.bs., İstanbul: Damla Yayınevi, 1994.
- CANAN, İbrahim, *İslamda Zaman Tanzimi*, İstanbul: Cihan Yayınları, 1985.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usûlü*, 28.bs., Ankara: TDV Yayınları, 2016.
- CEVDET, Ahmet, *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ*, Çeviren Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, İstanbul: Arslan Yayınları, 1977.
- CEVZİYYE, İbn Kayyim Ebû ‘Abdillâh Muhammed, *et-Tibyân fi Aksâmi 'l Kur'ân*, Beyrut: Dâru İhyâ 'l-Ulûm, 1988.
- COŞAN, Kadri Ziyaettin, “Kurân-ı Kerim'in Zamana Bakışını Yansıtan Bazı Temel Kavramlar ve Yaşam Arasındaki Anlam İlişkileri”, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/1 (2018):37.
- COŞKUN, Muhammed, “Aksâmu'l-Kur'ân; Fecr, 1-14. Âyetleri Örneğinde Yemin İfadelerinin Anlaşılması ve Tercüme Edilmesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 46 (2014):38.

- CÜRCÂNÎ, Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf, *Kitabü't-Ta'rîfât*, Çeviren Arif Erkan, İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- _____, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Çeviren Ömer Türker, İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2015.
- ÇANGA, Mahmut, *Kur'ân-ı Kerîm Lügati*, 6.bs., İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- DELİSER, Bilal, *Kur'an'ı Kerimde Zaman Kavramı*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2013.
- DEMİRCİ, Muhsin, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 6.bs., İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.
- _____, *Tefsir Usulü*, 69.bs., İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.
- EBÛ, Gudde, Abdülfettâh, *İsâm Âlimlerinin Gözüyle Zamanın Kıymeti*, Çeviren Enbiya Yıldırım, Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- EBÛ, Hanife, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, *Fıkhu'l-Ekber*, 2.bs., İstanbul: Şamil Yayınevi, 2018.
- EKŞİNAR, Havva, "Meşşai Filozofları İle Modern Filozoflara Göre Zaman Kavramının Karşılaştırılması", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2008.
- ERSOY, Mehmet Âkif, *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, 3.bs., Ankara: DİB Yayınları, 2016.
- FERÂHÎ, Abdülhamid. *el-İm'an fi Aksami'l-Kur'ân*, Kahire: Darul Musannifin, 1931.
- FEYNMAN, Richard, *Fizik Yasaları Üzerine*, Çeviren Nermin Arık, 7.bs., Ankara: Tübitak Yayınları, 1995.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsu'l-Mûhît*, Şam: Muessesetu'r-Risâle, 1998.
- FROLOV, İvan, *Felsefe Sözlüğü*, Çeviren: Aziz Çalışlar, İstanbul: Cem Yayınları, 1991.
- GEDİKOĞLU, Muzaffer, "Arap Dilinde Kasem", Selçuk Üniversitesi, 2006.
- GÖLCÜK, Şerafeddin, *Kur'ân ve Mekke*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam Peygamberi*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2013.
- HARPUTLU, Ersan, "Yapay Fotosenteze Yönelik Grafen Temelli Elektrodların Hazırlanması", Mersin Üniversitesi, 2019.
- HASÎRÎZÂDE, Elîf b. Ahmed Muhtâr, *en-Nûru'l-Furkân Fî Şerhi Lugati'l-Kur'ân*, İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2015.

- HAWKİNG, Stephen, *A Briefer History of Time(Zamanın Daha Kısa Tarihi)*, Çeviren Selma Ögünç, İstanbul: Doğan Kitap, 2006.
- HIDİR, Özcan, *İslâm Kültüründe Vakit Disiplini*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2006.
- HİLMÎ, Şehbenderzâde Filibeli Ahmed, *Hz. Peygamber’den Günümüze Kadar İslâm Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.
- HUCVİRÎ, Ebu Ali Cüllâbî, *Keşfu’l-Mahcûb*, Çeviren Süleyman Uludağ, 2.bs., İstanbul: Dergah Yayınları, 1996.
- ISFAHÂNÎ, Ebu’l-Kasım Hüseyin Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıp, *Müfradatu Elfazı’l-Kur’ân*, Çeviren Yusuf Türker, 5.bs., İstanbul: Pınar Yayınları, 2018.
- İBNÜ’L-Cevzi, Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Muhammed, *Zâdu’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*, Çeviren Abdülvehap Öztürk, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009.
- İBN, Manzûr, Cemâlüddîn, *Lisânu’l-Arab*, Beyrut: Daru Sadr Neşriyat, 1990.
- İZMİRLİ, İsmâil Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, İstanbul: Umran Yayınları, 1981.
- KALIN, Faiz, *Felsefe ve Bilim Işığında Kur’ân’da Zaman Kavramı*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005.
- KATTAN, Menna’Celil, *Mebahis fî Ulûmü’l-Kur’ân*, 2.bs., Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1997.
- KAYA Mahmut, ”Felsefe” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 7: 311. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- KESİKOĞLU, Osman, *Nüzûlünden Günümüze Kur’ân-ı Kerîm Bilgileri*, Ankara: TDV Yayınları, Ankara, 1987.
- KIRCA, Celal “Aksâmü’l-Kur’ân” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2: 382. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- KÖZ, Elif, “Kant ve Borgers’te Zaman Kavramı”, Mersin Üniversitesi, 2019.
- KURTUBÎ, Muhammed bin Ahmet, *el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, Çeviren Beşir Eryarsoy, İstanbul: Buruc Yayınları, 2005.
- KUTLUER, İlhan “Hikmet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 17: 503. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- KUTUP, Seyyid, *Fîzılâl-îl- Kur’ân*, Çeviren Bekir Karlıağa, M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1972.
- KUŞEYRÎ, Ebu Kasım Abdülkerim, *Risâle*, Çeviren Süleyman Uludağ 3.bs.,

- İstanbul: Dergah Yayınları, 1991.
- KÜLCÜ, Recep, “Bilim ve Düşünce Tarihinde İlkçağ Dönemi Zaman Kavramı ve Ölçüm Teknolojileri”, Akdeniz Üniversitesi, 2015.
- LEVINE, Robert, *Zamanın Coğrafyası*, Çeviren Özgür Umut Hoşafçı, İstanbul: Maya Kitap, 2013.
- MÂTURÎDÎ, Ebû Mansûr, *Te'vîlâtü'l Kur'ân*, Çeviren Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz, Kemal Sandıkçı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- MEVSİLÎ, Abdullah Bin Mahmûd, *el-Muhtâr li'l-Fetvâ*, Çeviren Tahir Tural, İstanbul: Nuh Yayınları, 2017.
- MEYDAN, Larousse, *Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, İstanbul: Sabah Gazetesi, 1992.
- MÜTERCİM, Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, (Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi), İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2013.
- MOSENHORN, Miri Shefer, *Osmanlı'da Bilim*, Çeviren Kübra Oğuz, 3.bs., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- NEDVÎ, Ebu'l-Hasen Ali el-Hasenî, *es-Siyretü'n-Nebeviyye*, İstanbul: İslami Neşriyat, 1981.
- NEYSÂBÛRÎ, Ebü'l Hüseyin Müslim b.el-Haccâc el-Kureysî, *el-Câmi'u-Sahîh*, Çeviren Mehmed Sofuoğlu, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1981.
- NURSÎ, Bediüzzaman, Said, *Mesnevî-i Nuriye*, 2.bs., İstanbul: DİB Yayınları, 2016.
- _____*Sözler*, Ankara: TDV Yayınları, 2016.
- ÖZKAN, Hatice, “Muhyiddin İbni Arabî'de Zaman Kavramı”, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi, 2019.
- PASLI, Esmâ, “Kur'an'da Zaman Kavramı ve “An””, Yüksek Lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019.
- PEDERSEN, John, “Kasem” *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: MEB Yayınları, 1986.
- RAZÎ, Fahrüddîn, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Çeviren: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, İstanbul: Huzur Yatunları, 1990.
- SERTOĞLU, M. Suat “Üslûbü'l-Kur'ân” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42: 382. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- SÜLEYMAN, Ebü'l-Hasen Mukatıl Bin, *Tefsir-i Kebir*, Çeviren: Beşir Eryarsoy,

- İstanbul: İşaret Yayınları, 2006.
- SUYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Muhammed, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'ân*, Çeviren Sakıp Yıldız, Hüseyin Avni Çelik, İstanbul: Madve Yayınları, 2002.
- ŞAHİN, Hasan, *İslam Felsefesi Tarihi*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2000.
- TABERÎ, Ebû Cafer Muhamed bin Cerîr, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Çeviren Zakir Kadirî Ugan, Ahmet Temir, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2019.
- TEFTÂZÂNÎ, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer, *Makâdsıdu'l- Kelâm Fî Akâidi'l-İslâm*, Çeviren İrfan Eyibil, İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2019.
- _____. *Şerhu'l-Akâid*, Çeviren Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları, 1991.
- TOPALOĞLU, Bekir “Saat” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37: 322. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- _____. “Huld” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 18: 324. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- TÛSÎ, Ebu Nasr Serrac, *el-Lûma'*, Çeviren Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996.
- (TDK), *Türkçe Sözlük*, Hazırlayan İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar, Belgin Tezcan Aksu, Seyfullah Türkmen, Yaşar Yılmaz, Ankara: TDK Basım Evi, 1998.
- (TDV), *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Mealî*, Hazırlayan Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrıçı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, Ankara: TDV Yayınları, 2017.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, “Kelâm” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 27: 197. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- _____. “Mâturîdiyye” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28: 168. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul: Matbaai Ebuzziya, 1936.
- ZEBÎDÎ, Zeynüddîn Ahmet b. Ahmet b. Abdillatif, , *et-Tecrîdü's-Sarîh li-Ehâdisi'l-Câmi'i's-Sahîh*, Çeviren Ahmed Naim, Kamil Miras, İstanbul: DİB Yayınları, 2019.

ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kâsım el-Hârizmî, *el-Keşşâf'an Hakâ'iki Ğavâmidı't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekavîl fî Vucûhi't-Te'vil*, Çeviren Muhammed Coşkun, Ömer Çelik, Necdet Çağıl, Adil Bebek, İstanbul: Yazma Eserler Kurumu, 2016.

